

Kapocs

2015/4. XIV. évfolyam 67. szám

A Család-, Ifjúság-, és Népesedéspolitikai Intézet folyóirata

Termékenységre
ható tényezők

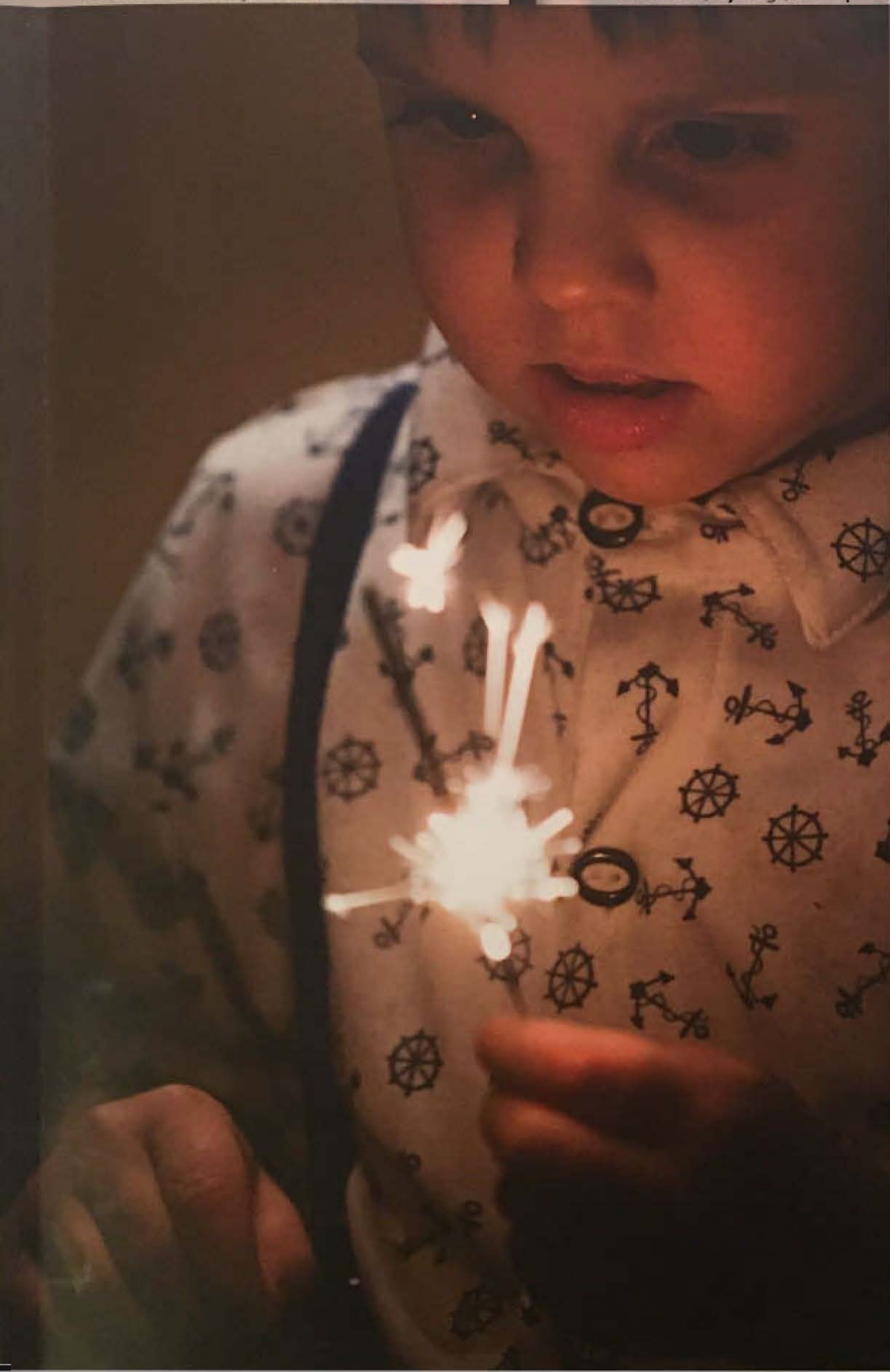
Felekezeti iskolások
vallásossága

Személy méltósága
– Szabadság –
Szolidaritás

A tehetséggondozás
nemzetközi jó
gyakorlatai

Nemzeti Tehetség
Program

Terep-járó

Áldott karácsonyi ünnepeket és boldog új évet kíván a Kapocs szerkesztősége!

Sík Sándor
A napkeleti bölcsek

Ama csillag után.
A holdsugaras hideg éjszakán,
Mint egy fehérlő, csendes álom,
Úgy vonult el a komoly karaván.
És elől ment a három.

A sziklás föld mogorván és kopáron
Feküdt el lábaik alatt.
Méltóságos sora a száz tevének
A harmaton halkán haladt.
És mintha fehér árnyak lengenének,
Úgy vonult végig a fehér sereg
A völgyön, ahol nem nőttek virágok,
S a városon, ahol az emberek
Nem virrasztottak és nem énekeltek.
S ahol nem látta őket senkisé.

És így suhant el csendesen
Életre éledt vágya Napkeletnek
Az ezredéves éjszakán.
Ama csillag után.

Tartalom

Földvári Mónika – Arnold Petra – Béres Orsolya – Papházi Tibor A termékenységre ható tényezők Magyarországon	5
Kisnémet László Iskola és vallásosság – Felekezeti iskolások az új évezred első évtizedében	17
Farkas Péter A személy méltósága – Szabadság – Szolidaritás	31
Arnold Petra – Szabó Ákos – Mészáros Zoltán – Sebestyén Virág A tehetséggondozás nemzetközi gyakorlata, jó gyakorlatok	39
Nemzeti Tehetség Program	53
Terep-járó	55
Abstracts	58
Szerzőink	60

Kapocs ■ A Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet folyóirata ■ XIV. évfolyam 67. szám
■ Főszerkesztő: dr. Földvári Mónika ■ Szerkesztőség: Aladics Anna, dr. Bagi Krisztina, Gyarmati Andrea, Hajnóczky Tamás, Kun Gábor, dr. Korintus Mihályné, Paksi Adrienn, Papházi Tibor, Sztinyai Krisztina, Teklovics Boglárka, Tóth Judit, dr. Vályi Réka ■ Szerkesztőségi titkár: Bokányi Zita
■ Szerkesztőbizottság: Prof. Dr. Bagdy Emőke, Domszky András, Dr. Pikó Bettina, Prof. Dr. Pusztai Gabriella, Dr. Rosta Andrea, Prof. Dr. Schadt Mária, Dr. Szabó-Tóth Kinga, Szécsi Judit, Prof. Dr. Török Péter
■ Szerkesztőség és kiadóhivatal: 1134 Budapest, Tüzér u. 33-35. ■ Tel.: 06 (1) 237 6700, fax: 06 (1) 237 6760
■ E-mail: kapocs@ncsszi.hu ■ Felelős kiadó: Farkas Péter főigazgató ■ Tördelés: Kállai Zsanett
■ Nyomás: L'Harmattan Kiadó Kft. ■ Címlapfotó: Krulik Marcell ■ ISSN 1588-7227
■ Megjelenik negyedévente ■ A folyóiratban megjelenő írások nem feltétlenül tükrözik a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet álláspontját ■ Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Ára: 1500 Ft

Szerkesztői közlemény

Tájékoztatjuk kedves Olvasóinkat, hogy a kiadó neve Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézetre változott. A lap tartalma változatlan szakmai célokkal üzemel tovább.

A Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet elérhetőségei:

cím: 1134 Budapest, Tüzér u. 33-35.

telefonszám: +36-1 237-6700

fax: +36-1 237-6753

e-mail: kapocs@csini-int.hu

A termékenységre ható tényezők Magyarországon

Kutatási eredmények az elmúlt harminc évről

Áttekintő tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy bemutatjuk a hazai, termékenységre ható tényezőket vizsgáló kutatási eredményeket és elemzéseket. A kutatási eredmények alapján elmondható, hogy a családtámogatási rendszer, a munka és a család összeegyeztetésének lehetőségei, a családdal, gyermekekkel kapcsolatos normák és értékek és a lakhatási lehetőségek hatással vannak a gyermekvállalásra, ugyanakkor a felsorolt területek külön-külön csupán egy-egy szálát képezik annak a szövetnek, amely biztonságos tartást, támogatást adhat a gyermekek vállalásához. A családpolitikának a gyermekvállalás és a termékenység kapcsolatában játszott szerepe függ attól, hogy mennyiben képes komplex, rugalmas és a társadalmi valósághoz igazodó módon, hatékonyan megnövelni a gyermekvállalás biztonságát és javítani a feltételeit.

Kulcsszavak: termékenységre ható tényezők, családtámogatás, munka és család összeegyeztetése, családi értékek, lakhatás

Bevezetés

Az Európai Unióban kitüntetett figyelem kíséri a demográfiai problémákat és azok hosszú távú métséklésének lehetőségeit, hiszen az európai országokban a termékenység alatta marad a népesség reprodukciójához szükséges szintnek. Mivel az előregedő társadalmak népességstruktúráját hosszú távon elsősorban a magasabb termékenység javíthatná, számos elemzés, kutatás született arra vonatkozóan, mely tényezők befolyásolják a termékenység alakulását. Áttekintő tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy röviden összefoglaljuk a témában született, magyarországi helyzetre vonatkozó kutatási eredményeket.

A szülők gyermekvállalási szándékait, lehetőségeit sok minden befolyásolhatja. Ilyen az általános gazdasági helyzet, az anyagi biztonság, a munkaerőpiaci helyzet, a családi állapot, a lakáshelyzet, a vallásosság (Tárkányi 2009), a gyermekvállalásra vonatkozó értékek és normák (S. Molnár 2010a, 2010b). A gyermekvállalásra potenciálisan ható politikai eszközök tekintetében is igen árnyalt a kép. A háztartások gyermekvállalással kapcsolatos döntéseivel összefüggésbe hozhatók az adókedvezmények, pénzbeli juttatások, gyermekellátási szolgáltatások, szülési szabadság (Thevenon–Luci 2013, Tóth 2012); a családpolitika kiszámíthatósága, stabilitása (Kapitány–Spéder 2012); a lakáspolitikai döntések (Tóth 2012); a rugalmas és részmunkaidős foglalkoztatottság lehetőségei (Tárkányi 2009, Pongráczné 2002). Tóth Olga a gyermekvállalás motivációjáról Kirkpatrick nyomán¹ írt elemzésében kifejti, hogy a gyermekvállalásra családpolitikai eszközökkel elsősorban akkor lehet hatni, ha a gyermekvállalás motivációi bizonyos előnyökhöz köthetők. A fent

felsorolt eszközök közül demográfiai hatás tekintetében kiemelt jelentőségűnek számít a gyermekek ellátásának segítése, illetve a női munkavállalás és a gyermeknevelés összeegyeztetésének támogatása.

Az Európai Unióban jelenleg hangsúlyos családpolitikai törekvések a társadalmi változásokat és igényeket követve a bölcsődei férőhelyek bővítését és a családbarát munkahelyek kialakítását helyezik előtérbe, tehát a figyelem a családtámogatási rendszerről egyre inkább áttevődik a munka és a család összeegyeztethetőségének kérdéskörére² (Tárkányi 2009). Ebben a perspektívában a családtámogatások szempontjából egyre fontosabb az, hogy olyan rendszer legyen, amely képes idomulni a modern társadalomban tapasztalható élethelyzetek sokaságához azáltal, hogy a szülők számára meghagyja a választások minél tágabb lehetőségét. A rugalmasság kiemelten fontos tulajdonsága ma a családtámogatásoknak. A magyar családtámogatási rendszerben utóbbi időben történt változások egy része éppen ebbe az irányba mutat (Kristó 2015).

Összességében a családpolitikával foglalkozó kutatók körében jellemzően egyetértés van a tekintetben, hogy a szerteágazó és bőkezű családpolitika ösztönzőleg hat a gyermekvállalásra (Stefán-Makay 2009), ugyanakkor az a vélemény is hangsúlyos, hogy a népesség fogyásában történő érdembeli változás csak átfogó, koherens, a gyermekvállaláshoz nagy biztonságot nyújtó családpolitikától várható, amely képes rugalmasan követni és figyelembe venni a társadalmi változásokat (Tárkányi 2009).

Mielőtt rátérnénk arra, hogy a fenti megállapítások milyen kutatásokra, adatbázisokra építenek, megjegyezzük, hogy a családpolitikai intézkedések hatásának szám-

szerűsítésekor számos, gyakorlatban nehezen orvosolható módszertani nehézség merül fel, melyek részletes bemutatása kívül esik tanulmányunk keretein.

A gyermekvállalásra sok olyan tényező hat, amelyeket nem tudunk mérni egy konkrét időszakban. Amikor egyes családpolitikai intézkedéseket követően változik a termékenység, nem tudhatjuk biztosan, hogy a két jelenség között ok-okozati kapcsolat áll-e fenn, így még hosszas megfigyelés, sok „együttlmozgás” esetén is csak feltételezhetjük a kapcsolatot. Még a komolyabb statisztikai módszerekkel operáló elemzések esetében is számos kérdés vetődik fel (Kapitány 2008). „Szinte lehetetlen egymástól elkülöníteni az egyes intézkedések befolyását, mérni azok tartósságát, valamint a rövidtávra irányuló átfogó elemzések esetében megállapítani, hogy az adott beavatkozás a befejezett termékenységre hatott-e vagy pedig csak a gyermekvállalás időzítésére” (Stefán-Makay 2009, 339).

Ugyanez érvényes a nemzetközi összehasonlításokra is. Mivel a különböző országok történelme, hagyományai, kultúrája eltér, nem tudhatjuk, hogy a termékenység terén megfigyelhető különbségek mennyiben következhetnek a családpolitika terén tapasztalható eltérésekből.

A hatásvizsgálatok eredményei függhetnek az alkalmazott módszertől is, vagy a különböző egyéb környezeti tényezőktől, például az általános politikai-gazdasági légkörtől (Stefán-Makay 2009).

Annak ellenéte, hogy nehéz mérni a családpolitikai intézkedések hatását a termékenységre, számos tanulmány kísérletet tett erre. Az alábbiakban összefoglaljuk a témát vizsgáló kutatások főbb megállapításait.

Nemzetközi kitekintésre csak annyiban vállalkozunk, amennyiben az a hazai viszonyok áttekintése szempontjából feltétlenül szükséges.

Nemzetközi vonatkozások

Családpolitikai kiadások az OECD-országokban

A legtöbb OECD-országban a családokra fordított kiadások³ jelentősen nőttek az elmúlt három évtizedben az egyes országoknak a családok jóléte (munka és család összeegyeztetése) feletti növekvő aggodalma miatt. A családokra fordított kiadások a GDP százalékában az 1980-as 1,6%-ról 2007-re 2,4%-ra nőtt az OECD-országok átlagában. Az egyes országok közötti markánsabb különbségek azonban a korábbiakhoz hasonlóan továbbra is megvannak. Dánia, Franciaország, Izland és az Egyesült Királyság a GDP több mint 3,5%-át költi a családokra, Korea csupán 0,5%-át. Magyarország a GDP 3%-át meghaladó értékével az ötödik volt a rangsorban 2011-ben.

Ugyancsak az élmezőnybe tartozik Magyarország abban a tekintetben, hogy hány fizetett hetet biztosít a

szülési szabadságra jogosultaknak. Az OECD adatbázisa szerint 2007-ben hat országban (sorrendben Csehország, Ausztria, Szlovákia, Franciaország – a második gyerek után Finnország, Magyarország) több mint három évet biztosítanak, a többi országban ennél lényegesen rövidebb a támogatott időszak: egy évet vagy annál kevesebb.

Az elmúlt két évtizedben nemzetközi viszonylatban elmozdulás figyelhető meg a pénzbeli ellátásoktól a természetbeni juttatások, szolgáltatások felé, néhány OECD ország sokkal inkább előnyben részesíti a természetbeni juttatásokat a pénzbeli juttatásokkal szemben (OECD 2011). Ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes országok mennyit költenek egy 3 év alatti gyermek ellátására az egy főre jutó GDP százalékában, 2007-ben Magyarország csak a középmezőnybe tartozik (10. helyen áll, a GDP közel egynegyedével). Svédország, Dánia és Olaszország azok az országok, ahol a legmagasabb ez az összeg az egy főre jutó GDP százalékában (az előbbieken 45% körüli, az utóbbiban negyven százalékot megközelítő értékekről beszélhetünk). Az utolsó helyeken az Egyesült Államok, Írország, Kanada és Görögország áll, amely országokban a gyermekellátási szolgáltatásra fordított egy főre jutó kiadások nem érik el az egy főre jutó GDP 10%-át (OECD Family Database, Thevenon–Luci 2013).

A családpolitika és a gyermekvállalás kapcsolatát vizsgáló kutatások eredményei

Gauthier 2007-ben kiadott munkájában⁴ nagyszámú, a családpolitika és a gyermekvállalás összefüggéséte vonatkozó kutatást tekintett át. Tapasztalatai azt mutatják, hogy a kutatások nagy része szignifikánsan pozitív összefüggést mutatott ki a vizsgált családpolitikai intézkedések és a gyermekvállalás között. A bölcsődék, óvodák rendszerére vonatkozóan 7 kutatás talált pozitív összefüggést, háromban nem volt kimutatható az összefüggés; a fizetett anyasági, gyermekgondozási szabadság esetén 21 kutatás mutatott ki pozitív összefüggést, és csak egy nem talált kimutatható összefüggést; a családi adókedvezmény pozitív hatását mind a négy vizsgálatba bekerülő kutatás megerősítette; a családi pótlék tekintetében pedig 9 kutatás mutatott ki pozitív összefüggést, kettő pedig nem talált kimutatható kapcsolatot (Tárkányi 2009).

Luci és Thevenon (2011; 2013) kísérletet tettek annak vizsgálatára 20 OECD-országban, hogy a különböző családpolitikai intézkedések milyen hatással vannak a termékenységi rátára: azaz azt vizsgálták, hogy az egyes országok között megfigyelhető különböző nagyságú termékenységi rátára magyarázatot tudnak-e adni. Az elemzést 1982 és 2007 között fellelhető adatokra vonatkozóan végezték. Célváltozónak a teljes termékenységi rátát (*total fertility rate*) vonták be a modellbe. Háttérváltozónak pedig a következőket alkalmazták:

- családok pénzbeli támogatása (az egy főre jutó GDP %-ában);
- szülési szabadságra fordított kiadások szülésenként (az egy főre jutó GDP %-ában);
- gyermeknevelési szabadságon töltött hetek száma nők körében az első gyerek esetében;
- fizetett gyermeknevelési szabadságon töltött hetek száma nők körében;
- gyermekgondozási segély (a munkabér %-ában);
- gyermekellátás igénybevétele 3 alattiak körében (az összes 3 év alatti gyerek %-ában);
- gyermekellátási szolgáltatásra fordított összeg 3 év alatt gyermekeként (az egy főre jutó GDP %-ában);
- a szülői szabadságon töltött hetek száma.

A modellbe vont kontrollváltozók:

- egy főre jutó GDP;
- nők gazdasági „képessége” (a nők aránya a felsőoktatásban, a nők foglalkoztatási rátája, relatív kereset a férfiakhoz viszonyítva);
- a munkaerőpiac bizonytalansága (pl. munkanélküli ráta);
- tradicionális normák hanyatlása (pl. a válások növekedése, a házasságok csökkenése, házasságon kívüli születések);
- a szülői szabadságon töltött hetek száma + apasági szabadság kvóta.

Az eredmények azt mutatják, hogy a családi támogatás, a szülési szabadság hossza, a gyermekellátás igénybevétele pozitív hatással van a termékenységi rátára. Ezzel szemben a gyermekellátási szolgáltatásra fordított kiadás negatív kapcsolatot mutat a termékenységi rátával, ami azt jelzi, hogy a gyermekellátás biztosítása sokkal inkább hatással van a gyermekvállalási hajlandóságra, mint a gyermekellátásra fordított kiadások nagysága. Az eredmények arra utalnak, hogy azok a családpolitikai intézkedések, amelyek segítik a családi élet és a munka összeegyeztetését, serkentően hatnak a gyermekvállalási hajlandóságra, ugyanígy a minél hosszabb szülési szabadság és a széles körű gyermekellátási szolgáltatások is elősegítik, hogy a nők minél korábban vállaljanak gyereket, és minél több gyermeket szüljenek.

Luci és Thevenon (2011) összegyűjtötték azokat a kutatásokat, amelyek a családpolitikai intézkedések termékenységi rátára gyakorolt hatását mérték. Az összehasonlításokkal óvatosan kell bánni, tekintve, hogy az egyes összehasonlító vizsgálatok más-más termékenységi mutatóval, módszerrel készültek, más-más időintervallumot felölelve, és más-más országokat lefedve. Ezzel magyarázható az is, hogy az egyes vizsgálatok néha ellentétes eredményre jutottak.

Minden áttekintett vizsgálat szerint a pénzügyi juttatásnak, a beiskolázási rátának és az egy gyerekre fordított

1. táblázat

A családpolitikai intézkedések hatása a termékenységi rátára – kutatási eredmények összegzése (Luci–Thevenon 2011: 9)

Forrás	Alkalmazott mutató	Pénzügyi juttatás	Szülési szabadsággal kapcsolatos juttatások			Gyermekellátással kapcsolatos juttatások		Ország és időszak lefedettség, módszer
			Hossz	Gyes fizetési ráta	Egy gyerekre fordított kiadások	Egy gyerekre fordított kiadások	Beiskolázási ráta	
Gauthier–Hatzius 1997	Teljes termékenységi ráta (szelektálva 1, 2 vagy 3 gyermekes anyák szerint)	pozitív	n. sz.*	n. sz.	–**	–	–	22 OECD-ország 1970–1990 – Panel
Adsera 2004	Teljes termékenységi ráta	–	pozitív	–	–	–	–	28 OECD-ország 1960–1997 – Panel
D’Addio – Mira d’Ercole 2005	Teljes termékenységi ráta	pozitív	negatív	pozitív	–	–	–	16 OECD-ország 1980–1999 – Panel
Hilgman–Butts 2009	Elért (achieved) termékenységi ráta 18–45 között	–	negatív	n. sz.	–	–	pozitív	20 OECD-ország, 1995–2000 EVS – keresztmetszeti (multilevel) megközelítés
Kalwij 2010	Szülés időzítése	n. sz.	–	–	pozitív	n. sz.	–	16 európai ország – ESS 2004
	A család nagysága	n. sz.	–	–	n. sz.	pozitív	–	
Luci–Thevenon 2011	Teljes termékenységi ráta Időkorrigált termékenységi ráta	pozitív	negatív	–	pozitív	negatív	pozitív	OECD-ország 1982–2007 – Panel

*nem szignifikáns **nem vizsgálták

kiadásoknak (szülési szabadsággal kapcsolatos juttatások) pozitív hatása van a termékenységi mutatóra. A szülési szabadság hossza a vizsgálatok többségében negatívan hat a termékenységi rátára. A gyermekellátással kapcsolatos juttatások közül az egy gyerekre fordított kiadás pedig az egyik kutatásnál negatív, a másiknál pozitív kapcsolatot mutat a termékenységi rátával.

Gábos András az évezred elején a nemzetközi szakirodalom áttekintése során arra jutott, hogy a családtámogatási rendszer pénzügyi ellátásaira vonatkozó változók rendszerint szignifikáns és pozitív kapcsolatban voltak a termékenységi magatartás változóival, ugyanakkor kiemelte azt is, hogy a pénzügyi családtámogatások hatása nem nevezhető jelentősnek. Eszerint a családtámogatási rendszer önmagában meglehetősen korlátozott befolyást enged a kormányzatnak a termékenység növelésére (Gábos 2003a).

Még Franciaországra vonatkozóan is – ahol a családpolitika rendkívül szerteágazó és bőkezű, és az állami beavatkozás jelentősége tekintetében konszenzus uralkodik – a kutatók szerint a családpolitika legfőbb érdeme elsősorban az, hogy családbarát környezetet teremt, és hogy elősegíti a munka és a gyermekvállalás összeegyeztetését (Letablier 2008; Stefán-Makay 2009). A Stefán-Makay Zsuzsanna (2009) által összegyűjtött tanulmányok szerint a családpolitikának szerepe van abban, hogy Franciaországban magas a termékenységi ráta, azonban annak hatása gyengének tűnik.⁵

Hazai elemzések a családpolitika gyermekvállalásra gyakorolt hatásáról

Az alábbi áttekintésben azt vizsgáljuk, hogy a hazai tanulmányok milyen tényezőket sorolnak fel a gyermekvállalás ösztönző hatásaiként, és melyek tekinthetők ezek közül családpolitikai vonatkozásúaknak. A családpolitika és a gyermekvállalás kérdése mindig is szorosan összefüggött, csak – főleg a rendszerváltás előtti társadalomtudományi gondolkodásban – a „népesedéspolitika” címszó alatt foglalták össze azokat a megközelítéseket, amelyek a gyermekvállalás kérdéseit a tágabban vett társadalmi érdekek, illetve az ezzel kapcsolatos politikai megfontolások aspektusából vizsgálták.

A családpolitika és a gyermekvállalás viszonyának vizsgálata Magyarországon részben demográfiai megközelítésű: demográfiai kérdések vizsgálatára irányuló intézményben, demográfiai megközelítésben, szakosodott szerzőgárdával történik. A szociológiai adatfelvételek terjedésével ennek a szakterületnek – különösen a család-szociológia kutatóinak – a szerepe megnőtt a kapcsolódó problémák tanulmányozásánál. A születések jelensége társadalmi tömegjelenség, ezért ezt a kérdést a demográ-

fusok statisztikai módszerekkel kialakított demográfiai fogalmakkal ragadják meg. A családpolitika és a születéseknek egymásra való hatása kapcsán a kiinduló kérdés az, hogy az előbbi befolyásolhatja-e az utóbbit, és ha igen, hogyan, milyen feltételek teljesülése esetén.

A demográfusok és szociológusok által leggyakrabban használt adatok a KSH által rögzített népességadatok, ezt követi a KSH NKI által nagy mintán folytatott „Életünk fordulópontjai” elnevezésű panelvizsgálat, amelyben ugyanazokat a mintába került válaszolókat kérdezik meg, több éves időeltolódással. Ezenfelül kisebb-nagyobb lakossági mintákból is levonnak az elemzők következtetéseket a gyermekvállalással kapcsolatban, amelyek már alkalmi, keresztmetszeti kérdőíves vizsgálatok, ilyen pl. a Hungarostudy is. A felhasznált források behatárolják a feldolgozások módszereit is.

A családpolitika főbb területei a gyermekvállalás növekedésének érdekében az alábbiak:

- Családtámogatási rendszer: adókedvezmények, támogatások, a gyermekvállalás anyagi terheinek csökkentése.
- A gyermekellátási szolgáltatások, a napközbeni gyermekellátás fejlesztése.
- A foglalkoztatási környezet jogi úton történő befolyásolása: egy bizonyos védelmet, diszkriminációmentes környezetet adhat a gyermekes munkavállalóknak, feléphet a foglalkoztatás rugalmassága, a munkaidő kialakításának egyeztetése érdekében.
- A lakáskörülmények, lakáshoz jutási feltételek gyermekesekre nézve kedvező alakítása.
- Családbarát közgondolkodás: közvetítheti a gyermekvállalás fontosságát, bemutathatja előnyeit és a gyermektelenség hátrányait, hatást gyakorolhat a munkáltatók szemléletére.
- Mivel tapasztalati tény, hogy a gyermekvállalás és a szülés az életkorokat tekintve későbbre tolódik, a családpolitika támogathatja az orvostudományi kutatásokat annak érdekében, hogy csökkenjenek a viszonylag idősebb életkorban vállalt terhességek kockázatai, s így a 30-as életek második felében – 40. életéve körül vállalt gyermekek minél nagyobb biztonsággal kihordhatók legyenek.

A családpolitikai eszközök akkor tudnak hatásosak lenni, ha kormányokon átívelő konszenzus alakul ki a családok támogatása tekintetében, biztonságos, stabil, kiszámítható környezetet teremtve a gyermekvállaláshoz.

A családpolitika felsorolt lehetőségei közül a családtámogatási rendszerre, a munka és a család összeegyeztethetőségét érintő kérdésekre, a közgondolkodásban élő normákra és a lakáshelyzetre térünk ki részletesebben.

Családtámogatási rendszer és gyermekvállalás

Magyarország az európai országok átlagát meghaladó mértékben⁶ támogatja a gyermeket vállaló családokat. A bőkezű családtámogatási rendszer egyszeri és hosszabb időszakra vonatkozó támogatásokat egyaránt nyújt, a főbb elemei a csecsemőgondozási díj (CSED), gyermekgondozási díj (GYED), gyermekgondozási segély (GYES), családi pótlék és gyermekgondozási támogatás (GYET) és a szociális alapon igénybe vehető ellátások (pl. a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény). A családtámogatási rendszer lehetővé teszi a gyermekek otthoni gondozását akár hároméves korukig.

Nemzetközi összehasonlításban a magyar családtámogatási rendszer több szempontból is bőkezűnek mondható. Igaz ez az otthon tölthető idő mennyiségére, a jövedelemhelyettesítési arányra (a GYED vonatkozásában) és az egyetemességre (az alanyi jogon járó GYES vonatkozásában). A GYES – mint alanyi jogon járó, biztosítási jogviszonnal társuló juttatás – egyedülálló Európában, ahol leggyakrabban munkaviszonyhoz kötöttek a támogatások.

A gyermekszámtól függő családi adókedvezmény 2011-ben jelentős mértékben módosította a kereseteket: 2010-hez képest a három- vagy több gyermekesek reálkeresete 19%-kal nőtt, az egygyermekeseké 6%-kal, míg a gyermekteleneké csak 1%-kal (Makay-Blaskó 2012). 2014 óta nemcsak a személyi jövedelemadóra, hanem a fizetendő járulékokra is vonatkozik a családi adókedvezmény (Makay 2015).

A magyar családtámogatási rendszerre vonatkozó egyik fő nemzetközi kritika azt rója fel, hogy relatíve kis arányúak benne a természeti juttatások (pl. gyermekfelügyeleti szolgáltatás, gyermekétkeztetés tarifacsökkentése stb.) (Makay-Blaskó 2012; Kristó 2015).

Ugyancsak nemzetközi vonatkozásban a magyar rendszer meglehetősen rugalmatlannak számított, mert alapvetően egyféle választást, az otthon maradást támogatta. A nemzetközi családtámogatási változások egyik fő iránya viszont épp a családi/anyai igényekhez jobban alkalmazkodó rugalmas választási lehetőség a pénzügyi ellátások megválasztását illetően. Ez fontos kérdés lehet a tervezett gyermek vállalása, a munka és gyermekvállalás összeegyeztetése szempontjából (Makay-Blaskó 2012).

A családtámogatási rendszer legújabb változásai épp a rugalmasság növekedése irányába mutatnak. A 2013. évi CCXXIV. törvény jelentős változásokat vezetett be a gyermekvállalás ösztönzése, illetve a kisgyermekes szülők munkaerőpiacra történő visszatérésének megkönnyítése céljából. Az egyik fontos változás, hogy a szülők egyidejűleg többféle támogatásra is jogosultak lehetnek a háztartásukban élő gyermekek után (GYES esetében

legfeljebb két gyermekgondozási segély együttes folyósítása lehetséges), és az ellátásokat bármelyik szülő igénybe veheti. A másik jelentős változás pedig, hogy a gyermek egyéves korát követően lehetségessé válik a GYED és GYES melletti korlátlan munkavégzés. A gyermekgondozási díjra való jogosultságot kiterjesztették a nappali tagozaton felsőfokú tanulmányaikat végzőkre is, a fiatalabb életkorban történő gyermekvállalás megkönnyítésére (Kristó 2015, Makay 2015). Ezek az intézkedések részben a gyermekvállalás előrehozását, részben a kisgyermek melletti munkavégzést segítik.

Az alábbiakban áttekintjük a családtámogatási rendszer és a gyermekvállalás összefüggésére vonatkozó hazai kutatási eredményeket.

Gábos András az 1950 és 2000 közötti időszak hazai adatain alapuló számításai szerint⁷ a családtámogatások és a termékenység között kimutatható összefüggés van, a 0–14 éves gyermekek után juttatott családtámogatás összegének egy százalékos változása a teljes termékenységi arányszám ezt követő évi értékének 0,17–0,19 százalékos változásával járt együtt. Maga a szerző is óv azonban attól, hogy az eredményt egyértelmű oksági viszonyként értékeljük. A szerző becslést adott arra is, mekkora családipótlék-emelésre lett volna szükség ahhoz, hogy a termékenység elérje az egyszerű reprodukció szintjét. Az irreálisan magas érték arra figyelmeztet, hogy a családtámogatások emelése, mint kizárólagos eszköz, nem elegendő (Gábos 2003a, Tárkányi 2009). Gábos és szerzőtársai hasonló eredményre jutnak egy későbbi, az 1950–2006-os időszakot vizsgáló munkájukban is a családtámogatások és a termékenység összefüggésére vonatkozóan: a családtámogatások összegének egyszázalékos növekedése a teljes termékenységi arányszám 0,2 százalékos növekedését eredményezné becsléseik szerint. A családtámogatások hatása nem független attól, hányadik szülésről van szó. Egészen a negyedik szülésig fokozatosan nő ezen támogatások termékenységre gyakorolt hatása (Gábos et al. 2009).

A családtámogatási rendszer termékenységet növelő hatása Gábos eredményei szerint elsősorban a családi pótléknak volt tulajdonítható, amely a vizsgált időszakban a családtámogatási rendszer fő elemének tekinthető. A GYES-re vonatkozóan hasonló hatást nem sikerült kimutatni (Gábos 2003b). Makay (2015) is kiemeli, hogy bár az éves termékenység átmenetileg nőtt a GYES bevezetését követően, a GYES termékenységre gyakorolt hatása nem egyértelműen látszik. Ha volt ilyen hatás, az csak rövid távon érvényesült.

A családi pótlék családokat támogató hatása egészen a kilencvenes évekig nőtt – 1989-ben egy kétgyermekes

család gyermeknevelési költségeinek kb. 60%-át fedezte –, ezt követően azonban jelentősen lecsökkent, 1997-ben már csak a gyermeknevelési kiadások egynegyedét fedezte. Amikor a családi pótlék reálértéke a legjobban csökkent, akkor szűnt meg a GYED is (az 1994–96-os időszakban). A teljes termékenységi arányszám legintenzívebb csökkenése ezzel párhuzamosan az 1992–93-as és az 1995–97-es időszakra esik, amely Tárkányi (2009) szerint erősen valószínűsíti a családtámogatások leépítésének termékenységre gyakorolt negatív hatását.

A GYED – mint egy speciális, a foglalkoztatott nőket érintő és elsősorban a közepes, illetve magasabb jövedelműek gyermekvállalás miatti keresetkiesését kompenzáló juttatás – az 1984-es népesedéspolitikai koncepcióban jelent meg, 1985-től került bevezetésre, akkor a gyermek egyéves koráig járt, 1986-ban kiterjesztették a gyermek másfél, majd 1987-től két éves koráig. A Bokros-csomag idején (1995-ben jelentették be) a GYED-et átmenetileg megszüntették (Kapitány 2008). Ez az intézkedés leginkább az érettségizett és diplomás nők gyermekvállalására volt negatív hatással (Kapitány–Spéder 2009).

A gyed termékenységre növelő hatását több kutató is kimutatta⁸ (Kapitány 2008, Váralljai 2000, Matysiak–Szalma 2014). Váralljai gyerekszám-növekedési valószínűségeken alapuló elemzése szerint a GYED a második–negyedik gyermek megszületési esélyét növelte.

Kapitány Balázs elemzése a GYED 1985 és 1996 közötti első időszakára vonatkozóan vizsgálta a családtámogatási rendszer és a termékenység összefüggését. Az elemzés az intézkedés nélküli állapot (gyermekvállalási kedv) modellezésén alapult, így kohorszonként lekövethetővé vált a GYED bevezetésének hatása. Eredményei szerint a GYED bevezetése nélkül folyamatosan csökkent volna a gyerekszám, és 1990-ben már nem érte volna el a születésszám a 110 000-et. A GYED bevezetése elsősorban az 1961 és 1969 között születettekre volt jelentős hatással, akiknek legtermékenyebb éveik jelentős része a GYED hatálya alá esett, ez a 11 év alatt összesen 123 297 gyermeket jelentett. A hatás tehát kimutatható, de összességében nem nevezhető átütő erejűnek (a növekmény keresztmetszeti szinten is csupán közelített a 10%-hoz) (Kapitány 2008).

Anna Matysiak és Szalma Ivett a rendszerváltástól számított másfél évtizedre vonatkozóan vizsgálta a szülői szabadsággal járó pénzbeli juttatások hatását a második gyermek vállalására és a nők munkába állására a Generation and Gender Survey és egyéb adatbázisok magyarországi és lengyel adatainak felhasználásával. Magyarországra vonatkozóan fontos megállapítás, hogy a legnagyobb valószínűséggel azok a nők vállaltak a vizsgált időszakban második gyermeket, akik GYED-re voltak jogosultak, és otthon voltak az első gyermekükkel (Matysiak–Szalma 2014).

Egy korábbi, családtámogatási intézkedések megítélését vizsgáló kutatás szerint, amelyet a gyermeket tervező nők körében végeztek, a „családi pótlék mellett a kedvezményes lakáskölcsön, valamint a GYES és GYED a legnépszerűbb, ugyanakkor megoszlanak a vélemények arról, hogy milyen szerepet játszanak a jelenleg működő családtámogatási formák a kívánt gyermekszám, vagyis a családtervek megvalósításában.” (Kamarás, 2002, 404.) A családtámogatások megítélése azonban jelentős mértékben különbözik a vizsgált nők helyzete, leginkább a gyermekszám függvényében. Az egy- és kétgyermekes, de még gyermeket tervező nők számára jelentős tényező a GYED (2. hely), a háromgyermekesek pedig az adókedvezmény szerepét emelik ki, mivel a családi pótlékot követően a második helyre teszik a fontossági sorrendben (Kamarás, 2002).

A Hungarostudy 2013 felmérés fiataljai (18–35 évesek) a gyermekvállalás szempontjából a GYES-t, a családi pótlékot és a GYED-et tartották a legfontosabbnak az állami juttatások közül (ebben a sorrendben), és ezek nagyjából hasonló jelentőséggel bírtak a szemükben. A családi adókedvezmény és az állami támogatású lakáskölcsön igénybevételeének lehetősége csak közepes fontosságú számukra, de még ezeket is a megkérdezettek harmada sorolta az első három hely valamelyikére, és negyzedük gondolta úgy, hogy segítették vagy segíthetik a családalapítást (Dukay-Szabó et al. 2013).

A támogatások rangsorolása nem független arról, hogy a családtámogatási rendszer adott elemei mást és mást jelentenek a különböző helyzetben lévő nők számára. A gyermekek napközbeni ellátásának rendszere például a munkába állás lehetőségét jelenti azoknak, akik a munkaerőpiacon jobb helyzetben vannak, ugyanakkor a magas munkanélküliséggel sújtott, elzárt településeken élők számára ugyanez a rendszer munkanélküli vagy szociális segélyként funkcionál (Bálint–Köllő, 2008).

Kapitány Balázs és Spéder Zsolt (2009) gyermekvállalási tervek realizálódására vonatkozó kutatásukban kimutatták, hogy a családtámogatási rendszerek és a munkaerőpiaci helyzetnek is jelentős hatása van abban, hogy milyen arányban tudnak egy adott társadalmi rétegben megszületni a tervezett gyermekek. Eredményeik szerint az alacsonyabb (de nem inaktív) és a magasabb státusú nők tudják az átlagnál nagyobb eséllyel realizálni gyermekvállalási terveiket. Az első esetben a GYED jó helyettesítési értéke, a második esetben munkaerőpiaci és családtámogatási okok is állnak a háttérben (fontos hangsúlyozni, hogy a vizsgálat csak azokra vonatkozott, akik három éven belül gyermeket szerettek volna vállalni). A közepes és annál valamivel alacsonyabb iskolázottságú nők tervezett gyermekeinek alacsony arányú megszületéséért a szerzők leginkább a munkaerőpiaci

sajátosságokat teszik felelőssé. Ez az elemzés is aláhúzza a komplexebb népesedéspolitikai megközelítések jelentőségét.

A kutatási eredmények tehát összességében azt támasztják alá, hogy kizárólag a családtámogatási rendszer változtatásáról nem lehet igazán jelentős eredményeket elvárni (Gábos 2003a, 2003b, Kapitány 2008, Kapitány–Spéder 2009).

A család és munka összeegyeztetésének lehetőségei

Munkaerőpiaci helyzet

A társadalmi-gazdasági feltételek változásának egyik témánk szempontjából legfontosabb tényezője a munkaerőpiaci helyzet alakulása és ezzel összefüggésben a gyermekintézmények igénybevételének lehetőségei.

A munkaerőpiac sajátosságai, a nők munkaerőpiaci helyzete befolyásolja a gyermekvállalási tervek megvalósulásának és a kisgyermekes anyák munkába állásának lehetőségét egyaránt: a család és a munka összeegyeztetésének nehézségei, a megnövekedett munkaerőpiaci elvárások és a kisgyerekeseket érintő diszkrimináció a kutatók szerint hozzájárul a gyermekvállalás elhalasztásához, illetve a vállalt gyermekek számának csökkenéséhez (Pongráczné 2002; 2011; Tóth 2012; Takács 2012; 2013).

Pongráczné (2002, 444) szerint „a piaccgazdaság, a versenyszféra kikezdte azokat a családpolitikai kedvezményeket, amelyek korábban még bizonyosfajta biztonságot jelentettek, mivel a gyermekvállalás, illetve a kisgyermek gondozásának időszakában nem fenyegette a nőket a gyermek miatti munkaerőpiaci diszkrimináció. A jelek arra utalnak, hogy a munkáltatók – a meglévő jogi garanciák ellenére – megtalálják azokat a kibúvókat, kikapukat, amelyek révén – jogi szankció nélkül – lehetőségük nyílik a fiatal, családalapítás előtt álló, vagy kisgyermekes női munkaerő alkalmazásával kapcsolatos negatív megkülönböztetésre. (...) A kereső tevékenység és az anyaság mind nehezebb összeegyeztethetősége jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a nők nemcsak gyermekeik számát, de első gyermekük világrahozatalának időpontját is késleltetik, kizárják. (...) A kutatás adataiból arra lehet következtetni, hogy az első gyermek vállalásának késleltetése mögött nem elsősorban emancipációs karrier okok, vagy az individualizmus, az önmegvalósítás igénye húzódik meg, hanem inkább az anyagi racionalitás kényszere, hogy dolgozni kell, márpedig a megnövekedett munkaerőpiaci elvárásoknak gyermekkel vagy gyermekekkel egyre nehezebb eleget tenni.”

A gyermekvállalás elutasításának vagy elhalasztásának kontextusát vizsgálva Barbara Hobson és Oláh Livia az 1990-es évekre vonatkozóan megállapították, hogy

azokban az országokban jelentkezett leginkább a gyermekvállalás elhalasztása vagy elutasítása, ahol a család és a munka összeegyeztetését elősegítő politika gyenge, s ahol a családok anyagilag bizonytalan jövővel kell hogy szembenézzenek. Magyarországot, ahol a 90-es években a termékenység jelentős visszaesése volt tapasztalható, egyúttal visszaszoruló női foglalkoztatottság, a munkahelyek csökkenő védettsége és anyagi bizonytalanság, illetve a család és munka összeegyeztetésének növekvő nehézségei jellemezték a vizsgált időszakban (Hobson–Oláh 2006). Budapesti interjúk is megerősítik, hogy a kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzet és az ebből fakadó bizonytalanság az egyik meghatározó háttértényezője annak, hogy a gyermekvállalási tervek nem realizálódnak a poszt-socialista viszonyok közepette (Hollo–Bernardi 2009).

A 2008-as RECWOWE- (Reconciling Work and Welfare in Europe) kutatás magyarországi adatai szerint a termékenységet korlátozó legfontosabb tényezők egyikét a család és a munka összeegyeztetésének nehézségei jelentik. Emellett a bizonytalan jövő, a családfenntartási költségek, a nők tanulási és munkalehetőségeinek kibővülése révén a gyermekvállalás későbbre tolódása és végül a szülői szereppel kapcsolatos elképzelések megváltozása (a szülőséget egyre többen minőségi teljesítményként értelmezik, elég jó szülővé kívánnak válni) bizonyultak a leginkább visszafogó erejűnek a gyermekvállalás tekintetében (Takács 2012; 2013).

Kapitány Balázs és Spéder Zsolt vizsgálták, hogy a munkaerőpiac és a családtámogatási rendszer miképp hat a gyermekvállalási tervek realizálására. Eredményeik szerint amennyiben az első gyermek után a nő visszatér a munkaerőpiacra, nagyon alacsonyra csökken a következő gyermek születésének valószínűsége. A munkaerőpiac gyermekvállalást gátló hatása legerősebben az átlagos és a valamivel átlag alatti iskolázottságú nők esetében érvényesül (Kapitány–Spéder 2009). Anna Matysiak és Szalma Ivett elemzése is megerősítik, hogy azok a nők, akik első gyermekük születése után visszatérnek a munkaerőpiacra, jóval kisebb valószínűséggel vállalnak második gyermeket, mint az első gyermekükkel otthon lévő, GYES-re jogosult társaik (Matysiak–Szalma 2014).

Részben a családtámogatási rendszernek, részben a munkaerőpiac rugalmatlanságának, részben pedig a napközbeni ellátórendszer sajátosságainak tudható be, hogy a gyermekek hároméves kora előtt a nők európai viszonylatban alacsony aránya vállal munkát Magyarországon.⁹

Hazánkban nemzetközi viszonylatban igen magas a különbség az anyák és a nők foglalkoztatási rátája között, 2008-ban mintegy 22 százalékpont.¹⁰ Az európai országok közül csak a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában

tapasztható hasonló szintű különbség, ami az anyák relatív alacsony foglalkoztatottságára utal. Részmunkaidőben a nők mindössze 9 százaléka dolgozott Magyarországon 2011-ben, míg európai átlagban a nők körülbelül egyharmadának volt erre lehetősége. A részmunkaidőben történő munkavégzés lehetőségének elterjedése javíthatná a család és a munka összeegyeztethetőségét, emellett növelné a társadalomban a korai munkába állás elfogadottságát. 2011-ben ugyanis csupán a társadalom másfél százaléka tartotta elfogadhatónak a munkába állást a gyermek egyéves korában, viszont ha részmunkaidős foglalkoztatottságról van szó, akkor 14%-uk már elfogadhatónak tartotta, hogy az anya a gyermek egyéves korában dolgozzon. Mindezek mellett az is igaz, hogy a társadalom nagy része a gyermekek otthoni gondozását tartja ideálisnak a gyermek legalább hároméves koráig, vagyis a magyar társadalom értékrendjében erősen gyökerezett a hosszú ideig történő szülői gondoskodás (Makay–Blaskó 2012).

Ami a nők hosszabb otthonlét utáni munkaerőpiacra való visszatérésének lehetőségeit illeti, érdemes megvizsgálni azokat a nőket, akiknek legkisebb gyermeke 4–6 éves, és akiknek körében az otthon maradás már jelentős részben azt jelenti, hogy kiszorultak a munkaerőpiacról, csak segélyekre számíthatnak. Ezen a téren nagy különbségek tapasztalhatók a különböző iskolai végzettségű anyák között: a legfeljebb 8 általánost végzettek 77%-a, míg a diplomásoknak csak 13%-a nem tért vissza a legkisebb gyermeke hároméves korát követően a munkaerőpiacra 2011-ben. Összességében azon nők körében, akik gyermekük hároméves korát követően visszatérhetnének a munkaerőpiacra, 39%-os volt a nem dolgozó nők aránya 2011-ben (Harcsa 2013). A KSH NKI „Életünk fordulópontjai” kutatás vizsgálta annak okait, ha az édesanya gyermeke hároméves kora után is otthon maradt a gyermekével. 2009-ben az otthon maradó nők 45%-a, 2012-ben már 69%-a állította azt, hogy azért van otthon, mert nem kapott munkát (Makay 2015). Az, hogy a gyermeket vállalkó munkaerőpiaci lehetőségei jelentősen beszűkülnek, komoly érv a gyermekvállalás ellen.

Fontos háttértényező lehet a gyermekvállalás szempontjából az életminőség gyermekvállalással társuló változása, amely nem független a munkaerőpiaci viszonyoktól. „A mai magyar társadalomban a gyermekvállalás a nők esetében több mutató tekintetében a gyermekelemekhez képest rosszabb életminőséggel és lelkiállapottal jár együtt, míg a férfiak esetében ennek az ellenkezője jellemző.” (Kopp–Skrabski 2003, 388.) A bizonytalanság, illetve a felelősség súlyát mutatja, hogy szignifikánsan nő a gyermekek számával a hét végén munkával töltött napok száma, illetve a szorongás mindkét nem képviselőinél.

A gyermekes anyák az életminőségüket és a munkaképességüket szignifikánsan rosszabbnak ítélik meg, mint a nem gyerekesek, a gyerekszám arányosan. Ennek hátterében meghúzódhatnak a munkahelyi bizonytalanság, az otthon és a munkahely közötti elváriás is (Kopp–Skrabski 2003).

Európai viszonylatban elmondható, hogy a gyermekvállalási kedv olyan országokban magasabb, ahol modernebb, rugalmasabb a munkamegosztás, a napközbeni gyermekellátás intézményei hozzáférhetőek, és magasabb arányú a női munkavállalás (Tóth 2012), vagyis ahol a család és a munka összeegyeztethetőségét a leghatékonyabban segítik. Tárkányi megfogalmazása szerint „amint (...) Magyarország esete mutatja, a magas szinten kompetenzáló, hosszú időtartamú fizetett gyermekgondozási szabadság, bármilyen értékes is a nők, a gyermekek, a családok számára, úgy tűnik, önmagában nem elég a termékenység jelentősebb emeléséhez, ha kevés a munkahely vagy a biztos munkahely, vagy a családbarát munkahely – a volt szocialista országokban pedig lényegében társan ilyen helyzet alakult ki. A kedvező gyermekgondozási szabadság tapasztalatok szerint nem elegendő ilyen körülmények között, ha a cél a gyermekvállalás olyan hatékony támogatása, melytől jelentősebb pozitív demográfiai változás várható. A bölcsődei férőhelyek arányának jelentős növelésén kívül nagyarányú munkahelyteremtésre, a munkahelyek családbarátabbá tételére, a munkajogi szabályok szigorúbb betartatására, a kisgyermek otthoni gondozása után a munkaerőpiacra visszatérők számára képzési, átképzési lehetőségek széles körű biztosítására is szükség lenne.” (Tárkányi 2009, 27.)

Most röviden kitérünk a család és a munka összeegyeztetésének egy másik pillérére, a napközbeni gyermekellátás hazai helyzetére.

Napközbeni gyermekellátás

A napközbeni gyermekellátás intézményrendszerének bizonyos országrészekén tapasztalható hiányosságit ugyancsak megnehezítik a gyermeket vállalók helyzetét, különösen, ha a gyermek három éves kora előtt munkába szeretnének állni. 2013-ban a három év alatti gyermekek 22%-a olyan településen élt, ahol a napközbeni gyermekellátás semmilyen formája nem volt elérhető. A területi egyenlőtlenségek igen nagyok (KSH 2014, Reszkető et al. 2011). A napközbeni ellátás elérhetősége szempontjából Budapest és agglomerációja kiemelkedő helyzetben van, ugyanakkor negyven százalék feletti a napközbeni ellátásokhoz helyben hozzá nem férők aránya Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Somogy megyékben (KSH 2014). Ugyanakkor a KSH NKI „Életünk fordulópontjai” c. 2009-es és 2012-es adatfelvételének tanúsága szerint 2009 és 2012 között

jelentősen lecsökkent azok aránya, akik azért nem tudtak munkát vállalni, mert nem tudták megoldani gyermekük/gyermekük felügyeletét (13-ról 4%-ra, Makay 2015), ami arra utal, hogy ma Magyarországon elsősorban nem a napközbeni gyermekellátás hiányosságaira vezethetők vissza a munkába állás nehézségei.

Ma összességében Magyarországon a három év alatti gyermekek döntő többségét (körülbelül 88%-át) otthon gondozzák, ami európai viszonylatban igen magas értéknek számít (Makay 2015).

Egy 2000-ben és 2009-ben felvett nemzetközi vizsgálat (PPA) 11 országban kutatta a házasságkötések halogatásának háttérben meghúzódó okokat, a 18–50 éves korosztályt kérdezve. Magyarországon a házasságkötés elhalasztásának három fő oka 2000-ben az önálló otthon hiánya (68%), a nem elegendő jövedelem (54,1%) és a munkavállalási nehézségek (45,9%) volt. 2009-ben az önálló otthon hiányát (58%) már az élettársi együttélés nagyobb elfogadottsága (47%) követte, ennél kisebb, de még mindig jelentős arányban említették a nem elegendő jövedelmet (44%) és a munkavállalási nehézségeket (42%) (S. Molnár 2010b). Az eredmények két, eddig kevésbé említett tényezőre hívják fel a figyelmet: az egyik a lakáshelyzet fontossága, a másik a párkapcsolatokat érintő normák hatásának változása. Az alábbiakban ezt e két területet vesszük górcső alá.

A közgondolkodásban élő értékek, normák

Kutatási eredmények szerint a közgondolkodásban élő normák hatással bírnak a családalapításra és a gyermekvállalásra. Az ideális párkapcsolati forma, az ideális gyermekszám és a gyermekvállalás ideális kora együtt mozog a demográfiai folyamatokkal a közmegejtélés együttérzése, toleranciája folytán, ugyanakkor vissza is hat a magánéleti eseményekre, a gyermekvállalással kapcsolatos döntésekre.

A házasság előtti együttélés, a házasságon kívüli gyermekszülés, a családalapítás és gyermekvállalás későbbre halasztásának növekvő elfogadottsága és az ideális gyermekszám csökkenése mellett a legjelentősebb változás a gyermek szempontjának háttérbe szorulása (a házastársak érdekeivel szemben) (S. Molnár 2010a; 2010b). „A tényleges demográfiai tendenciáknak, valamint a szemléletmód, a normák változásának az együttmozgása (...) egyelőre egymást erősítő, visszafordíthatatlan folyamatot sejtetnek.” (S. Molnár 2010b, 270.)

A gyermekvállalás és a házasságkötések halogatásának témaköréhez kapcsolódva Kamarás (2002) kiemeli, hogy mai fiatalok számára a házasságkötés és az élet továbbadása kevésbé fontos életcél, mint az idősebbek számára. Részen ennek is következménye, hogy lényegesen emelkedhet a gyermektelenek és az akaratlanul vagy akaratlagosan vég-

leg gyermek nélkül maradtak aránya a népességben belül, illetve hogy elveszti eddigi hegemóniáját a kétgyermekes családmodell (Kamarás 2002, Pongrácz 2011).

A gyermekvállalásra hat a poszt-szocialista társadalmakban felerősödött ún. „gender jó-jó-effektus” is, melynek következtében a női szerepek, a családi élet és a munka területén ellentmondásos elvárások keresztüztüzebe kerülnek a gyermeket vállaló nők. A dolgozó nők az otthon maradó, otthon teremtő nő ideáljával, az otthon maradók a fizetett munkavégzés ideáljával szembesülnek. Az előbbi elvárás, ideálisnak vélt szerep a nagyanyák, az utóbbi az anyák, a szocializmus idején dolgozó nők generációjához kötődik (Takács 2012; 2013).

A férfi és női szerepekkel kapcsolatos elvárások és azok gyakorlati életben való megvalósulása (ahogyan például az otthoni feladatok megosztásában megjelenik) szintén befolyásolhatja a gyermekvállalást. Arnstein Aassve és munkatársainak öt országra (Bulgária, Csehország, Franciaország, Magyarország és Litvánia) kiterjedő, a Generations and Gender Surveys adatait felhasználó elemzése azt vizsgálta, hogy milyen hatással van a nemi egyenlőségre vonatkozó attitűdök és a háztartási munka tényleges megosztása közti konzisztencia egy következő gyermek vállalásának valószínűségére. Eredményeik arra mutatnak rá, hogy összehasonlítási alapként tekintve a párok azon típusát, amelyek a nemek közti egyenlőséget támogató attitűdökkel és a házimunka egyenlő elosztásával jellemezhetők, minden egyéb típus (az egyenlőség attitűdjei és a házimunka egyenlőtlen elosztása, az egyenlőtlen attitűdjei és a házimunka egyenlő elosztása, az egyenlőtlen attitűdjei és a házimunka egyenlőtlen elosztása) erős negatív hatással van¹¹ a második gyermek vállalására. Vagyis a nemek közti egyenlőségre vonatkozó nézetek és a házimunka megosztása közti konzisztencia csak abban az esetben segíti elő a további gyermekvállalást egy gyermekes párok esetén, ha az egyenlőséget támogató nézetek a házimunka egyenlő megosztásával párosulnak (Aassve et al. 2015).

A Hungarostudy 2013-as felvételének 18–35 éves fiatalokra vonatkozó adatai szerint ezzel szemben a magyar fiatalok gondolkodása ma is tradicionális, a nemi szerepek tekintetében is (Ádám et al. 2013).

Van azonban olyan vélemény is, miszerint elsődlegesen nem az értékek határozzák meg a szülővé válással kapcsolatos döntéseket, hiszen a magyar társadalomban nagyon alacsony azok aránya, akik tudatosan nem szeretnének gyermeket vállalni¹² (Szalma–Takács 2012). Kapitány és Spéder (2015) is hangsúlyozzák, hogy bár a családdal, gyermekekkel kapcsolatos értékek változóban vannak, ezek a változások inkább követői és nem előmozdítói a demográfiai folyamatoknak,¹³ hatásuk részben ezért sem, részben a változás mértéke miatt sem átütő jelentőségű.

Mindenesetre az a tény, hogy az ideálisnak tartott gyermekszám jelentős részben eltér a ténylegestől,¹⁴ felhívja a figyelmet a családpolitika lehetőségeire ezen a téren (Kamarás 2002). A népesség-előreszámítás szerint ha megszületnének ezután a tervezett gyermekek, az jelentősen mérsékelhetné a népességfogyást és a társadalom előregedésének azzal összefüggő folyamatát. A számítások szerint 2060-ban 1,3 millió fővel lenne magasabb a népesség, amennyiben a tervezett gyermekek megszületnének, mint a népesség-előreszámítás alapváltozatában. Ez nem kevés, ha számításba vesszük, hogy becslések szerint ekkor a hazai népesség nagysága már nem fogja elérni a nyolcmillió főt (Földházi 2015).

Lakhatás és gyermekvállalás

Az, hogy a 2012-es Ifjúságkutatás eredményei szerint ma a 15–29 éves fiatalok közel háromnegyede (71%-a) még a szüleivel él (Székely 2013), hogy később alapítanak családot, csak részben tudható be az életmódbeli változásoknak, az ifjúsági korszakváltásnak. Igen jelentős része van ebben annak is, hogy gyakorlatilag hiányzik a fiatalok számára elérhető, megfizethető lakhatás Magyarországon.

Mivel a lakásárak a hazai jövedelmekhez viszonyítva viszonylag magasak, a saját lakás vásárlása sokak számára nem jöhet szóba, a bérlakások pedig többnyire magántulajdonban vannak, a bérleti díjak többségükben magasak és bizonytalan lakhatást jelentenek (Koltai 2014).

Mivel a lakásárak a hazai jövedelmekhez viszonyítva viszonylag magasak, a saját lakás vásárlása sokak számára nem jöhet szóba, a bérlakások pedig többnyire magántulajdonban vannak, a bérleti díjak többségükben magasak és bizonytalan lakhatást jelentenek (Koltai 2014).

A 2011. évi népszámlálás szerint a lakott lakások több mint 96%-a magántulajdonban van. Az önkormányzati lakásépítés szinte teljesen megszűnt, a vidéki kis lélekszámú településeken gyakorlatilag egyáltalán nincsenek önkormányzati lakások. Az elérhető bérlakások száma is alacsony (az összes lakás mindössze 7 százalékát használják bérlőként) (KSH 2014b), és a bérbeadás gyakorlata, kultúrája is sok kívánnivalót hagy maga után. A lakhatási nehézségek hazánkban nem csupán a legszegényebbeket, már a középosztályt is érintik (Czifrus–Pósfai 2015).

Bár a Magyar Ifjúság 2020 stratégia is kiemeli a fiatalok otthontámogatásának jelentőségét, és 2012-ben útjára indult az Otthontemelési program (két konstrukcióival, a forintalapú lakáshitelekhez nyújtott kamattámogatással és a Lakásépítési támogatással), a lakhatás és otthontemelés fiatalok széles rétegeit elérő támogatása egyelőre várta magára. A fiatalok számára ideális, megfizethető lakhatási lehetőséget a támogatott bérlakások rendszerének kiépítésével lehetne a leginkább biztosítani (Koltai 2014).

Mindennek jelentőségét kiemeli, hogy 2012-es kutatási eredmények szerint a 18–29 éves fiatalok számára a testi-lelki egészséget és szerelmet követően a munkavállalás és a megfelelő lakás a gyermekvállalás legfontosabb

előfeltétele (Temesváry 2014). A 2012-es Ifjúságkutatás eredményeiből látszik, hogy ma a fiatalok legégetőbb problémái a bizonytalan jövő, a munkanélküliség, a létebizonytalanság, a bűnözés és a pénztelenség köré szerveződnek. A gyermekvállalásról elsősorban a felelősség és az anyagi áldozat jut a fiatalok eszébe (Székely 2013), ami annak fényében, hogy gondjaik centrumában a megélhetés kérdései állnak, nem meglepő. A Hungarostudy 2013 fiataljainak (18–35 évesek) spontán válaszai szerint annak hátterében, hogy a gyermekkel rendelkezők nem vállalnak több gyermeket, nagy jelentőségű a bizonytalan jövő (41% említette), az anyagi körülmények (62%), a munkahelyi bizonytalanság (24%) és a lakáshelyzet (23%) (Dukay-Szabó et al. 2013).

Kvalitatív felvételek is megerősítik, hogy a gyermekvállalás a fiatalok számára részben azért nem reális lehetőség, mert úgy érzik, nem tudják megteremteni annak feltételeit: nincs lakásuk, pénzük (Dudik 2001).

Mindennek fényében az otthontemelési hatékony, széles rétegeket elérő támogatása a gyermekvállalást támogató intézkedések között különösen fontosnak látszik.

Összegzés

A rendszerváltást követően a családtámogatások reálértékének csökkenése, a munkanélküliség, az átláthatóság, a kiszámíthatóság, a stabilitás hiánya a gyermekvállalás ellenében hatott. Számos kutató vizsgálta azt a kérdést, hogy mely tényezők állnak különösen szoros kapcsolatban a gyermekvállalással, milyen családpolitikai eszközök alkalmazása növelhetné a termékenységet.

Tanulmányunkban áttekintettük a családtámogatás rendszerét, a munka és a család összeegyeztetésének lehetőségeit, a családdal, gyermekekkel kapcsolatos normák értékeit és a lakhatás gyermekvállalással való összefüggését, ahogyan az a szakértők írásaiiban megjelenik. A hatásokról számszerűsítésének jelentős korlátai vannak, és elsősorban a pénzügyi családtámogatásokkal kapcsolatban végeztek ilyen elemzéseket. Ezen elemzések egyike sem mutatott ki átütő erejű összefüggést, de azt nem vonják kétségbe a kutatók, hogy a kiterjedt, bőkezű családtámogatási rendszer – amilyen a magyar is – növeli a gyermekvállalási kedvet.

Mindazonáltal az általános benyomásunk az, hogy a családpolitika egyes területei külön-külön csupán egy szálát képezik annak a szövetnek, amely biztonságos tartást, támogatást adhat a gyermekek vállalásához. A családpolitikának a gyermekvállalás és a termékenység kapcsolatában játszott szerepe függ attól, hogy mennyiben képes komplex, rugalmas és a társadalmi valósághoz igazodó módon, hatékonyan megnövelni a gyermekvállalás biztonságát és javítani a feltételeit.

Irodalom

- Aasve, Arnstein – Giulia Fuochi – Letizia Mencarini – Daria Mendola (2015) What is your couple type? Gender ideology, housework-sharing, and babies. *Demographic Research*, 32, 835–858.
- Ádám Szilvia – Susánszky Anna – Györfly Zsuzsa – Dukay-Szabó Szilvia (2013) Családtervezési stratégiák, családdal kapcsolatos értékek és attitűdök a fiatalok körében. In Susánszky Éva – Szántó Zsuzsa (szerk.) *Magyar lelkiállapot 2013*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 213–225.
- Bálint Mónika – Köllő János (2008) A gyermekgondozási támogatások munkaerőpiaci hatásai. *Esély* 1, 3–27.
- Czifrusz Márton – Pósfai Zsuzsanna (2015) Kritikus ponton? Önkormányzati lakásgazdálkodás a gazdasági válság után. *Területi Statisztika*, 55/5, 484–504.
- Dudik Éva (2001) Szigetlakók. *Educatio*, 10/3, 575–598.
- Dukay-Szabó Szilvia – Ádám Szilvia – Susánszky Anna – Györfly Zsuzsa (2013) Gyermekvállalás fiatal felnőttek körében: vágyak kontra tények. In Susánszky Éva – Szántó Zsuzsa (szerk.) *Magyar lelkiállapot 2013*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 227–243.
- Földházi Erzsébet (2015) A népesség szerkezete és jövője. In Monostori Judit – Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.) *Demográfiai Portré 2015*. KSH NKI, Budapest, 213–226.
- Gábos András (2003a) A családtámogatási rendszer termékenységi hatásai – vizsgálati módszerek és nemzetközi kutatási eredmények. In Gál Róbert Iván (szerk.) *Apák és fiúk és unokák. Jövedelemáramlás együtt élő korosztályok között*. Osiris Kiadó, Budapest, 51–65.
- Gábos András (2003b) A családtámogatási rendszer termékenységi hatásai – kutatási eredmények magyar adatokon. In Gál Róbert Iván (szerk.) *Apák és fiúk és unokák. Jövedelemáramlás együtt élő korosztályok között*. Osiris Kiadó, Budapest, 66–83.
- Gábos, András – Róbert I. Gál – Gábor Kézdi (2009) The effects of child related benefits and pensions on fertility by birth order: A test on Hungarian data. *Population Studies*, 63/3, 215–231.
- Harcza Irván (2013) Helyzetkép a gyermekszegénységről. *Socio.hu*, 4, 115–148.
- Hobson, Barbara – Lívia Sz. Oláh (2006) Birthstrikers? Agency and Capabilities in the Reconciliation of Employment and Family. *Marriage and Family Review*, August, 197–227.
- Hollos, Marida – Laura Bernardi (2009) Post-Socialist Uncertainty: Childbearing Decisions in Hungary. *Ethnology*, 48/4, 315–336.
- Kamarás Ferenc (2002) Családtervek és gyermekszám preferenciák az „Életünk fordulópontjai” c. vizsgálat tükrében. *Demográfia*, 4, 379–405.
- Kapitány Balázs (2008) A „GYED-HATÁS”. Az 1985 és 1996 között született családtámogatási rendszer termékenységre gyakorolt hatása. *Demográfia*, 1, 51–78.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt (2009) A munkaerőpiac és a pénzübeli családtámogatási rendszer hatása a gyermekvállalási tervek megvalósulására. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2009*. Budapest, TÁRKI – Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 79–94.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt (2012) Gyermekvállalás. In *Demográfiai Portré 2012*. KSH NKI, Budapest, 31–43.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt (2015) Gyermekvállalás. In Monostori Judit – Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.) *Demográfiai Portré 2015*. KSH NKI, Budapest, 41–56.
- Koltai Luca (2014) (szerk.) *Éves jelentés a lakhatási szegénységről*. Habitat for Humanity Magyarország, Budapest.
- Lipp Mária – Skrabski Árpád (2003) A gyermekvállalás pszichológiai és szociális háttértényezői a magyar népesség körében. *Demográfia*, 4, 383–395.
- Lisztó Katalin (2015) *Tervek és valóság – A pénzübeli családtámogatási ellátások vizsgálata a kormányprogramok tükrében*. PhD-értékezés, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Lisztó Katalin (2014a) Helyzetkép a kisgyermek napközbeni ellátásáról 2013 – Kötelezettségek, lehetőségek és tények. *Statisztikai Tükör*, 82.
- Lisztó Katalin (2014b) *2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS. 12. Lakásvizonyok*. Budapest.
- Tablicer, M. T. (2008) Why France has high fertility: The impact of policies supporting parents. *The Japanese Journal of Social Security Policy*, 7/2, 41–56.
- Luci, A. – Thevenon, O. (2011) Do fertility trends respond to family policies in OECD countries? REPRO munkaanyag. [ftp://ftp.dondena.unibocconi.it/AlpPop2011/LuciThevenon.pdf](http://ftp.dondena.unibocconi.it/AlpPop2011/LuciThevenon.pdf) (2015.06.01)
- Makay Zsuzsanna – Blaskó Zsuzsa (2012) Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás. In *Demográfiai Portré 2012*. KSH NKI, Budapest, 45–56.
- Makay Zsuzsanna (2015) Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás. In Monostori Judit – Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.) *Demográfiai Portré 2015*. KSH NKI, Budapest, 57–74.
- Matysiak, Anna – Ivett Szalma (2014) Effects of Parental Leave Policies on Second Birth Risks and Women's Employment Entry. *Population-E*, 69 (4), 599–636.
- OECD (2011) *Doing Better for Families*. OECD Publishing, Paris.
- Pongrácz Tiborné (2002) Az első gyermek vállalásának társadalmi-demográfiai aspektusai. *Demográfia*, 4, 438–448.
- Pongrácz Tiborné (2011) A demográfiai értékrend változásában szerepet játszó főbb népesedési folyamatok. In Pongrácz Tiborné (szerk.) *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. KSH NKI, Budapest, 17–35.
- Reszkető Petra – Scharle Ágota – Vári Balázs (2011) A kisgyermekek napközbeni ellátásának bővítése: célok, eszköztár és várható társadalmi hatások. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné (szerk.) *Szerepváltozások*. TÁRKI, Budapest, 171–191.
- S. Molnár Edit (2010a) Demográfiai eseményeket kísérő magatartási normák változásai. *Statisztikai Szemle*, 3, 252–273.
- S. Molnár Edit (2010b) Párkapcsolat létesítéséről megszüntetését érintő magatartási normák változásának megfigyelése. *Demográfia*, 2–3, 234–275.
- Stefán-Makay Zsuzsanna (2009) A franciaországi családpolitika és a magas termékenység összefüggése. *Demográfia*, 4, 313–348.
- Szalma Ivett – Takács Judit (2012) A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 1, 44–68.
- Székelly Levente (szerk.) (2013) *Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet*. Kuratórium, Budapest.
- Takács Judit (2012) Termékenységi korlátok a 21. század eleji Magyarországon. *Demográfia*, 2–3, 147–171.
- Takács, Judit (2013) Unattainable Desires? Childbearing Capabilities in Early 21st-Century Hungary. In Lívia Sz. Oláh – Ewa Frótczak (eds.) *Childbearing, Women's Employment and Work-Life Balance Policies in Contemporary Europe*. Palgrave Macmillan, 179–206.
- Tárkányi Ákos (2009) *Családpolitika a gyermekvállalás szolgálatában az Európai Unió országjaiban, 1990–2007*. KSH NKI, Budapest
- Temesváry Zsolt (szerk.) (2014) Fiatalok családalapításhoz, házassághoz és gyermekvállaláshoz kapcsolódó attitűdjei a családi minták tükrében. In Farkas Péter (szerk.) *Családpolitikai Kutatások 2011–2014*. Nemzeti Család-és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
- Tóth Olga (2012) Új anyák és új apák. A gyerekvállalás motivációi. *Demográfia*, 2–3, 136–146.
- Thevenon O. – Luci A. (2013). The impact of family packages on fertility trends in developed countries. *European Journal of Population*, 29 (2).
- Váralljai Csocsán Jenő (2000) Gyermekszámnövekedési valószínűségek 1989 előtt és után. *Demográfia*, 2–3.

Jegyzetek

- 1 Kirkpatrick, C. (1963): *The family*. The Ronald Press Company. New York, 507–512.
- 2 Talán azért is van így, mert a családtámogatási rendszer fejlesztésének hosszabb időre visszanyúló hagyományai vannak (Tárkányi 2009).
- 3 A kiadások a következőket foglalják magukba: gyermekre fordított kiadások, szülési szabadság támogatás, gyermekellátási támogatás.
- 4 *The impact of family policies on fertility in industrialized countries: historical landmarks* c. művének (soci.uclg.org/cu/FYPP/images/DOCUMENTS/FA-Chronology.doc) eredményeit Tárkányi (2009) ismerteti.
- 5 Megjegyezzük, hogy a szerzők szerint ennek oka elsősorban az, hogy módszertanilag nehéz az egyes intézkedések hatását külön, illetve az összehatást mérni (Stefán-Makay 2009).
- 6 2013-ban a GDP 1,9%-át tették ki a családtámogatásra fordított kiadások Magyarországon. Ennek legnagyobb része, 62%-a a családi pótlékra, 17%-a GYED-re és 11%-a a GYES-re fordított összeg (Makay 2015).

- ⁷ Az alkalmazott módszer a lineáris regresszió volt (Gábor 2003b).
- ⁸ A GYED manapság is mint a gyermekvállalás szempontjából pozitív családpolitikai eszköz jelenik meg a szakirodalomban (Kamarás 2012).
- ⁹ 2011-ben a háromévesnél fiatalabb gyermeket nevelő anyukák foglalkoztatottsága mindössze 6%-os volt, ami az EU-országok körében a legalacsonyabb érték (KSH 2014).
- ¹⁰ A 27 tagállamra vonatkozóan az átlagos különbség 2008-ban 13 százalékpont (Makay–Blaskó 2012).
- ¹¹ Az alkalmazott módszer a logisztikus regresszió volt (Aassve et al. 2015).
- ¹² Megjegyezzük, hogy bár a gyermektelenséget valóban alacsony arányban (2013-ban 2%-ban) tekintik ideálisnak a termékeny életkorban lévő válaszadók, a *Demográfiai portré 2015*-ben megjelent azon megállapítás, miszerint a végleges gyermektelenség jelentős arányú növekedésére lehet számítani, az 1975-ben születettek esetében pl. 17-18%-ra. Már a 2011-es népszámlálás adatai is azt mutatták, hogy a fővárosi diplomás nők egynegyede nem vállal gyermeket (Kapitány–Spéder 2015).
- ¹³ A szerzők a termékeny életkorban lévők által ideálisnak tartott és a 40–44 éves nőkre jellemző tényleges gyermekszám szerinti megoszlás adatait vetették össze.
- ¹⁴ Az ideálisnak tartott és a saját családba kívánt, illetve az ott megvalósított családnagyság közötti különbségre vonatkozóan Kamarás a következő értékeket közli: 100 családra nézve a gyermekszámot, 213 az ideálisnak tartott, 191 a saját családba kívánt és kb. 172 a megvalósított gyerekszám. Legjelentősebben a saját családba kívánt és az ideálisnak tartott gyermekszám között fedezhetünk fel eltéréseket a fővárosi családoknál, a főiskolát, egyetemet végzetteknél és a legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozóknál, ahol 100 családra számolva 30–50 gyermekkel többet tartanak ideálisnak, mint amennyit saját családjukba kívánnak (Kamarás, 2002).

Iskola és vallásosság

Felekezeti iskolások az új évezred első évtizedében

Tanulmányomban a felekezeti iskolába járók vallásosságát vizsgálom az *Ifjúság 2000*, *2004* és *2008* kutatások tükrében. Elsőként bemutatom a magyarországi vallásosság főbb trendjeit, majd az ifjúsági korosztály vallásosságát, a vallásos fiatalok társadalmi-gazdasági háttérét, kulturális tőkével való ellátottságát, valamint kapcsolati hálójukat és az étellel való elégedettségüket jellemző néhány vonást vizsgálom. Ezt követően a felekezeti iskolák helyzetét tárgyalom a rendszerváltástól kezdve napjainkig. Röviden kitérek a felekezeti iskolás öregdiákok vallásosságára néhány hazai kutatás fényében. Ezen áttekintők után mutatom be az említett ifjúsági korosztályt célzó kutatások felekezeti iskolába járóinak almintáján végzett másodelemzésem eredményeit. A vallásosság főbb mutatóinak (vallásos meggyőződés, templomba járási gyakoriság, felekezeti megoszlás, hittartalmak elfogadottsága, vallásos kisközösséghez tartozás) áttekintését követően a vallásos szocializáció hatékonyságát próbálom meg tetten érni, a családi vallásos nevelés, valamint a rendszeres templomba járás összefüggését elemezve. Majd a felekezeti iskolások almintáját vizsgálom néhány fentebb említett szempont alapján. Dolgozatomban törekszem a vizsgált csoportot összehasonlítani az *Ifjúság* kutatások teljes mintáival, valamint a magukat egyházasan vallásosnak vallók almintáival.

Kulcsszavak: vallásosság, ifjúság, felekezeti iskola, vallásos szocializáció, társadalmi-gazdasági háttér, értékvilág, elégedettség, bizalom

Bevezetés – kutatási kérdések

A vallásosság életkori változásának (vallás)pszichológiai aspektusát vizsgálva már többen megállapították, hogy „a gyerekkori, szülőktől átvett vallásosság a serdülőkor előtt növekszik, a serdülő- és ifjúkor után drámaian csökken, majd 29-30 éves kortól kezdődően emelkedik” (Horváth-Szabó 2007: 133). A szociológia tudománya is hasonló megállapításokat tesz a vallásosság életkori változására vonatkozóan, mely szerint a serdülőkorú fiatalok individuális és adott társadalmi csoportban való helykeresése, valamint az igen erős, addigi szokásokat és tartalmakat megkérdőjelező viselkedése nyomán a vallásosság mértéke és módja jelentősen megváltozik, később mélypontra jut, majd az önálló egzisztencia megteremtése és megerősödése nyomán egy stagnáló időszakot követően a felnőttkor végére ismét növekedni kezd, és magas is marad (Pusztai 2004). Ebben a kontextusban érdekes kérdésfeltevés lehet az intenzív vallásos változás korszakának, tehát a serdülőkor és az azt követő évek vizsgálata.

A vallási szocializáció kapcsán számos ágenst nevez meg a szakirodalom: vannak, akik a családon belüli és kívüli hatásokat különböztetik meg (Szántó 1998, idézi Pusztai 2004), és vannak, akik az érték- és normarendszer átadásához szükséges kapcsolatrendszer zártágát hangsúlyozzák (Coleman 1990, idézi Pusztai 2004). Mindehhez fontos hozzávinnünk a kortárs csoport, a barátok és az intézményes környezet, az iskola hatását

(Pusztai 2004). Különösen fontos vizsgálati kérdés, hogy a felekezeti iskolák, melyek ugyan nyitottak mindenki számára, ugyanakkor kimondva-kimondatlanul céljuk saját vallásos értelmiségük reprodukciója (Hámori-Rosta 2013), mennyiben és milyen irányban hatnak a falaik között nevelkedő fiatalok vallásosságára. Hiszen, ha pl. a katolikus iskola II. Vatikáni Zsinaton lefektetett feladatait vesszük szemügyre, akkor egyfajta missziós szándék is megjelenik: „...a katolikus iskola, miközben a kor követelményei iránti kellő nyitottsággal a földi társadalom javának hatékony előmozdítására neveli tanulóit, Isten országa terjesztésének szolgálatára is előkészíti őket, hogy példás és apostoli életükkel az emberi közösség üdvös kovászává legyenek” (Diós 2007: 384). Ebben a vonatkozásban tehát a felekezeti iskola eredményességének egyik mérőszáma diákjai vallásosságának alakulása.

Kutatásomban ezt a hatást szeretném vizsgálni. Tehát kutatási kérdéseim a következők:

- Hogyan írható le a felekezeti középiskolások vallásossága? Van-e számottevő változás az iskolában töltött évekbeli és az iskolából való kilépés utáni vallásosságban? Mennyiben tér el a felekezeti középiskolások és egykor oda járók vallásossága az országos átlaghoz képest?
- Hogyan hat az iskola a diákok vallásosságára? Hogyan kapcsolódik össze az otthonról hozott vallásosság, vallásos nevelés a felekezeti iskola vallásos szocializációjával?

- Milyen különbségek észlelhetők a felekezeti középiskolások társadalmi-gazdasági hátterét illetően nem felekezeti iskolába járó társaikhoz képest?
- Van-e különbség a felekezeti középiskolások körében az országos átlaghoz képest az alábbi kategóriákban: bizalom, élettel való elégedettség, értékvilág?

A fentebb felsorolt kérdéseket már számos kutató vizsgálta: ezen elemzések főbb megállapításait foglaltam össze a szakirodalmi áttekintőben. Amivel szeretnék hozzájárulni a fentebb megfogalmazott kérdések megválaszolása kapcsán: az *Ifjúság 2000, 2004* és *2008* országos kutatások adatbázisain végzett másodelemzés.

A 2000-es adatfelvételkor 184 fő volt, aki legalább egy évet járt felekezeti iskolába; négy évvel később 148-an voltak, 2008-ban pedig 411-en. 2008-ban azt is megtudtuk állapítani, hogy 158-an voltak azok, akik mind a négy középiskolai évfolyamon felekezeti intézménybe jártak. Vizsgálatomban őket szeretném görcső alá venni.

A vallásosságra vonatkozóan az alábbi jellemzőket szeretném vizsgálni: vallásos meggyőződés, felekezethez tartozás, vallásgyakorlat, hittartalmak, vallásos nevelés, vallásos hit fontossága, valamint vallásos szervezethez, illetve közösséghez való tartozás. A társadalmi-gazdasági hátteret illetően a szülők és a fiatalok iskolai végzettségét, a felekezeti középiskolások regionális eloszlását, a szubjektív rétegbesorolás kérdését érinteném, valamint a kulturális intézmények látogatásának gyakoriságát vizsgálnám meg. Végül a különféle intézményekbe vetett bizalmat, a szubjektív elégedettséget, valamint a különféle értékek fontosságát venném szemügyre.

A vallásosság kapcsán tudatosabb és magasabb értékekre számítok: tehát felekezeti középiskolásaink vagy egységesen kevésbé vallásosak, vagy jóval vallásosabban lesznek az átlaghoz képest. A társadalmi-gazdasági státusz kapcsán a korábbi kutatási eredmények alapján (Pusztai 2004; 2005) hipotézisként azt fogalmazom meg, hogy almintákban az átlaghoz képest magasabb arányban lesznek jelen előnyösebb társadalmi pozícióban lévők. Az értékorientáció kapcsán a korábbi kutatási eredmények alapján (Rosta 2009) nem várok számottevő eltérést a felekezeti középiskolások almintája és a minta egésze között.

Mielőtt azonban kutatásom eredményeit bemutatnám, összefoglalom a hazai és az ifjúsági vallásosság trendjeit, a felekezeti iskolák helyzetének változását az elmúlt két és fél évtizedben, valamint korábbi kutatási eredmények alapján a felekezeti iskolások vallásosságára, illetve társadalmi-gazdasági helyzetére vonatkozó főbb megállapításokat.

Vallásosság, ifjúsági vallásosság, felekezeti középiskolások vallásossága

A hazai vallásosság trendjei

A vallásnak a mai társadalmakban elfoglalt helyzetéről, illetve a vallásosság mértékének változásáról folyó vitákban előbb-utóbb a szekularizáció fogalmának magyarázatára, igazolására vagy elvetésére tesznek kísérletet az elméleti és empirikus ihletettséggű szociológiai munkák. Ennek hátterében minden bizonnyal az állhat, hogy a szociológia „alapító atyái” többségében a szekularizáció folyamatát állították előtérbe, azt mintegy a modernizáció kísérőjelenségeként értelmezve. Ugyanakkor ezt az állítást már a 20. század második felében többen megkérdőjelezték, és nem pusztán a fejlődő országok vonatkozásában, hanem a „gazdag Nyugat” nagy részét tekintve is (Davie 2010; a szekularizáció fogalmáról és kritikájáról ld. Tomka 2011).

A hazai vallásos helyzetkép vizsgálatakor fontos figyelembe vennünk azt, hogy az államszocializmus idején Kelet-Közép-Európa országaiban a társadalmi-gazdasági átalakulások hatásai keveredtek az erőszakrendszer hatásaival. Míg a modernizáció „gyengítette a vallás pozícióit, a politikai tagoltság erősítette azokat”: az egyházak voltak az egyedüli intézmények, melyek a korábbi hagyományt és folyamatosságot képviselték, így ők váltak akarva-akaratlanul az ellenzéki egység egyedüli intézményévé (Tomka 2009: 67).

Magyarországon az államszocializmus utolsó évtizedében a magukat valamilyen mértékben vallásosnak tartók aránya 45 százalékról 70 százalékra kúszott fel: míg az „egyház tanítása szerint vallásosak” aránya 10 és 20 százalék között mozgott, jelentősen „a maga módján” vallásosak aránya emelkedett (Tomka 2010). 2008-ban a magyar lakosság közel fele a maga módján, kevesebb mint ötöde egyháza tanítása szerint tartotta magát vallásosnak (Rosta 2011). Mindezzel együtt azonban a másik végleten is jelentős átalakulások zajlottak: a magukat ateistának vallók aránya 1981-ről 2008-ra 13,9 százalékról 3,2 százalékra csökkent (Tomka 2010).

Érdemes a továbbiakban szemügyre vennünk a vallásgyakorlatban bekövetkezett változásokat. A templomba járás gyakorisága csökkenő tendenciákat mutat 1991 és 2008 között: a heti rendszerességgel templomba járók aránya 13-ról 9 százalékra, a legalább havi rendszerességgel templomba járók aránya pedig 23-ról 15 százalékra esett vissza. Mindeközben a templomba soha nem járók aránya 32 százalékról 42 százalékra növekedett. A közösségi vallásgyakorlat eme ritkulása mögött a kutatók a különböző korosztályok eltérő szocializációjának hatását vélik felfedezni, ugyanakkor többen megállapítják, hogy az egyes születési kohorszokban stabilitást mutat a

rendszeres templomba járási arány, tehát a gyermekkori vallásgyakorlatnak számottevő hatása van a későbbi vallásgyakorlatra. Az egyéni vallásgyakorlat, az imádkozás, meditálás aránya azonban növekedett: a magyar lakosság közel kétharmadára jellemző (Rosta 2011). A vallásos önbesorolásban és a vallásgyakorlatban történt változások alapján megállapítható, hogy a vallásos dolgok iránti érdeklődés megerősödött, azonban „a vallás értelmezése és gyakorlata távolodik az egyháziilag rögzített formáktól, és a vallásosság egyre sokfélebb és egyénibb” (Tomka 2009: 72). Mindezt alátámasztja az istenhít növekedése is, mely azonban „többnyire nem talált utat az egyházak felé” (Rosta 2011: 745).

A korai hazai vizsgálatok azt mutatták, hogy a vallásosok egy jól beazonosítható társadalmi-gazdasági réteget is jelentenek egyben, ti. a vallásos emberek főleg nők, idősebbek, falun élők és inkább alacsonyabb végzettségűek (Tomka 2010): ez azonban mára megváltozott. Már az ezredforduló után kirajzolódni látszott egy „elitté válási” folyamat, legalábbis egy középosztályi kultúrához való erős kötődés a fiatalabb egyházián vallásosok körében (Hegedűs 2007). Továbbá 1991-ről 2008-ra a legalacsonyabb jövedelmű ötödben negyedével csökkent a vallásosság, míg a legmagasabb ötödben több mint negyedével, továbbá a második legmagasabb ötödben harmadával növekedett. Újdonság, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők, illetve a legrosszabb anyagi helyzetűek körében növekedett a határozottan nem vallásosok aránya (Tomka 2010).

Glock és Stark a vallásosság ötödik dimenziójaként annak mindennapi életre gyakorolt hatását vizsgálja. Elsőként érdemes szemügyre vennünk ebben a dimenzióban a vallásosság mentális egészségre gyakorolt hatását: egy 2013-as kutatás megállapította, hogy a 35 év feletti magyar népesség számára a vallásosságnak kockázatcsökkentő, egészségvédő életvitelt elősegítő, a szubjektív jóllét-élményt pozitívan befolyásoló és a házastársi stresszt csökkentő hatása van (Székely–Lázár 2013). Az Európai Értékrend Vizsgálat (a továbbiakban EVS) 2008-as adatai szerint a rendszeres templomba járás erős összefüggést mutat a társadalmi, civil életben való részvétellel, továbbá gyengébb, de pozitív összefüggést az étellel való elégedettséggel (Rosta 2011).

Ifjúsági vallásosság Magyarországon

Az általános vallási helyzetkép bemutatása után kutatási területünkhöz közeledve az ifjúsági vallásosság változását, trendjeit vizsgálom meg részletesebben. Számos kutatás és publikáció áll rendelkezésünkre a témában: a hazai országos ifjúságkutatások négy hulláma 2000 és 2012 között, a nemzetközi kutatások ifjúsági almintái, valamint a rendszerváltás előtti ifjúságkutatások. Elő-

járóban annyit érdemes megjegyezni, hogy a rendszerváltás három ponton hozott jelentős változást az ifjúsági vallásosság vonatkozásában: (1) elvben és gyakorlatban is szabaddá vált a vallásgyakorlás, (2) megjelent az iskolai hitoktatás, valamint (3) újabb egyházi iskolák jöttek létre, melyek nagyobb arányú vallásos szocializációt tettek lehetővé (Rosta 2007).

Elsőként az istenhítet vesszük szemügyre. Régióinkra általánosan igaz, hogy míg Nyugat-Európában a hitüket életük során elveszítő fiatalok többen vannak, mint a hívővé válók, addig Közép-Kelet-Európa országaiban fordított a helyzet. 1991-ben a 18–29 éves korosztály fele vallotta magát nem hívőnek, s kevesebben voltak a hívők, 2005-re azonban másfélszer annyian lettek az istenben hívők a nem hívőkhöz képest (51 és 36 százalék, Tomka 2006). Az istenhít növekedése az EVS és az International Social Survey Program eredményei alapján is kimutatható a 18–29 éves korosztály körében: míg a teljes felnőtt népességen belül 1991 és 2008 között 58-ról 67 százalékra nőtt az istenben hívők aránya, addig ez vizsgált korosztályunkban 37-ről 60 százalékra változott (Rosta–Földvári 2014). A különböző hittartalmakban való hit 2008 és 2012 között lényegében nem változott, a keresztény gyökerű hittartalmak továbbra is elfogadottabbak voltak az ezoterikus alapú tartalmaknál, illetve minden hittartalom esetében jóval többen voltak a nem hívők a hívők-nél (Rosta 2013). A hittartalmak koherens együtt járása kapcsán fontos megjegyezni, hogy a 15–29 éves korosztályban mindössze 10 százalékos arányban vannak jelen keresztények, kicsivel több mint ötödük következetlen, s 42 százalékuk bizonytalan (Hámori–Rosta 2011).

A továbbiakban az önjellemzésen alapuló vallásosságot követjük nyomon. Az új évezred első évtizedében az egyházián vallásosok aránya nagyjából 10 százalék, mely 2008-ra 8, 2012-re 7 százalékra csökkent. A maga módján vallásosok részaránya 1987-hez képest az ezredfordulóra megduplázódott, azonban azóta ez az arány is csökkenést mutat, közel 50 százalékról 31 százalékra. A nem vallásosok aránya 2012-ben 40 százalék volt, továbbá a határozottan nem vallásosok aránya nagyjából stabilitást mutat az elmúlt másfél évtizedben (Rosta 2007, 2009, 2013, Hámori–Rosta 2011).

Röviden kitérünk a fiatalok felekezeti megoszlására. Elsőként fontos megjegyezni, hogy 1987 és 2005 között a nem megkereszteltek aránya 11 százalékról a duplájára emelkedett (Tomka 2006), s nagyjából ezt az arányt mutatta ki az 2008-as vizsgálat is. A Magyar Ifjúság 2012-es kutatása a felekezeti hovatartozás szubjektív megítélését mérte, mely nagyjából azonos arányokat mutatott ki a teljes népességhez képest (háromötöd katolikus, minden hatodik válaszoló református, 3-3 százalék evangélikus, valamint más egyházhoz tartozó, ld. Rosta 2013).

A vallásgyakorlat tekintetében először a közösségi formákat vizsgáljuk. A rendszeresen hetente templomba járók aránya 1987-ben 5, 2000-ben 7 százalék, 2012-re azonban 4 százalékra csökkent. A legalább havonta templomba járók aránya is csökkenő tendenciát mutatott, a skála másik „végpontján” pedig növekedést figyelhetünk meg: 2012-re a 15-29 éves korosztály közel fele templomba soha nem tette be a lábát. Ha a vizsgált korosztályt további alcsoportokra bontjuk, akkot megfigyelhető, hogy a 15-19 évesek templomba járási aránya emelkedett a leginkább 2005-re, valamint még 2012-ben is e csoport járt a legmagasabb arányban rendszeresen templomba (Tomka 2006, Hámori-Rosta 2011, Rosta 2013). Egy érdekes megfigyelés, hogy 1997 és 2000 közötti adatokat vizsgálva a templomba járási gyakoriság tekintetében nem mutatkozott különbség a fiatalok és a középkorú nemzedék között: a váltás a 46., még inkább az 58. életév táján volt jelentős (Nagy 2010). Az imádkozási, meditálási szokásokat, tehát az egyéni vallásgyakorlatot vizsgálva a következőket látjuk: a soha nem imádkozók aránya 1987 és 2005 között 70-80 százalékról 50 százalék alá csökkent, a legalább heti rendszerességgel imádkozók aránya pedig 10 százalékról 15-18 százalékra növekedett (Tomka 2006).

Az utolsó két blokkban két tágabb kérdést mutatok be, mely kutatási kérdésem szűkebb tárgyát képezi, és ezek részletesebb vizsgálatát szeretném elvégezni. Elsőként a vallásos szocializáció jelenlétét, mértékét és annak hatékonyságát tárgyalom. Tomka Miklós a hittanra járás trendjeit vizsgálva megállapította, hogy stabilizálódni látszott 2005-re egy olyan kép, melyben a fiatalok egyik fele, ha csak egy évre is, de járt hittanra, a másik fele pedig egyáltalán nem (Tomka 2006). 2008-ban a fiatalok harmada számolt be otthonról hozott vallásos neveltetésről, melynek aránya 2012-re néhány százalékponttal csökkent. Ha az otthoni vallásos szocializáció hatékonyságát vizsgáljuk, akkor e tekintetben is visszaesésről tanúskodnak az adatok: a vallásos neveltetésben részesülők körében 2000 és 2008 között 10 százalékponttal csökkent a rendszeres templomba járás aránya, ugyanakkor 2012-re nem változott számottevően ez az arány (Hámori-Rosta 2011, Rosta 2013).

Mielőtt néhány összegző megállapítást tennénk a szakirodalom alapján az ifjúsági vallásosságra vonatkozóan, megvizsgáljuk annak társadalmi hátterét és összefüggéseit. Az *Ifjúság 2004*-es kutatás egyházasan vallásos magja átlagosan jobb helyzetben volt a kevésbé vallásosakhoz képest. Budapesten ez még inkább kitűnt, ahol a vallásgyakorló fiatalok mintegy 70 százaléka értelmiségi hátterű volt (a fővárosi minta egészében az értelmiségi háttér 37 százalékos aránnyal volt jelen, Rosta 2009). A 2008-as kutatási hullám is megerősítette a korábban bemutatott tendenciát: az egyházakat elutasítók körében

kismértékben felülreprezentáltak voltak a legrosszabb anyagi körülmények között élők, míg az egyházakhoz közel állók között lényegesen magasabb arányban voltak jelen a legfelső szegmenshez tartozók (Hámori-Rosta 2011). A 2012-es adtafelvétel ugyancsak hasonló eredményekre jutott: a teljes mintához képest 12 százalékponttal nagyobb arányban volt jelen az egyházas mag a középosztályban a szubjektív besorolás alapján (Rosta 2013). Ugyanakkor fontos megállapítani, hogy egy drasztikus „elitesedési” folyamatról nem beszélhetünk, tehát a különbségek vallásosak és nem vallásosak között egy esetben sem kritikusan számottevőek, de mindenképpen említésre méltók. Egy közelmúltban megjelent tanulmány eredményei is ezt támasztják alá, melyben vallásosak és nem vallásosak gazdasági, kulturális és társadalmi tőkével való ellátottságát vizsgálták. Számos esetben megfigyelhetők különbségek: az egyházasan vallásosak baráti körükkel való elégedettsége magasabb, rovábbá jellemző rájuk, hogy felmenőik között magasabb arányban vannak diplomások, valamint saját háztartásuk anyagi helyzetét optimistábban ítélik meg, csak hogy néhány vonást említsünk (Gyorgyovich-Pillók 2014). Hegedűs Rita egy további érdekes jelenségre hívta fel a figyelmet: a gyermekkori rendszeres templomba járás megmaradása a felnőttkorban összefüggést mutat az egyén iskolai végzettségi csoportjának vallásosabb klímájával, továbbá a végzettségi csoportban tapasztalható vallási sokszínűség elősegíti a vallásosság megőrzését (Hegedűs 2014).

Az ifjúsági vallásosság trendjeiből kirajzolódó kép alapján követjük számos kutató megállapítását, hogy egy csökkenő mértékű és intenzitású vallásosságnak lehetünk szemtanúi. A vallásos szocializáció mértéke is csökken: egyre többen vannak évről évre, akik semmiféle vallásos nevelést nem kapnak. Ugyanakkor az is kimutatható, hogy a fiataloknál húszas éveik elejére kialakul a vallásosságnak egy olyan mintázata, amely jellemző marad legalább a következő évtizedre (Rosta 2013, Rosta-Földvári 2014).

Felekezeti középiskolák Magyarországon

A felekezeti iskoláknak jelentős múltja van Európában, hiszen az iskolahálózat túlnyomó többségében felekezeti alapítással és finanszírozással működött évszázadokon át. A 19-20. században jelent meg az oktatásban a szekularizációs igény, mely hazánkban az 1945 utáni – előbb koalíciós, majd államszocialista – átalakítással hódított teret. Így régióink sajátossága, hogy a felekezeti iskolaügy megszüntetése együtt járt a demokrácia, a pluralizmus, valamint a társadalmi önrendelkezés jogának felszámolásával (Tomka 2005).

Hazánkban a rendszerváltozással a közgondolkodás tárgya lett a felekezeti iskolák léte, régiók újraindítása,

újak alapítása, finanszírozásuk és általában a vallásos tartalmú nevelés és oktatás problémája. Sokan keresték a választ arra, hogy milyen szabályozással működjön a felekezeti iskola. A nyugati országokban a magániskolák döntő többsége felekezeti iskola volt, bár a finanszírozás, a felügyelet, az állami iskolákban történő vallás- és hittanoktatás, valamint a felekezeti iskolások társadalmi helyzete országonként eltérő mintázatot mutatott, nem létezett „egységes nyugati modell” (Lukács 2000 [1992]). Régióinkban a felekezeti iskola jelentette „azt a fölszabadító hatást, amelyet a rendszerváltások (amerikai) teoretikusai a nem-kormányzati szervezetektől, civil társadalomtól és a piactól vártak” (Kozma 2005: 470).

Ha a társadalmi igényeket vesszük szemügyre, akkor fontos megjegyeznünk, hogy egy 1991-es közvélemény-kutatás során a megkérdezettek 80 százaléka gondolta úgy, hogy a felekezeti iskolák újraindítása a magyar oktatásügy előnyére válna. Továbbá 77 százalékuk szerint az állam feladata az új iskolák számára épületek biztosítása (Tomka 1992). Az állami iskolákban is történő hittanoktatás kérdése kapcsán a megkérdezettek egyötöd-egyhatod része tartozott az intoleráns hívő csoporthoz, akik mindenki számára kötelezővé tették volna a hitoktatást, s nagyjából ekkora arányban voltak jelen, akik a lelkiismereti szabadságra hivatkozva kifejezetten elleneztek azt (Halász 1992). Az ezredforduló táján a felnőtt magyar népesség mintegy ötöde tartotta nagyon fontosnak az iskolai-vallásos nevelést (Tomka 2005). Mindemellett kimutatható a rendszerváltás utáni első évtizedben a vallással és egyházzal kapcsolatos ismeretek elterjedése az alaptantervekben (Nagy 2002).

Érdeemes megvizsgálnunk röviden a felekezeti oktatási intézmények arányát a teljes oktatási szektorban. Összességében elmondható, hogy a rendszerváltás utáni első 14 évben átlagosan 5 százalék körüli volt a felekezeti iskolák aránya, és súlypontjukban a középiskolák álltak: az összes gimnázium 15, az összes gimnáziumi pedagógus 16, valamint az összes gimnazista 14 százalékát tették ki a 2004/2005-ös tanévben (Imre 2005). Köztudott, hogy számos iskola került a felekezetek fenntartásába, különösen 2010 óta. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor Pusztai Gabriella az alábbi tényezőkre hívja fel a figyelmet: egyrészt valóban megfigyelhető a felekezeti iskolák térnyerése, ugyanakkor jellemző a felekezeti iskolahálózatra a rendszerré szerveződés és bizonyos centralizációs törekvések erősödése, továbbá a szektorközi kölcsönhatások növekedése, valamint a hátrányosabb régiók felé való tudatosabb fordulás. Ez utóbbit bizonyítja az is, hogy olyan régiókban is vettek át az egyházak általános iskolákat, ahol a vallásosak között az alacsonyabb státuszúak jelentős arányban élnek, továbbá a nem vallásos régiókban is kerültek átvételre ilyen iskolák. A 2013/2014-es

tanévben is még mindig a középfokú oktatásban jelenik meg a legnagyobb részarányban felekezeti fenntartó, a gimnáziumok 23 százaléka volt ekkor egyházi intézmény. A Katolikus Pedagógia Szervezési és Továbbképzési Intézet honlapján nyilvánosak a katolikus iskolák adatai, melyekből azt olvashatjuk ki, hogy a felekezeti gimnáziumok, szakközépiskolák és kollégiumok 60, az általános iskolák 70 százaléka van a katolikus egyház fenntartásában.

Mielőtt a felekezeti középiskolások és öregdiákjaik vallásosságát vizsgálnánk meg részletesebben, érdemes röviden kitérnünk a felekezeti iskola sajátos pedagógiájának mibenlétére. Pusztai Gabriella egyik tanulmányában a vallásos nevelés fontos jellemzőjeként tartja számon a szülő és az iskola döntési jogának súlyosabb voltát, míg a nem felekezeti oktatási intézményekben a gyermek önállóságának hangsúlyozása, az iskola feladatkorlátozása jellemző inkább. Ebből fakadhat egy másik fontos jellegzetesség, mely a nevelési feladatok közötti eltérést mutatja: a felekezeti intézményekben a hangsúly általában a kollektív, közösségi értékek kialakításában fejeződik ki (pl. szociális érzékenység, nemzeti hagyomány és tisztelet ápolása), illetve jellemző rá a tanárok, pedagógusok tiszteletének, egyértelmű fölérendeltségének hangsúlyozása. A nem felekezeti intézményekben általában nagyobb hangsúlyt képvisel az individuális szempontok előtérbe helyezése (pl. önállóság, érdekérvényesítő képesség). Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ezen pedagógiai attitűdöket nemcsak a vallásosság, hanem a társadalomban elfoglalt hely is jelentős mértékben befolyásolja (Pusztai 2011).

Felekezeti középiskolások és öregdiákjaik vallásossága, társadalmi háttere

A felekezeti középiskolásokra vonatkozóan az eddigi egyetlen országos kutatás az ezredforduló táján készült (N=1463), de azóta is számos kisebb kutatás és vizsgálat próbálta feltárni a felekezeti és nem felekezeti középiskolába járók közötti különbségeket. Akkor a felekezeti középiskolásokra jóval erősebb vallásgyakorlat volt jellemző: a nem kollégisták több mint 70 százaléka rendszeresen imádkozott, továbbá 62 százalékuk heti rendszerességgel járt templomba. A vizsgálat során a vallásosság nemre gyakorolt hatása kapcsán megállapítást nyert, hogy a felekezeti középiskolába járó lányok „a vallásosság bizonyos dimenzióiban felülreprezentáltak jelen” (Pusztai 2004: 155). Egy 2006 és 2009 között három ország határ menti régiójában folytatott kutatásban a felekezeti középiskolások 74 százalékának volt jórészt vallásos baráti köre, a nem felekezeti középiskolások esetén pedig 40 százalékuknak (Molnár 2012).

A családi vallásosságot vizsgálva az ezredfordulón, a felekezeti középiskolások szülei magasabb arányban vol-

rak egyházasan vallásosak az egész magyar társadalom hasonló kohorszaihoz képest, azonban az inkább vallástalanok előbbihez hasonlóan magas aránya meglepő felfedezés volt (a diákok a szülők bő harmadát a maga módján vallásosnak, további két hasonló, szűkebb harmadát egyházasan vallásosnak, illetve inkább vallás nélkülinek minősítette). A szülők négyötöde járt heti rendszerességgel templomba, közel felük kisközösségi lelki alkalmakat is látogatott, s a diákok a szülők kétharmadára tartotta jellemzőnek a többségében vallásos baráti kört. Az elemzés különféle vallásos klímájú családokat is megkülönböztetett: az egyöntetűen vallásos családok 39 százalékos részarányával, a nem vallásgyakorlók 45, míg a heterogén vallásgyakorló családok 16 százalékos arányban voltak jelen, továbbá a szülői és nagyszülői generációk vallásosságában kontinuitás volt megfigyelhető (Pusztai 2004). A már említett összehasonlító vizsgálatban a felekezeti középiskolába járó szülők több mint felét jellemezte vallásos baráti kör (Molnár 2012).

A szülők, a tágabb család, valamint az iskolai és baráti környezet vallásosságának a diákok vallásosságára gyakorolt hatását is megpróbálták tetten érni a vizsgálatok. A felekezeti középiskolások rendszeres templomba járási gyakoriságára leginkább a szülők hasonló templomba járási tendenciája, valamint a vallásos kisközösségi tagság és az adott iskola több aktív templomba járó diákja volt hatással. A diákok rendszeres imádkozására az anya rendszeres imádkozása, a vallásos kisközösséghez tartozás, valamint az iskolai vallásos barátok voltak hatással (Pusztai 2004). Egy tágabb összefüggésben a szegedi középiskolást vizsgáló kutatás során megállapították, hogy a vallásosabb és aktívabb vallásgyakorló diákokra nagyobb szülői kontroll, a szülői értékek tiszteletére való hajlam, valamint gondjaik inkább a szülőkkel való megbeszélésének gyakorlata volt jellemző (Kovács–Pikó 2009).

Végül a felekezeti középiskolások társadalmi háttérét mutatjuk be röviden. Az ezredfordulón a felekezeti középiskolákban az egyházasan vallásos diákok körében átlag feletti mértékben voltak jelen felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők. Ugyanakkor ha területi megoszlás szerint vizsgáljuk a kérdést, kiderül, hogy a fővárosi felekezeti középiskolások felsőfokú végzettséggel rendelkező szülei legalább 30 százalékponttal voltak többen a többi felekezeti iskolához képest, a hátrányosabb régiókban azonban belesimultak az országos átlagba a szülői iskolai végzettség tekintetében. Egy további fontos megállapítás a szülők vallási mobilitásának és iskolázottságának együttes vizsgálata alapján, hogy a felekezeti középiskola egyszerre a magasan kvalifikált vallásos és vallásosság váló, valamint az alacsonyan képzett vallástalan és elvallástalanodó családi háttérrel rendelkezők iskolája (Pusztai 2004; 2005).

Az egykor felekezeti középiskolába járók vallásosságára vonatkozóan számos regionális elemzés készült, mely kutatásokat egyetemi hallgatók körében folytattak. Egy 2003-as vizsgálat három felsőoktatási intézmény hallgatóit kérdezte meg az északkeleti régióban. A korábban felekezeti középiskolába járó hallgatókra átlag feletti vallásgyakorlat volt jellemző: 56 százaléuk rendszeresen templomba járó volt, negyedüket pedig vallásos kisközösségben való részvétel jellemezte (Pusztai 2005). Egy 2005-ös, három ország határmenti régiója hat felsőoktatási intézményében végzett kutatásban szignifikánsan nagyobb arányban voltak a felekezeti középiskolás múlttal rendelkezők között aktív és aszimmetrikus vallásgyakorló családból származók (Pusztai 2007).

Mindezek után következzenek az *Ifjúság* kutatások felekezeti iskolás almintáin végzett saját elemzéseim eredményeinek bemutatása.

Felekezeti iskolába járók az *Ifjúság* 2000–2008 kutatások tükrében

A vallásosság trendjei

A felekezeti iskolába járók vallásos meggyőződésének időbeli változását az 1. ábra szemlélteti. Láthatjuk, hogy a magukat vallásosnak vallók aránya csak enyhe csökkenést mutat, a vizsgált években 80 százalék körüli aránnyal voltak jelen. Azonban az egyházasan vallásosak arányában több mint 10 százalékpontos csökkenés figyelhető meg 2000 és 2008 között. A teljes ifjúsági mintákhoz viszonyítva megállapíthatjuk, hogy a felekezeti középiskolások jóval nagyobb arányban tartották magukat vallásosnak, továbbá az egyházasan vallásosak aránya átlagosan több mint négyszerese az országos átlagos ifjúsági arányszámnak.

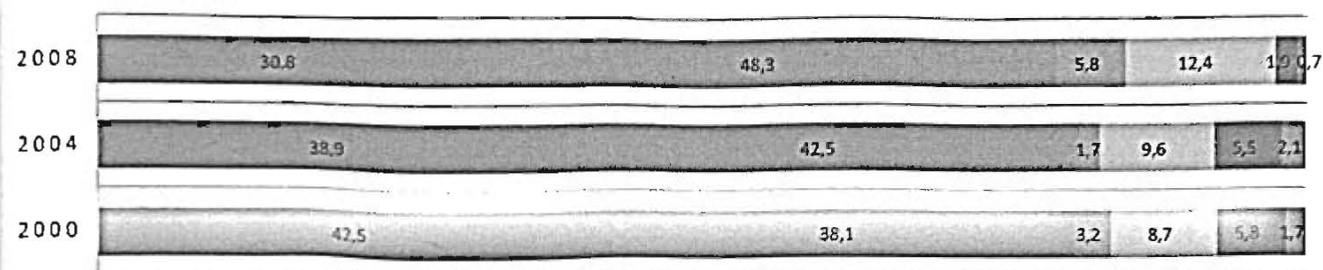
A továbbiakban a felekezeti megoszlást mutatom be. Elsőként fontos megjegyezni, hogy 2000-ben és 2008-ban két kérdéssel vizsgálták a felekezeti megoszlást: rákérdeztek arra, hogy melyik felekezetben keresztelték meg, és arra is, hogy melyik felekezethez tartozónak éri magát az alany – 2004-ben csak az utóbbit vizsgálták. Az ezredfordulóhoz képest 2008-ra a felekezeti iskolások körében is tapasztalhatók elmozdulások a megkeresztelték aránya tekintetében: 1,4 százalékról 8,3 százalékra nőtt azok aránya, akiket nem kereszteltek meg egyik felekezetben sem, továbbá 2008-ban a felekezeti iskolások közel egyötöde nem érezte magát egyik felekezethez tartozónak sem. A tényleges megoszlás tekintetében arányában nem történt számottevő változás a vizsgált években: 2008-ban a katolikusnak keresztelték aránya 61, a reformátusoknak 18, az evangélikusoknak 4,6, a görög katolikusoknak pedig 2,5 százalék volt. A felekezethez tartozás szubjektív megítélését vizsgálva, a felekezetenélküliség nő

1. ábra

Felekezeti iskolába járók vallásos meggyőződése, 2000–2008

Felekezeti iskolások, vallásos önbesorolás

- vallásos vagyok, az egyház tanításait követem
- vallásos vagyok a magam módján
- nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e vagy sem
- nem vagyok vallásos
- nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződésem
- nem tudom/nincs válasz

2000: N=184, 2004: N=148, 2008: N=411

vekvő aránya a vizsgált években a római katolikusok részarányának kárára változott meg. Az egyházián vallások körében 2008-ban azonban csupán 2 százalék volt a meg nem kereszteltek aránya, továbbá 1,2 százalékuk tartotta magát felekezetnélkülinek. A római katolikusok

aránya ebben a csoportban elérte a kétharmadot mindkét besorolásban.

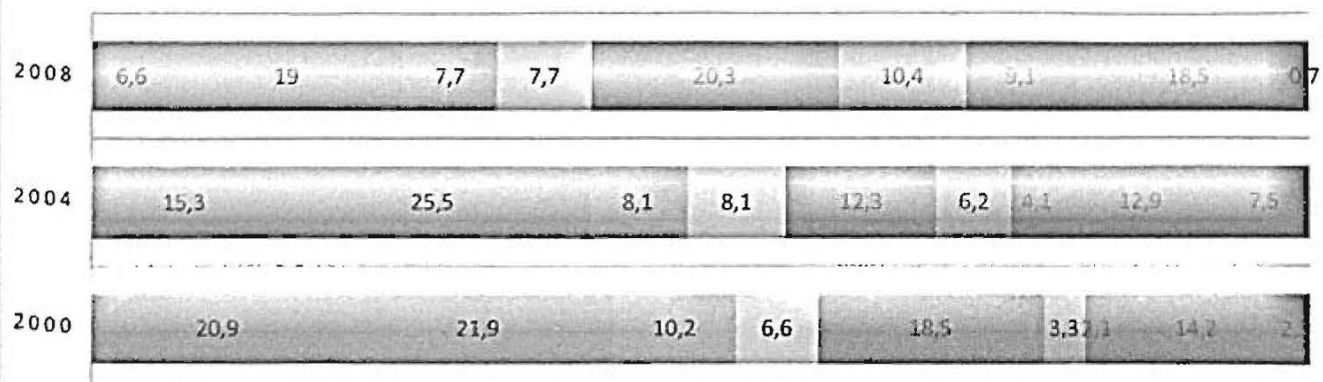
A felekezeti iskolások közösségi vallásgyakorlatának gyakorisági eloszlását a 2. ábra mutatja be a vizsgált években. Látható, hogy a felekezeti középiskolások körében

2. ábra

Felekezeti iskolások templomba járási gyakorisága, 2000–2008

Felekezeti iskolások, templomba járási gyakoriság

- hetente többször
- havonta egyszer
- évente egyszer
- minden héten egyszer
- évente néhányszor
- soha
- havonta kétszer, háromszor
- ritkábban, mint évente
- nem tudja/nincs válasz

2000: N=184, 2004: N=148, 2008: N=411

is csökkent a rendszeresen templomba járók aránya, és valamelyest nőtt a templomba csak évente egyszer, illetve soha nem járók aránya. Arányaiban az ifjúsági vallásgyakorlatra jellemző csökkenés megegyezik a felekezeti iskolások körében tapasztaltakkal, ugyanakkor a felekezeti középiskolások átlagosan négyszer nagyobb arányban voltak 2000-ben és 2008-ban is legalább havonta templomba járók a teljes mintához képest.

Érdeemes megvizsgálni azt is, hogy a felekezeti iskolások közösségi vallásgyakorlata hogyan viszonyul az egyházasan vallásosak csoportjának gyakorlatához. Számottevő különbség, hogy az egyházasan vallásosak jóval magasabb arányban jártak templomba 2008-ban: 40,1 százalékuk legalább hetente, további 28,1 százalékuk pedig legalább havonta. Ezen arányszámok az ezredfordulóhoz képest csupán néhány százalékos csökkenést mutatnak. Tehát bár a magukat egyházasan vallásosnak vallók aránya a vizsgált években lecsökkent, vallásgyakorlati szokásaik számottevően nem változtak. Ugyanakkor amíg a vizsgálatunk középpontjába állított, legalább egy évet felekezeti iskolába jártak csoportjának aránya nőtt 2000 és 2008 között, addig vallásgyakorlati szokásaik tendenciája inkább a teljes mintában bekövetkezett változást követi.

A vallásos nevelésben részesülők aránya 2000 és 2008 között számottevően nem változott: csupán 3 százalékponttal csökkent a teljes mintában, így összességében a fiatalok egyharmada hozott otthonról vallásos nevelést. A felekezeti iskolások körében ez az arány kétharmad, az egyházasan vallásosak körében pedig 93 százalék volt 2008-ban. A vallásos nevelés és a felekezeti iskolába járás összefüggéseit, tehát a vallási szocializáció helyének vallásosságra gyakorolt hatását a 2008-as minta tekintetében Hámori Ádám és Rosra Gergely vizsgálta meg a közelmúltban. Megállapították, hogy az otthonról hozott vallásosság és a felekezeti iskolai hatás „együttes jelenléte teszi a legvalószínűbbé a vallásos kötődést” (Hámori–Rosta 2013: 13), ami kirajzolódik mind a vallásos meggyőződésben, mind a rendszeres templomba járási szokásokban. Továbbá azt is megvizsgálták, hogy önmagában a felekezeti iskola vallási szocializációs hatása alulmarad az otthonról hozott vallásossághoz képest. A 2000-es adatok vizsgálata során azt látjuk, hogy

2008-hoz képest jóval hatásosabb volt mind az otthoni, mind az iskolai vallásos szocializáció: a legalább hetente templomba járók aránya a mindkét szocializációs közeggel érintkezők körében 57 százalékról 34 százalékra esett vissza, s ugyanez az aránycsökkenés megfigyelhető a csak az egyik közeggel érintkezők körében is.

Még a vallásos szocializáció helyének kérdésénél maradván érdemes megvizsgálnunk, hogy a felekezeti iskolások körében hogyan oszlik el azok aránya, akik otthon vallásos nevelésben részesültek, de nem jártak rendszeresen (legalább havonta) templomba, illetve akik vallásos nevelésben nem részesültek, de mégis rendszeresen jártak templomba. E kérdés mentén talán következtethetünk arra, hogy a felekezeti iskola milyen hatást gyakorol a diákok vallásosságára. Ahogyan már korábban megállapítottuk, 2000 és 2008 között a felekezeti iskolások körében ugyanannyian részesültek vallásos nevelésben (69 százalék mindkét évben), viszont a rendszeres templomba járás aránya 62 százalékról 41 százalékra csökkent. A felekezeti iskolások templomba járási gyakoriságának és vallásos nevelésének összefüggését az 1. táblázat mutatja be.

Láthatjuk, hogy a felekezeti iskolások körében az otthoni vallásos nevelés meglehetősen túlnyomó részben feltétele a rendszeres templomba járásnak. Ugyanakkor jelen volt egy kisebbség, 2000-ben a rendszeresen templomba járók 13, 2008-ban 7 százaléka, akik otthonról nem hoztak vallásos nevelést – az ő esetükben feltételezhetjük az iskolai vallásos szocializáció pozitív hatását. Ugyanakkor az is látszik, hogy 2008-ra nőtt azok aránya, akik az otthoni vallásos nevelés és a felekezeti iskolai múlt ellenére sem jártak rendszeresen templomba. A táblázatból továbbá az is kiolvasható, hogy a vallásos nevelésben nem részesülők körében jelentősen lecsökkent a rendszeresen templomba járók aránya – tehát az adatok az iskolai vallásos szocializáció hatékonyságának csökkenését valószínűsítik.

A következőkben a különféle hittartalmak elfogadottságát vizsgáljuk meg a felekezeti iskolások körében: elemzésünket csak a 2008-as mintán tudjuk elvégezni, mert korábban nem tettek fel erre vonatkozó kérdéseket. A keresztény hittartalmak közül a felekezeti iskolások magas arányban határozottan hittek istenben (50,5%), a szent-

1. táblázat

Felekezeti iskolások templomba járási gyakoriságának eloszlása az otthoni vallásos nevelés szerint, 2000 és 2008

			2000		2008		
	<i>rendszeresen jár templomba</i>		összesen	<i>rendszeresen jár templomba</i>		összesen	
	igen	nem		igen	nem		
<i>vallásos nevelésben részesült-e</i>	igen	78,7%	21,3%	100%	55,6%	44,4%	100%
	nem	25,9%	74,1%	100%	9,7%	90,3%	100%
összesen		62,5%	37,5%	100%	41,4%	58,6%	100%

2000: N=176, 2008: N=401

háromságban (38,3%) és a mennyországban (37,4%), a legkisebb arányban pedig a pokolban (29,2%), a szeplőtelen fogantatásban (28%) és a csodákban (27,2%). Ez utóbbi három közül a szeplőtelen fogantatásban határozottan nem hívők (33,6%) többen voltak a határozottan hívőknél, de a másik kettő esetében is közel volt egymáshoz a két-két arányszám. A nem keresztény hittartalmak esetében 10 százalék körül, de többségében az alatt volt a határozottan hívők aránya, a legmarkánsabb elutasított-sága pedig az ufóknak (53,3%), a kabbalának és a talizmánknak (51,4%), valamint a lélekvándorlásnak (49,5%) volt. Ha összehasonlítjuk ezen arányokat a magukat egyházián vallásosnak tartók csoportjával, akkor azt látjuk, hogy a keresztény hittartalmak esetében ők még inkább hittek bennük, s számukra is hasonló az egyes hittartalmak elfogadottságának sorrendje – ez alól csak a szeplőtelen fogantatásban való hit kivétel (41 százalékuk határozottan hitt benne). Továbbá esetükben még kisebb a nem keresztény hittartalmak elfogadottsága. A teljes mintához képest természetesen jóval magasabb arányban voltak a felekezeti iskolások körében a keresztény hittartalmakban hívők, ugyanakkor a horoszkópban, illetve az ufókban is magasabb arányban hittek az átlaghoz képest.

A vallás, valamint a hit fontosságát csak korlátozottan vizsgálhatjuk: csak 2000-ben és 2004-ben tettek fel erre vonatkozó kérdést, továbbá 2000-ben 11 fokú, míg 2004-ben 5 fokú skálán mérték az egyes értékek fontosságát. A vizsgált években nagyon hasonló eredményeket kapunk: a felekezeti iskolások közül vallását és hitét egyharmaduk tartotta határozottan fontosnak, hatvan százalékuk pedig inkább fontosnak (a skálán 8–10 vagy 4–5 értéket jelöltek meg). Az egyházián vallásosak csoportjában mindkét évben nagyobb arányban voltak azok, akik határozottan (2000-ben 46,6, 2004-ben 55,4 százalék) vagy inkább fontosnak tartották vallásos hitüket.

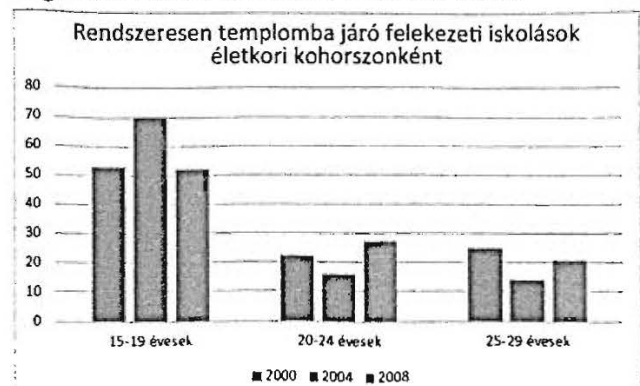
A következőkben a vallásos közösséghez, szervezethez való tartozás arányait mutatjuk be. A vizsgált években a vallásos, egyházi szervezeti tagságra vonatkozó kérdést elég eltérően tették fel, s a válaszlehetőségek sem voltak egységesek. 2000-ben a felekezeti iskolások 35 százaléka tartozott egyházi közösséghez, nagyobb arányban a teljes mintához (7 százalék) és az egyházián vallásosak almintájához (27 százalék) képest is. 2004-ben a felekezeti iskolások és az egyházián vallásosak csoportjának egyaránt 15 százaléka kapcsolódott egyházi közösséghez, vallásos szervezethez, szemben a teljes minta 2 százalékos csekély hányadával. 2008-ban a kapcsolódást három további lehetőségre bontották: formális tagság, részvétel a szervezet munkájában, valamint a rendszertelen részvétel a közösség alkalmain. Ezek az arányok összességében lényegében megegyeznek a 2004-esekkel a teljes minta, valamint a két almintá esetében is.

Az egyes vallási mutatók közül utolsóként az egyházi házasságkötéssel kapcsolatos attitűdöket vizsgáljuk meg. A kérdést 2004-ben és 2008-ban tették fel: mindkét évben az egyházián vallásosak csoportjában többen voltak a már egyházi házasságot kötők vagy azt kívánók a felekezeti iskolásokhoz képest. Ugyanakkor a 15–29 éves korosztály nagyjából feléhez képest, a felekezeti iskolások kétharmada (2004), illetve négyötöde (2008) kötött vagy kívánt kötni egyházi házasságot.

Végül egy utolsó kérdést vizsgálnánk meg, melyet a kutatási kérdések során megfogalmaztam. A vallásosság mutatóinak elemzése során a felekezeti iskolásokat egy csoportban mutattam be, tehát nem különítettem el az oda járókat és egykoron oda jártakat. Korábbi kutatásaim során a különbségtétel lényegesnek bizonyult: egy nyugat-magyarországi felekezeti bentlakásos fiúgimnáziumba járók, illetve jártak vizsgálatok arra jutottam, hogy a vallásosság minden dimenziójában megerősödés és tudatosabbá válás következett be a középiskolából való kikerülés után (Kisnémet 2013). Ezen eredmények után érdemesnek tartom szemügyre venni, hogy az országos adatok milyen trendeket rajzolnak ki. A 3. ábra és a 2. táblázat mutatják be a rendszeresen (legalább havonta) templomba járók megoszlását a különböző életkori kohorszokban.

3. ábra

A rendszeresen templomba járó felekezeti iskolások megoszlása életkori kohorszonként, 2000–2008

2000: N=110, 2004: N=84, 2008: N=168

2. táblázat

Rendszeresen templomba járó felekezeti iskolások aránya, életkori kohorszonként

2000			2004		2008
15-19 évesek	20-24 évesek	25-29 évesek	19-23 évesek	24-28 évesek	23-27 évesek
53%	22%	25%	22%	15%	24%

2000: N=110, 2004: N=84, 2008: N=168

Az ábra és a táblázat adatai alapján elmondhatjuk, hogy az országos kuratásokban egyértelműen kevesebben vannak a 20–29 éves korosztályban azok, akik rendszeresen templomba járók fiatalabb társaikhoz képest. Továbbá az is látszik, hogy az adott korosztályok négy év elteltével alacsonyabb vallási aktivitással voltak jellemezhetőek a rendszeres templomba járás tekintetében.

Összességében a felekezeti iskolások vallásossága kapcsán a következőket állapíthatjuk meg. Az egyértelmű, hogy a valaha legalább egy évet felekezeti iskolába járók a vallásosság minden vizsgált mutatójában vallásosabbnak mutatkoznak a 15–29 éves korosztály egészéhez képest. Körükben ugyanakkor az is látszik, hogy jelentős részük otthonról is hozott vallásos szocializációs hatást. Az egyházasan vallásosak csoportja esetében erőteljesebb intézményhez kötött vallásosság figyelhető meg a felekezeti iskolába járókhoz képest. Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy 2000 és 2008 között 13 százalékról 30 százalékra nőtt a hetente templomba járók körében a felekezeti iskolába járók aránya, továbbá 2008-ban az egyházasan vallásos hetente templomba járók bő harmada volt felekezeti iskolás, ugyancsak növekvő aránnyal 2000-hez képest. Mindezekből látható, hogy a legvallásosabb csoportok körében növekvő aránnyal voltak jelen az új évezred első évtizedében a felekezeti iskolások (ami nem feltétlenül jelenti a vallásosság erősödését). Érdekes lenne ennek további alakulását megvizsgálni, különösen a felekezeti iskolának az oktatási rendszerben betöltött növekvő részaránya, valamint az ifjúság minden szempontból legvallásosabb csoportjának csökkenő aránya tekintetében. Vajon ez a tendencia folytatódott-e az elmúlt 7 évben? Vajon a felekezeti iskolások az ifjúsági vallásosság „megmentői” lennének? És mindehhez ráadásként: hogyan alakult a családi és az intézményi vallási szocializáció aránya, egymásra hatása az elmúlt években? Mi állhat annak hátterében, hogy a felekezeti iskolások egyre nagyobb arányban voltak jelen az aktívabb vallásgyakorló csoportban? Mindezen kérdések vizsgálata megkerülhetetlen a továbbiakban.

Felekezeti iskolások társadalmi-gazdasági háttere

A felekezeti iskolások régió szerinti eloszlása a mintában jelentős változáson ment keresztül a vizsgált évtizedben. Míg 2000-ben és 2004-ben is a közép-magyarországi régióban az országos átlaghoz és az egyházasan vallásosakhoz képest is nagyobb arányban éltek a felekezeti iskolások, addig 2008-ra hasonló megoszlást mutatnak a minta egészéhez képest, sőt mintegy 10 százalékponttal kisebb arányban éltek a középső régióban.

A felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők arányát a 3. táblázat mutatja be a teljes minta, valamint a felekezeti iskolába járók és a magukat egyházuk tanítása szerint vallásosnak tartók vonatkozásában.

3. táblázat

Felsőfokú végzettséggel (főiskola, egyetem, PhD-fokozat, MTA doktora fokozat) rendelkező szülők aránya a teljes minta, valamint az egyházasan vallásosak és a felekezeti iskolások körében, 2000–2008

	2000		2004		2008	
	anya	apa	anya	apa	anya	apa
<i>felekezeti iskolások</i>	26,1%	30,7%	40,5%	34,3%	25,2%	22,5%
<i>egyházuk tanítási szerinti vallásosak</i>	13,1%	13,2%	22,3%	18,8%	20,1%	17,5%
<i>teljes minta</i>	11,1%	11%	14,1%	12,5%	13,8%	11,7%

2000, felekezeti: N=184, 2000, egyházas: N=811, 2000, teljes: N=8000
2004, felekezeti: N=148, 2004, egyházas: N=764, 2004, teljes: N=8000
2008, felekezeti: N=411, 2008, egyházas: N=596, 2008, teljes: N=8076

Láthatjuk, hogy a felekezeti iskolába járók felsőfokú végzettséggel rendelkező szülei minden vizsgálati évben magasabb arányban voltak jelen a teljes mintához, sőt az egyházasan vallásosak almintájához képest is. Az ezredfordulót megelőző években a felekezeti középiskolások szüleinek 40 százaléka volt felsőfokú végzettséggel rendelkező (Pusztai 2004). Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a 2004 és 2008 között lezajlott aránycsökkenés a felekezeti iskolások szüleinek felsőfokú végzettséggel rendelkező csoportja tekintetében, ami azonban a 2004-es almintá sajátságaiából is fakadhat. A szülői végzettség tekintetében a másik végpontra megfigyelt eredményeket is érdemes röviden összefoglalnunk: a nyolc osztályt sem, illetve a nyolc osztályt elvégzett szülők minden vizsgálati évben szinte azonos arányban vannak jelen a teljes minta és az egyházasan vallásosak almintája esetében (2000-ben és 2004-ben átlagosan picivel 20 százalék fölötti, 2008-ban pedig közel 20 százalékos arányban). Azonban a felekezeti iskolások esetében ez az arány minden vizsgálati évben átlagosan 10 százalék alatt volt. Mindezekből megállapíthatjuk, hogy a felekezeti iskolások szülei körében felülreprezentáltak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, továbbá az alacsony végzettséggel vagy azzal sem rendelkezők aránya feleakkora a teljes minta és az egyházasan vallásos almintájának arányaihoz képest.

A szülők iskolai végzettségének bemutatása után a diákok iskolai pályafutására térünk át. A felekezeti iskolások csoportjában 15–20 százalék között mozgott a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 2000 és 2008 között; ennél kisebb arányszámmal voltak jelen a minta egészében és az egyházasan vallásosak csoportjában is a főiskolát, egyetemet végzettek. Azonban fontos megjegyezni, hogy a különbségek 2008-ra egyenletesen csökkentek a korábbi évekhez képest. A gimnáziumi végzettséggel rendelkezők is magasabb arányban voltak jelen a felekezeti iskolások körében – a különbségek a teljes mintához és az egyházasan vallásosokhoz képest inkább megmaradtak még 2008-ban is (felekezeti 26, egyházasan vallásosak 17, teljes minta 15 százalék).

Következő elemként a szubjektív rétegbesorolás kérdését érdemes röviden szemügyre vennünk. A legtöbben mindkét vizsgálati évben és minden almintában a középső társadalmi csoportba sorolták be magukat: azonban a felekezeti iskolások közel kétharmados arányban helyezték magukat középre, a teljes minta, valamint az egyházasan vallásosak 54–59 százalékos arányához képest. Összességében elmondható, hogy az egyházasan vallásosak valamivel optimistábban ítélik meg helyzetüket az összes válaszadóhoz képest, ugyanakkor a felekezeti iskolások átlagosan még náluk is a jobb helyzetűek körébe sorolták be magukat magasabb arányban.

Végül a különböző kulturális intézmények látogatottságának gyakoriságát vizsgáljuk meg. Ebben az esetben egy olyan kép rajzolódik ki, miszerint havi rendszerességgel mindegyik vizsgálati évben a felekezeti iskolások járnak magasabb arányban színházba, art moziba, egyéb moziba, kiállításra vagy múzeumba, illetve könyvtárba. Nagyságrendileg őket követi az egyházasan vallásosak almintája, majd a legkisebb arányokkal a teljes minta esetében találkozunk. Azonban fontos megemlíteni, hogy mindegyik esetben 2000-ról 2008-ra kisebb arányokkal találkozunk, s jelentősen megnőtt azok köre, akik soha nem látogatnak ezen kulturális intézményekbe. 2008-ra a felekezeti iskolások 40 százaléka járt könyvtárba, 24 százaléka moziba, valamint 11 százaléka kiállításra vagy múzeumba legalább havi rendszerességgel. Ugyanakkor több mint felük járt legalább havonta presszóba, kávé- vagy teaházba, harmaduk pedig sörözőbe, borozóba vagy kocsmába.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a felekezeti középiskolások minden vizsgálati évben átlagosan előnyösebb társadalmi pozícióból származtak, valamint a magas kultúra javait inkább élvezték az átlaghoz, illetve a magukat egyházuk tanítása szerint vallásosoknak vallókhöz képest is.

Felekezeti iskolások a szubjektív elégedettség, az értékek és bizalom tükrében

Ahogy korábban utaltam rá, számos vizsgálat mutatja azt, hogy a vallásosság pozitívan befolyásolja a szubjektív elégedettség megítélését. Az *Iffúság* kutatások első három hulláma azt mutatta ki, hogy a fiatalok körében 2008-ra összességében nőtt az életével elégedettek aránya (Szabó–Bauer 2009). A felekezeti iskolások a teljes mintához képest elégedettebbek voltak minden vizsgálati évben (35/60 százalék), ám az arányok különbségei lecsökkentek. Az egyházasan vallásosak a teljes minta és a felekezeti iskolások csoportja között helyezkedtek el 2000-ben és 2004-ben, azonban 2008-ra megelőzte az elégedettek aránya a felekezeti iskolások elégedettebb csoportját. Ez az arányváltozás az életükkel inkább elégedetlenek esetében is megfigyelhető: tehát míg 2000-ben és 2004-ben az elégedetlenebb egyházasan vallásosak a minta átlagához voltak közelebb, addig 2008-ban a felekezeti iskolásokhoz közeledett arányuk.

Az értékek vonatkozásában a 2000-es és a 2004-es mintában tudunk vizsgálni, mert 2008-ban nem tették fel erre vonatkozó kérdést. Korábbi kutatások kimutatták, hogy az egyházasan vallásosak és legalább havonta templomba járók csoportjának – tehát az „egyházias mag” – értékorientációja csak kismértékben tért el az átlagostól (Rosta 2009). 2000-ben a felekezeti iskolások nagyon hasonló értékorientációt mutattak az „egyházias maghoz” képest, néhány különbség figyelhető csak meg: a gazdagságot, a békés világot, a tradíciókat és az elszakadást az evilági gondoktól (egyházias mag átlaga 4,09, felekezeti iskolások átlaga 3,33) az egyházasan vallásosak értékelték inkább, a változatos életet pedig a felekezeti iskolások. 2004-ben már több érték esetében tapasztalunk eltéréseket a felekezeti iskolások és az „egyházias mag” között. A felekezeti iskolások kevésbé tartották fontosnak a 2000-ben is említettekén túl a hatalmat, a társadalmi rendet, a nemzet szerepét, a szépséget és a természettel való egységet, azonban fontosabbnak tartották a vezetésre, döntésre való jogot (a változatos élet mellett).

Az értékek esetében még egy kérdést érdemes megvizsgálunk, mégpedig a szülők életének eszményi volta kapcsán. Összességében megállapítható, hogy 2000 és 2008 között egyharmadról ötven százalék fölé nőtt azok aránya, akik szerint a személyes eszménynek megfelel a szülők élete. Az „egyházias mag” körében ez az arány ötven százalékról kétharmadra növekedett, a felekezeti iskolások körében pedig 42 százalékról 56 százalékra. Az ellentétes póluson, tehát a személyes eszményi élet és a szülők élete közötti egyezést elutasítók körében 2000-ben a felekezeti iskolások az „egyházias maghoz” hasonlítottak, 2004-ben és 2008-ban pedig már az átlaghoz.

Végül utolsóként a különféle intézményekbe vetett bizalmat vizsgáljuk meg a 2004-es és a 2008-as adatokon. 2004-ben az egyházasan vallásosak minden intézmény esetében inkább bíztak, mint a felekezeti iskolások, sőt pont az egyházakba vetett bizalom esetében volt a legnagyobb az eltérés (felekezeti iskolások átlaga 2,92, egyházasan vallásosaké 3,25). Ha az átlaghoz viszonyítjuk az értékeket, a felekezeti iskolások a politikai intézményekben, az egyházakban, valamint a rendőrségben és bíróságokban bíztak inkább, míg a 15–29 éves korosztály (az egyházasan vallásosakkal megegyező átlagban) a közszolgálati és a kereskedelmi médiák iránt táplált nagyobb bizalmat. 2008-ra jelentős bizalomvesztés mutatható ki, mely jellemző volt a felekezeti iskolásokra és az egyházasan vallásosakra egyaránt.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a felekezeti iskolások értékorientációjukat tekintve nem tértek el lényegesen az országos átlagtól, valamelyest elégedettebbek voltak életükkel, továbbá a különféle intézményekbe vetett bizalom is az átlagossal együtt változott a vizsgált években.

Záró gondolatok

Tanulmányomban az *Ifjúság 2000–2008* kutatások válszadójának azon csoportját vettem szemügyre, akik legalább egy évig kapcsolódtak a felekezeti oktatási szektorhoz. Elsőként a hazai vallásosság trendjeit mutattam be röviden a teljes magyar lakosságra és az ifjúsági korosztályra vonatkozóan. Ezt követően a felekezeti iskola hazai jelenlétének változásait, továbbá a felekezeti középiskolások vallásosságára vonatkozó korábbi kutatások eredményeit ismertettem. Mindezek után mutattam be saját kutatási eredményeimet a felekezeti iskolások vallásosságára, társadalmi-gazdasági hátterére, valamint értékorientációjára, elégedettségére és a társadalmi intézményekbe vetett bizalmára vonatkozóan.

A felekezeti iskolások vallásosságára vonatkozóan összességében megállapítható, hogy az ifjúsági korosztály egészéhez képest vallásosabb csoportról van szó, ugyanakkor az egyházasan vallásosak hozzájuk képest még inkább intézményhez kötött vallásossággal jellemezhetők. Továbbá a vizsgált években a felekezeti iskola vallásos szocializációs hatásának csökkenése valószínűsíthető.

A társadalmi-gazdasági hátteret vizsgálva továbbra is megfigyelhető a felekezeti iskolások előnyösebb helyzete – további vizsgálat tárgya, hogy ez a trend az elmúlt évek iskolaátvételei után is fennáll-e. A harmadik kérdéskörben ugyancsak megerősödött az a korábban is tapasztalt kép, hogy lényeges különbség nem tapasztalható vallásos és nem vallásos vagy felekezeti iskolás fiatalok értékorientációja között. Ugyanakkor a szubjektív elégedettség mértéke a felekezeti iskolások körében volt a legmagasabb.

Ahogy korábban már utaltam rá, a trendek további vizsgálata mindenképpen hangsúlyos és fontos kutatási kérdés. Továbbá érdemes lenne a kvantitatív, statisztikai elemzést kvalitatív módszerű kutatásokkal kibővíteni: a vallásosságnak az egyéni életben betöltött szerepére, valamint az identitásra gyakorolt hatására mélyinterjú technikával rákérdezni. S mindezek mentén a felekezeti iskola vallásos szocializációs hatásának tetten érése, valamint a felekezeti iskolák vallásos nevelésének és gyakorlatának tanulmányozása fontos vizsgálati aspektus.

Felhasznált irodalom

- Davic, Grace (2010) *A vallás szociológiája*. Pannonhalma, Bencés Kiadó.
- Diós István (szerk.) (2007) *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*. 2. kiadás. Budapest, Szent István Társulat.
- Földvári Mónika (2007) Gondolatok és adatok a vallásosság alakulásáról. Szekularizációs elméletek pro és kontra. In Hegedűs Rita – Révay Edit (szerk.): *Úton... Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szeged, SZTE-BTK, 267–281.
- Földvári Mónika (2014) Vallásszociológiai perspektívák. Vallásosság és spiritualitás Magyarországon országosan reprezentatív vizsgálatok tükrében. *Kapocs*, 14 (4), 55–63.
- Gyorgyovich Miklós – Pillók Péter (2014) A vallásos fiatalok társadalmi státuszának változása. *Vigilia*, 79 (9), 650–660.
- Halász Gábor (1992) Társadalmi igények és vallásoktatás. *Educatio*, 1 (1), 65–76.
- Hámorei Ádám – Rosta Gergely (2011) Vallás és ifjúság. In Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitika Intézet, 249–262.
- Hámorei Ádám – Rosta Gergely (2013) Ifjúság, életkor, szocializáció. Az ifjúsági vallásosság változása, és ennek összefüggései az életkori hatásokkal, valamint a szocializáció helyével. *Confessio*, 37 (1), 5–18.
- Hegedűs Rita (2007) Újabb adatok a magyar „egyházas vallásosság” társadalmi megjelenéséről. In Hegedűs Rita – Révay Edit (szerk.) *Úton... i. m.* 283–296.
- Hegedűs Rita (2014) Kisebbségben – kontextuális hatás a vallásosság örzésében. In Pusztai Gabriella – Lukács Ágnes (szerk.): *Közösségteremtők. Tisztelegés a magyar vallásszociológusok nagy nemzedéke előtt*. Debrecen, Egyetemi, 317–328.
- Horváth-Szabó Katalin (2007) *Vallás és emberi magatartás*. Püskös, PPK-BTK.
- Imre Anna (2005) A felekezeti középiskolások jellemzői a statisztikai adatok tükrében. *Educatio*, 11 (3), 475–491.
- Kisnémet László (2013) *Felekezeti iskola és a diákok vallásossága. Az egyházi középiskolai környezet hatása a diákok vallásosságára*. Szakdolgozat (kézirat). Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Intézet.
- Kovács Barna (2015) Ifjúsági szolgálatok a fiatalok körében. In Pillók Péter (szerk.) *Ifjúság, kutatás. Kapocs könyvek, 13./* Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitika Intézet, 117–153.
- Kovács Eszter – Pikó Bettina (2009) Vallásosság a magyar középiskolások körében. *Társadalomtudományok*, 27 (1), 27–48.
- Kozma Tamás (2005) Egyházi iskolák – interkulturális nevelés. Az egyházi oktatás átalakulása az 1990-es években. *Educatio*, 14 (3), 465–474.
- Lukács Péter (2000 [1992]) Nyugaton és nálunk. In Nagy Péter Tibor (szerk.) *Oktatáspolitikai és vallásszabadság*. Budapest, Új Mandátum, 13–19.
- Molnár Eleonóra (2012) Kárpátaljai felekezeti bentlakásos iskolák tanulói és tanári véleményük tükrében. In Földvári Mónika – Nagy Gábor Dániel (szerk.) *Vallás a keresztény társadalom után. Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szeged, Belvedere, 271–290.
- Nagy Ádám (2013) Szabadidős tervek és tevékenységek. In Székely Levente (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, Kutatópont, 211–228.
- Nagy Péter Tibor (2002) Egyház és oktatás a rendszerváltás évtizedében. *Educatio*, 11 (1), 73–95.
- Nagy Péter Tibor (2010) Vannak-e fiatalok? Vallásszociológiai lehetőségek a fiatalok meghatározásához. *Educatio*, 19 (2), 274–292.

- Pusztai Gabriella (2004) *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások az erőforrásként.* Budapest, Gondolat.
- Pusztai Gabriella (2005) Társadalmi háttér és iskolai pályafutás. *Educatio*, 14 (3), 534–553.
- Pusztai Gabriella (2007) A felekezeti középiskola ujjlenyomata. Szektorspecifikus sajátosságok végzős egyetemi és főiskolai hallgatók körében. In Hegedűs Rita – Révay Edit (szerk.): *Úton...* i. m. 327–345.
- Pusztai Gabriella (2011) Vallásosság és pedagógiai ideológiák. *Educatio*, 20 (1), 48–61.
- Pusztai Gabriella (2014) Felekezeti oktatás új szerepeiben. *Educatio*, 23 (1), 50–66.
- Rosta Gergely (2007) A magyarországi vallási változás életkori aspektusai. In Hegedűs Rita – Révay Edit (szerk.): *Úton...* i. m. 297–309.
- Rosta Gergely (2008) Szekularizáció vagy privatizáció? A vallásosság változása Magyarországon a rendszerváltás utáni másfél évtizedben. In Császár Melinda, Rosta Gergely (szerk.): *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára.* Budapest–Piliscsaba, Loisir, 441–452.
- Rosta Gergely (2009) Ifjúság, vallás, kultúra. In Gereben Ferenc (szerk.): *Vallásosság és kultúra.* Budapest, JTMR Faludi Ferenc Akadémia, 35–53.
- Rosta Gergely (2011) Vallásosság a mai Magyarországon. *Vigilia*, 76 (10) 741–750.
- Rosta Gergely (2013) Hit és vallásgyakorlat. In Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012*, 316–330.
- Rosta Gergely – Földvári Mónika (2014) F fiatal felnőttek vallásosságának változása az ISSP- és az EVS-vizsgálatok rükrében. In Pusztai Gabriella – Lukács Ágnes (szerk.): *Közösségi Gieremiók*, 129–149.
- Statisztikai Tájékoztató Oktatási Évkönyv 2013/2014* (2015). Budapest, Emberi Erőforrások Minisztériuma.
- Szabó Andrea – Bauer Béla (2009) *Ifjúság 2008. Gyorsjelentés.* Budapest, Szociális és Munkaügyi Minisztérium.
- Székely András – Lázár Imre (2013) Vallásosság és kötődés. In Susánszky Éva – Szántó Zsuzsa (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2013.* Budapest, Semmelweis, 63–76.
- Tomka Miklós (1992) Vallás és iskola. *Educatio*, 1 (1), 13–25.
- Tomka Miklós (2005) A felekezeti oktatásügy társadalmi megítélése. *Educatio*, 14 (3), 492–501.
- Tomka Miklós (2006) Az ifjúsági vallásosság három évtizede. Új Ifjúsági Szemle, 4 (2) 5–19.
- Tomka Miklós (2009) Vallásosság Kelet-Közép-Európában. Tények és értelmezések. *Szociológiai Szemle*, 19 (3), 64–79.
- Tomka Miklós (2010) Vallás helyzetkép – 2009. In Rosta Gergely – Tomka Miklós (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai értékrend vizsgálata 2008. évi eredményei.* Budapest, OCIFE Magyarország – JTMR Faludi Ferenc Akadémia, 400–449.
- Tomka Miklós (2011) *A vallás a modern világban. A szekularizáció értelmezése a szociológiában.* Budapest, SE EKK Mentálhigiéné Intézet – Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány.

A személy méltósága – szabadság – szolidaritás

Értékek a keresztény társadalmi etika fényében

A tanulmány a kereszténység legalapvetőbb megfontolásai alapján vizsgálja a személy méltóságát, szabadságát és az ezekből fakadó szolidaritást. Ezek összefüggései egyúttal eligazítást nyújthatnak a szociális munka ilyen szellemiségű megalapozásához is. A személy méltóságát a dialógus, az egzisztenciális célok, valamint a jogok tárgyalásán keresztül mutatjuk be.

Kulcsszavak: személy méltósága, szabadság, szolidaritás, keresztény társadalmi etika

I. A SZEMÉLY MÉLTÓSÁGA

A. Antropológiai alapok

A kereszténység kulcsfontosságú újírása az ember mivoltának és ezzel együtt az egyén és a közösség viszonyának átértelmezése. „A kereszténység az emberben – minden emberben – Isten élő képmását látja: olyan képmást, aki önmaga egyre mélyebb megismerését Krisztus misztériumában találja meg, és éppen ennek a teljesebb ismeretnek a felfedezésére kap meghívást Krisztus misztériumában, aki a tökéletes képmás, aki Istent és magát az embert nyilatkoztatja ki az ember számára” (*Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* 2007).

Ezekből következnek az ember értékei, méltósága, jogai. Ettől kezdve nem a család, a törzs, a polisz, a nép vagy az osztály a mérce és a legnagyobb érték, hanem a személy, aki eredendően szabadságra és önállóságra született.

Az emberről szóló több mint két évezredes filozófiai gondolat rávilágít arra, hogy az ember jóval több annál, mint amit az egyes emberi összetevőket kiragadva és túlhangsúlyozva mondhatnánk róla” (Virt 1999:43).

Azok a törekvések, melyek igyekeztek az ember teljességét megragadni, mindig a maga összetettségében látták az embert, ezáltal pedig fölémelkedtek a végletes megfogalmazásoknak, melyeket legfeljebb bizonyos politikai ideológiák használhatnak önös célok érdekében. A teljességre törekvő filozófiai vizsgálódások meglátták az emberben:

- a test és lélek egységét,
- a transzcendencia és az immanencia összetartozását,
- a jó és rossz vonásainak ellentmondását, valamint
- az egyéniség és közösségiség egymást feltételező vonásait.

Ennek megfelelően pedig:

- a szabadság mellett ott látták a felelősségtudat szükségességét,
- a jogok mellett a mások iránti kötelességeinket, és természetesen fordítva is.

Ember mivoltunk éppen ezekben a dichotómiákban ragadható meg (Virt 1999). A Biblia azért, hogy Isten képmásaként, szellemmel megáldott, szabad akaratú és felelős lényként írja le az embert, végtelen távlatokat nyit előtte. E lehetőségekkel viszont az ember nem élhet vissza, hanem embertársa szolgálatára készen kell élnie.

Az ember, aki dialógusban megszólítható, nem öncélúságra, nem is szolgálai alávetettségre, hanem felelős partneri viszonyra kapta a rendeltetését.

A személyesség jelentése szabadság és felelősségvállalás. Személyes szabad akarat nélkül nincs erkölcsi felelősség és bűn. Másrészt „a felelősségvállalásra mondott igenben az erkölcsi értékrend megvallása jut kifejezésre. Az ember nem önmagáért van, és önmagában nem tud teljessé válni. A személyt, akit a kereszténység szabadnak és autonómnak hirdet, egyúttal társas lénynek is tartja, olyannak, aki nemcsak másoktól születik és mások segítségével tanul bele a világba, hanem aki saját teljességét és boldogságát is csak mások teljesebbé és boldogabbá tétele útján képes elnyerni. A személyiségelv a társadalmi lényként értelmezett embert teszi a társadalmi rend mércéjévé” (Höffner 2002: 26, 27). Az emberi méltóságot csak közösségben lehet megvalósítani és megőrizni, szemben egyfelől az individualizmussal, az önzéssel és az emberek elszigetelődésével, elmagányosodásával, másrészt a kollektívizmussal, az egyéni és a kisebbségi jogok feláldozásával a többség vagy a hatalom érdekében.

A „személyiségelv” mindenekelőtt azt jelenti, hogy a társadalomnak és intézményrendszerének rendeltetése és célja a személy, és nem fordítva.

A keresztény társadalmi tanítás az emberértelmezésnek öt aspektusát emeli ki (Anzenbacher 1999: 169–186):

1. Az ember mint személy-testben valósuló szellem. Egyrészt az anyagi természet része, másrészt az eszes szubjektivitás önmagáról való tudatában szellemi életet él.
2. Között válik emberré.
3. Erkölcsi alany. Értelmével képes önmagát meghatározni és szabályozni cselekvését. Az erkölcsi döntés szabadsága és egyben felelőssége jellemzi, autonómiára képes.
4. Transzcendens lény. Rákérdez eredetére és élete értelmére. Egzisztenciálisan istenkereső.
5. S egyben bűnös lény. A kinyilatkoztatás rávilágít a bűn antropológiai tényére. A személyes és személytelen bűnök – a „bűn társadalmi struktúrái” – egymásba épülnek. Az ember üdvössége csak Isten eljövendő uralmával nyeri el alapját.

B. Az ember céljai

Az ember célja nem lehet az emberen kívül – olyan értelemben, hogy az ember nem lehet eszköz, csak cél (Rokay 2000). Mind Istenre, mind emberre vonatkozik: minden másról meg tudom mondani, miért van, milyen célt szolgált, róla nem. Mindkettő fölfoghatatlan, kimondhatatlan, és egyik fölött sem lehet rendelkezni, lényegét manipulálni.

A perszonalizmus hangsúlyozza az ember sérthetetlen méltóságát, sikraszáll elidegeníthetetlen jogaiért, és kiemeli a transzcendenciára való irányultságát. „Az ember személyes léte legmélyebben a dialógusban fejeződik ki, abban, hogy az ember képes párbeszédet folytatni. Ilyenkor az »én« a »te«-vel kapcsolatot létesít.” (Bolberitz 2003:254).

Az ember sohasem teljes értelemben veti személy, akkor, amikor egyedül van. Személyes léte csak úgy bontakozhat ki, hogy más személyekkel párbeszédet folytat.

Bolberitz Pál a dialógus három fokozatát különbözteti meg: a megértést, a szeretetet és a bizalmat. A megértés biztosíthatja, hogy az egyén nyitott intellektussal közelítsen a másikhoz a kölcsönös és teljes megértés érdekében. Ehhez érett személyiség kell, aki felismeri, a dialógusban nem veszítem el magamat, mert a másikban, a „te”-ben majd megtalálom magamat.

A dialógus következő fokozata a szeretet, melynek gyökere a szabadságban van (Bolberitz 2002). Csak a szabadságban megvalósuló szeretet felel meg a személy igazi méltóságának. Az igazi szeretet ugyanis szabad felek szabad kommunikációja. A szeretetnek teret a barátság és a házasság biztosít.

A barátság feltételez közös érdekeket és közös érdeklődést. A házasság célja pedig a felbonthatatlanság, a kölcsönös segítség és szeretet, a gyermekáldás vállalása.

A dialógus harmadik fokozata a bizalom, mely feltételezi a kölcsönös megértést és szeretetet. Legbensőbb ügyeimet merem a másik kezébe helyezni abban a tudatban, hogy a másik nem fog visszaélni a bizalmammal. A ma társadalmában az emberi kapcsolatok mindjobban elidegenednek, elembertelenednek.

A társadalom egyensúlya megkívánja, hogy viszonyaink bensőségebbé váljanak. Ezt segítheti a megértés, a szeretet és a bizalom.

Az ember kiváltsága, hogy akaratának képessége a szabadság (Bolberitz 2003). Az akarat szabad, mert nemcsak véges javakra irányulhat, hanem a végtelen jóra, Istenre is. Az akarat szabadsága a választás és a döntés szabadságát jelenti, s egyben a felelősséget. A szabad felelős tett az erkölcsi élet alapja. A szabad akarat tagadása az erkölcsi rend tagadásához vezet. Vagy azért, mert az embert a szokások, szituációk anyagi determinációk rabjává teszi, vagy azért, mert szélsőséges szabadsághoz, anarchiához vezet. Feladatunk, hogy választásainkat és döntéseinket a szellemi értékek irányába állítsuk be.

A hitből a jogrend számára az emberi méltóság vezethető le. És amint a hit magában nem olyan dolog, amit egyszer megtaláltunk, és akkor megvan, hanem ki kell bontakoztatni és fejleszteni kell, úgy a társadalomnak meg kell teremtenie azokat a körülményeket, amelyek az emberi méltóságnak a kibontakozását, az emberi szabadságnak a megélését minél teljesebben lehetővé teszik.

Johannes Messner szociáletikus az ember kibontakozását biztosító egzisztenciális célokról ír (Messner 1984). Ezek a célok a következők:

1. Az önfenntartás célja, amelyhez hozzátartozik a testi sérthetetlenség és az, hogy a társadalom tiszteletben tartja az alapvető jogokat.
2. Az önmegvalósítás célja, amely azt a törekvést jelenti, hogy az ember pszichikai és lelki képességeit a legteljesebb mértékben kibontakoztassa.
3. A tapasztalat és az ismeretek bővítésének célja, amely az értékekben való gazdagodást jelenti.
4. A szeretetben való kiteljesedés célja, amely a barátságban, a házasságban valósul meg a legteljesebb módon.
5. Az emberi jólétből való részesedés célja, amely magában foglalja a lelki és az anyagi értékeket.
6. A közös célja, amely magában foglalja a béke és a rend fenntartását, a társadalom anyagi és kulturális értékeiből való részesedést, továbbá az ismeretek és a magántulajdon megszerzését.
7. Végül a környező világ megismerésének célja, amely magában foglalja az ember sajátos helyzetének meg-

ismerését a világban és az Isten által teremtett világ tiszteletét.

Az ember természetének vannak nem változó lényegi jellemzői: önfenntartási, fajfenntartási ösztön, a közösség javát, kereső törekvés és transzcendentális irányultság (Beran–Lenhardt 2003). Ebből fakadóan vannak olyan természetes erkölcsi törvények, amelyek állandó érvényűek: a másik ember tisztelete, az élet tisztelete, a másik ember magántulajdonának tiszteletben tartása.

C. Az emberi jogok

A természetes erkölcsi törvény (lex naturalis) az értelem fényét jelenti, amelynek segítségével a „természetből” kiindulva az ember értékeket, célokat fogalmaz meg, és így képes arra, hogy jól cselekedjen (Tomka 2006). Szoros kapcsolatban van az emberi jogokkal. A természetes erkölcsi törvény értékeket állít, az ember alapvető jogai pedig biztosítják ezeket az értékeket, illetve kötelezik az embert ezek tiszteletben tartására.

1963-ban XXIII. János a Pacem in terris kezdetű szociális enciklikájában összegezte az emberi jogokat (XXI-II. János pápa 1993). Az enciklikát az emberi jogok egyházi „Magna Chartájának” tartják.

Az enciklika szerint a legfontosabb jogok a következők:

– Az embernek legalapvetőbb joga az élethez való jog. Ehhez hozzátartozik azoknak a felrételeknek a biztosítása is (táplálék, ruházat, lakás, pihenés, gyógykezelés), amelyek a tisztas, emberhez méltó életet jelentik, továbbá amelyek lehetővé teszik a személyiség kibontakoztatását. Ehhez hozzátartozik a tehetségének megfelelő oktatás biztosítása.

– A körlevél ezután az ember transzcendentális irányultságára és személyes kapcsolataira hívja fel a figyelmet. Az embernek joga van ahhoz, hogy kifejezze Isten iránti tiszteletét. Emiatt minden ember számára biztosítani kell a vallásszabadságot. Az embernek joga van ahhoz is, hogy személyes kapcsolatokat alakítson ki, és közösségi életet éljen. A közösségi élet egyik legfontosabb formája a család. Minden embernek joga van ahhoz, hogy családot alapítson és gyermekeit nevelni tudja.

Ezután az enciklika a társadalmi kapcsolatokat vizsgálja (Beran–Lenhardt 2003). Az egyházi hagyomány alapján tanítja, hogy az embereknek joguk van a munkához, a magántulajdonhoz, szervezerek létrehozásához, lakóhelyük megváltoztatásához és ahhoz, hogy a társadalom politikai életében aktívan részt vegyenek.

Az ember alapvető jogait később olyan fontos egyházi dokumentumok rögzítették, mint a II. Vatikáni Zsinat Gaudium et Spes kezdetű konstitúciója az egyház és a mai világ viszonyáról (1965).

A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia tanítását e tárgyban az Igazságosabb és restvériesebb világot című

körlevél (1996) 24. pontja rögzíti: „A személy tisztelete, az emberi méltóság kijár minden embernek, bármennyire elesett réteghez tartozzon is, függetlenül attól, hogy az elesettség forrása a fizikai erő fogyatkozása vagy a gazdasági és politikai hatalomnélküliség, a hajléktalanság vagy éppen az illetőnek erkölcsi fogyatékosága és bűnei. Az Egyház kiáll a kitaszítottakért, a sehová sem tartozókért, síkraszáll minden diszkrimináció ellen az esélyegyenlőség előmozdítása érdekében.” A személyelv változatlan a társadalmi tanítás egész történetében (Tomka 2007). Változások ott láthatóak, hogy mikor, mivel szemben került erre az elvre a hangsúly. A korai szakaszban az ipari fejlődés közösségromboló hatása visszatérő téma.

Később kritika tárgya, hogy a szocialista-kommunista elképzelések a társadalom érdekeiről és fejlődéséről beszélve elhanyagolják a személy és a közvetlen közösségek érdekvédelmét. Az újabb dokumentumok egyike-másika gondosan elhatárolja magát mind a szocialista, mind a kapitalista országok gyakorlatától.

Az elmúlt évtizedekben „a személyiségelv” és a közjó elvének „párba állítása” vezetett alapvetően új látásmódhoz (Tomka 2006). Ha a két elvet elválaszthatatlannak tartjuk, és csak egymás függvényében értelmezhetőnek, akkor a személyiségközpontúság a társadalmiságon belülre kerül, és az ott megvalósítandó emberi jogokat és szabadságot jelenti.

A személyiség és a közösségiség védelmének egyik legkiemeltebb területe a házasság és a család.

A Gaudium et Spes (GS) konstitúció ezzel kapcsolatban a következőket rögzíti: „A személy, valamint az emberi társadalom és a keresztény közösség java szorosan összefügg a házastársi és családi közösség jó helyzetével.” (GS47)

„Az emberi élet továbbadásának és felnevelésének feladatában, amit az őket illető küldetésnek kell tekinteni, a házastársak tudják, hogy ők a teremtő Isten szereretének munkatársai és értelmezői.” (GS50)

Az ember személyes méltósága alapozza meg a keresztény társadalmi tanítás többi alapelvét és alapvető értékeit. Ezeknek mintegy fundamentuma, szegletköve. Az emberi méltóság tiszteletét kell szolgálnia az alapelveknek és alapértékeknek. Mindezt így foglalja össze számunkra a társadalmi tanítás (*Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* 2007: 124):

„Igazságos társadalom csak az emberi személy transzcendens méltóságának tiszteletben tartása mellett valósítható meg. A társadalom végcélját az ember jelenti, akiért létrejött: a társadalmi rendnek és fejlődésének tehát mindig a személy javára kell irányulnia, ugyanis a dolgok rendjér kell a személyek rendjéhez szabni, nem pedig fordítva...” (132. pont)

„Az emberi személy semmilyen körülmények között nem válhat eszközzé saját fejlődésén kívüli célok érdekében; ez a fejlődés egyedül Istenben és üdvösségtervében nyerheti el teljes fogalmának megfelelő kibontakozását, ugyanis az ember benső világát tekintve túllép a világegyetemen, és ő az egyetlen teremtmény, akit Isten önmagáért akart...” (133. pont)

II. A SZABADSÁG

Sokak számára a szabadság az ember lényegét kifejező legfontosabb érték. „A szabadság (függetlenség másnak a kényszerítő önkényétől), amennyiben általános törvény szerint bármely más szabadsággal együtt fennállhat; ez a fent említett egyetlen eredeti, minden embert ember volta miatt megillető jog” (Immanuel Kant, *Werkausgabe*: 1991: 12).

A szabadság fogalma többféle tartalmat takarhat. Jelentheti a választást saját sorsunk formálásában, a kényszermentességet a szükségletek kielégítésében, így a másik ember szabadságának tiszteletben tartását (Zombori 1994).

A szabadság tartalma több metszet alapján vizsgálható: beszélhetünk egyéni, társadalmi és gazdasági szabadságról.

Az egyéni szabadság egyik lehetséges megközelítése abból indul ki, hogy mások beavatkozása milyen szerepet játszik abban, hogy egy adott személy mennyire „nem szabad” valamilyen cselekedetében. E felfogás szerint a „pozitívan” értelmezett, a „valamire való szabadság” azt jeleníti meg, hogy mi áll az egyén szabadságában, és mi nem. Például ha valaki rokkantsága miatt nem sétálhat szabadon egy parkban, akkor „pozitív” vagy „valamire való szabadsága” korlátozott.

Ezzel szemben a szabadság „negatív” felfogása a „korlátozásmenetséget” emeli ki. Eszerint ha valaki azért nem sétálhat a parkban, mert a huligánok megverhetik, akkor ez nemcsak a pozitív, de a negatív szabadság megsértése is. A szabadságnak egyszerre kell pozitívnak és negatívnak lennie, hisz bár más okból mindkét oldal fontos (Sen 1992).

A társadalmi és gazdasági szabadság kérdése szoros összefüggésben áll a hozzájuk kapcsolódó jogokkal. A polgári és a politikai jogok olyan „negatív szabadságjogok”, melyek feltétele az állam be nem avatkozása.

A pozitív szabadság azt jelenti, hogy az állampolgárok képessé válnak arra, hogy ezekkel a jogokkal élni is tudjanak.

A szabadság kérdése mint egyenlőtlenségcsökkentő társadalompolitikai alapérték így merül fel: kik azok, akik nem tudnak élni szabadságukkal anyagi, kulturális hiányaik miatt? A szabadság mint társadalompolitikai alapérték elismerésének feltétele az egyenlőség követelményének elismerése is (Zombori 1994).

A szabadság, illetve egyenlőség közötti kapcsolat alapvető dilemmája az, hogy vajon a két fogalom egymás feltételezi, egyik a másikat kiegészíti, vagy ellenkezőleg egymásnak feszül, egymást kölcsönösen kizárja.

Lehetséges-e az emberek esélyegyenlőtlenségét növelő kormányzati intézkedéseket hozni anélkül, hogy ne sérüljön az emberek szabadsága?

De a kérdés fordítva is áll. Biztosítható-e az emberek egyéni szabadsága akkor, ha az adott társadalomban szélsőséges jövedelmi vagy műveltségi különbségek alakulnak ki, illetve a gyermekek életesélyét nagyban befolyásolja az, hogy szülei milyen körülmények között élnek?

A tankötelezettség fokozatos kiterjesztése, illetve a közoktatás ingyenessége például eredendően azt a célt szolgálta, hogy a polgárok mindegyike megszerezhesse a műveltség bizonyos minimumát. Az ötvenes évek Magyarországon azonban adminisztratív szabályozással korlátozták a polgári rétegek gyermekeinek továbbtanulását, tehát azt, hogy szabadon dönthessenek pályaválasztásukról. Számos országban kedvezményes kvótákkal segítik, előnyben részesítik a nemzeti, etnikai kisebbséghez tartozókat tanulmányaikban (Kovács–Zolnay 1999).

Ezek a példák nem egyneműek. A negatív diszkriminációt csak diktatórikus rendszerek alkalmazzák, míg a pozitív diszkrimináció jogállami körülmények között is elképzelhető. „A bibliai szabadságfogalom fejlődésében a külső, politikai-társadalmi jellegű szabadság felől a belső, lelki-szellemi szabadság felé tartó fejlődés figyelhető meg” (Virt 1999: 58).

„A szabadság abban áll, hogy minden embernek mentesnek kell lennie a kénysertől, akár egyesek, akár csoportok vagy bárminemű emberi hatalom részéről” (Diguitatis Humanae 2. 1975)

Az igazság és az igazságosság a szabadság igazi fokmérője. A szabadság nem azt jelenti, hogy bármit szabad megtenni: a szabadság csak a jóra irányulhat, mert csak abban rejlik a boldogság. Célja tehát a jó (Razinger 1986).

E gondolatmenet szerint az él szabadságban, aki kényszermentesen teheti a jót (Virt 1999). Aki kényszer hatására tesz akár jót, akár rosszat, az nem szabad ember. Aki pedig kénysertől mentesen teszi a rosszat, az feltűnően szabadság természetes korlátait, visszaél a saját szabadságával, amivel megsérti másokét. Jónak azt tekinthetjük, ami az ember testi-lelki felemelkedését, kibontakozását szolgálja.

A személyes szabadság helyes gyakorlása jól körvonalozott feltételeket követel meg a gazdasági és társadalmi rendben, a jogrendben, a politikai és kulturális rendszerben. A szabadságot és az emberi méltóságot az igazság talanságtól való megszabadulás mozdítja elő (*Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* 2007: 192).

Szabadságának gyakorlásával az ember akkor hajt végre erkölcsileg jó, saját személyét és a társadalmat építő tetteket, ha az igazságnak engedelmessé válik, vagyis ha nem képzelet magáról, hogy az igazság és az etikai normák abszolút létesítője és legfőbb ura.

Az igazság a jó és rossz tekintetében gyakorlatilag és konkrét módon a lelkiismeret ítéletében ismerhető fel, ami elvezet a felelősségvállalásra a megtett jóért, illetve az elkövetett rosszért (II. János Pál pápa 1990). A szabadság gyakorlása benne foglaltan utal az egyetemes érvényű természetes erkölcsi törvényre, amely megelőz és egybefog minden jogot és kötelességet.

A másik ember szabadsága a mi szabadságunk is. A nemzetekre és az egyénekre is áll ez. A más szabadságának a megerősökölésével a saját belső szabadságunkat tesszük tönkre. Minden szabad nekünk, de nem minden válik javunkra (1 Korinthusi levél 10,29). Legkevésbé a más szabadságának tagadása fog a javunkra válni!

Az ember jogai senki által nem vehetők el, mert az ember egyedi, megismételhetetlen, szuverén személyes létező. Kötelességei alól pedig senki nem vonhatja ki magát, mert az ember csak társas kapcsolataiban létezhet.

A hit természeténél fogva szabad akaratú tény. A lelkiismereti szabadság azonban magában foglalja az igazság keresésének a kötelezettségét, a megismert igazság pedig a lelkiismeretünkben megszólít bennünket.

A szabadságjogok a személynek a természetjogból születő önállóságával, az autonómiaigényével indokolhatók. A szabadságnak korlátai vannak; az én szabadságom nem sértheti mások szabadságát, nem veheti el mások esélyeit arra, hogy ők is boldoguljanak és felemelkedjenek a közjó által biztosított méltóságukhoz, ami feltétlenül megilleti őket (Virt, 1999).

III. A SZOLIDARITÁS

A szolidaritás elvében különleges jelentőséget kap az emberi személyek lényegileg közös természete, a méltóság és az emberi jogok minden emberre vonatkozó egyenlősége (Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma 2007).

Az emberek és népek közötti kölcsönös függőség és kapcsolat még soha nem volt olyan erős, mint napjainkban.

Másrészt azonban a kölcsönös függés és annak állandó növekedése mellett is máig fennállnak az egész világon a fejlett és a fejlődő országok közötti igen súlyos egyenlőtlenségek, amelyeket a kizsákmányolás, az elnyomás és a korrupció változatos formái is táplálnak. A személyek és népek közötti kölcsönös függés erősödő folyamatát legalább ugyanennyire intenzív erőfeszítésnek kell kísélnie erkölcsi-társadalmi réren, hogy elkerülhetők legyenek a világméretű igazságtalanságok következményei, amelyek természetük szerint igen károsan hatnak majd vissza ma-

gukra a pillanatnyilag legkedvezőbb helyzetben lévő országokra is (II. János Pál pápa 38, 1988).

A szolidaritás általánosan annak felismerését jelenti, hogy az ember a másik embertől függ, a másik nélkül nem élhet, nem fejlődhet, és nem lehet igazán boldog.

Az egyház tanítása szerint a szolidaritás a társadalomban megnyilvánuló olyan jóakarattal, törekvéssel, amely minden ember javára irányul.

A szolidaritás tehát „nem valami érzelmi szánalom és bizonytalan irgalmasság vagy felületes részvétel annyi szenvedő ember iránt, hanem ellenkezőleg: eltökélt akarat, állandó gondoskodás a közjóért, azaz mindenkién külön-külön és összességében, mert mindnyájan felelősek vagyunk” (II. János Pál pápa 39, 1988).

A keresztény társadalmi tanítás az ember társadalmi természetét egyszerre tartja ténynek és normatív követelménynek (Tomka 2006).

Tény, hogy az ember másoktól születik, emberek nevelik emberré, és egy életen át emberek közegében él. Tény az is, hogy saját boldogságának is az a kulcsa, hogy ebben a közegben megtalálja a helyét.

Keresztény meggyőződés szerint ez a hely megtalálása a mások javára cselekvés értelmének a felfedezése. Az ember arra hivatott, hogy mások javára legyen, hogy mások emberi életét és boldogságát elősegítse, és pedig mind közvetlen személyes kapcsolatokban, mind szervezett és intézményes módon.

A keresztény erkölcs szerint a szükségét szenvedőnek segíteni kell. Erre a követelményre épült az európai civilizációban a központi szociális felelősségvállalás gondolata.

A szolidaritáselv, aminek társadalomszervezeti (demokratikus-participatív) és közgazdasági (redistributív) jelentéstartalma is van, ellentétes mind a központosított, mind a Manchester-kapitalista állam koncepciójával és a megfelelő társadalomszervezeti modellekkel (Nell-Breining 1986). Programja azokkal szemben

- feltételhez nem kötött felelősségvállalást a rászoruló emberekért,
- a társadalmi problémák észrevételének és a konkrét segítségnek a gyakorlata,
- elsősorban nem egyéni jótevékenység (noha az is), hanem az önállósodásra, a problémák saját erőből való megoldására való képesség tétel, azaz önállósítás, továbbá
- a társadalmi hátrányokat szenvedők segítségét és felemelését biztosító intézmények és szervezeti hálók megteremtése és
- olyan társadalmi rend és politika követelése, amely minden állampolgáról gondoskodik, és megkülönböztetett figyelmet fordít a – bármilyen módon – hátrányos helyzetűekre (Nell-Breining 1990).

A szolidaritás fogalmát lehet a társadalmi erkölcsre és a személyes kapcsolatok erkölcsére is alkalmazni (Beran-

Lenhardt 2003). A társadalmi erkölcs vonatkozásában azt jelenti, hogy olyan törvényeket hoznak, amelyek a szegényeket segítik, vagy olyan karitatív szervezeteket hoznak létre, amelyek célja a szegények megsegítése.

A személyes kapcsolatok erkölcsére nézve azt jelenti, hogy az ember kifejezi szeretetét és a szegények melletti elkötelezettségét.

A szolidaritásnak tehát mindenki és minden szükséglet szenvedő csoport vagy ország felé meg kell nyilvánulnia, ha azok kiszolgáltatott helyzetben vannak.

„A szolidaritás segít bennünket abban, hogy a – másokban – személyt, népet, nemzetet lássunk, és ne valamiféle eszköznek tekintsük (...) tekintsük őt hozzánk hasonlóknak”, „segítőtársnak”, aki hozzánk hasonlóan részt vesz az élet lakomájában, amelyre Isten minden embert egyaránt meghívott (II. János Pál pápa 39, 1988).

A szolidaritásfogalom társadalometikai jelentésének meghatározásához két megkülönböztetésre kell ügyelni; különbséget kell tenni:

- egyrészt az igazságosság és a boldog élet síkján;
- másrészt a társadalometikai és az individuáletikai szemlélet között (Anzenbacher 2001).

E megkülönböztetés azért szükséges, mert a köznapi szóhasználat hajlamos arra, hogy elhanyagolja a szolidaritásnak a társadalmi igazságossággal kapcsolatos társadalometikai jelentőségét, illetve összekeverje az önkéntes karitatív-adakozó segítőkészséggel és szubjektív együttérzéssel.

A szolidaritás az igazságosság síkján emberjogilag megalapozott, a jogrendben szabályozott jogkötelezettség a társadalom tagjai között. Emellett a szeretetből fakadó önkéntes segítségnyújtás kötelessége, mely megalapozza a boldog életet.

Társadalometikai elvként egyrészt jelenti azt a jogi-formális szabályrendszert, amelyekben a társadalom életfolyamatai zajlanak.

Másrészt informális intézmények társulnak ehhez, amelyek önkéntes alapon működnek közre a társadalmi szolidaritás érdekében (például karitatív-diakóniai intézmények, szociális hálózatok, a legkülönbözőbb mozgalmak és civil szerveződések) (Anzenbacher 2001).

Ezzel szemben az individuáletikai perspektívában a szubjektív érzületről van szó (erkölcsi szolidaritás).

A szolidaritás elve elsősorban jogelv, társadalometika-ileg intézményrendszer, mindazonáltal lényegi összefüggésben áll a társadalmi szeretettel.

Habermas szerint „társadalomintegráló erejét a jog végső soron a társadalmi szolidaritás forrásaiból metíti” (Habermas 1992: 98).

Az egyén és közösség mindmáig érvényes és hiteles harmóniáját csupán a keresztény társadalombölcseletben találhatjuk meg (Muzslay 1997).

Amíg a reneszánsz humanizmusában és a felvilágosodásban, majd pedig a liberális társadalmi és gazdasági rendszerben az egyéni jogok és érdekek kerültek túlsúlyba, a keresztény felfogásban egyensúlyban áll az egyéni felelősség és a közösségi kötelezettség. Az egyensúly megbomlása, amint azt az utolsó két évszázadban tapasztalhattuk, súlyos társadalmi bajokhoz vezetett.

Az egyéni érdek előtérbe állítása a liberális társadalmi és gazdasági rendszerben tragikus következményekkel jár, a munkásságra nézve. A közösségi érdekek eltrúzott formájának szomorú példája a fasizmus és a kommunizmus.

Megtaláljuk ezt a túlzást a politikai szférán kívül a minden olyan esetben, amikor erkölcsi, szellemi vagy fizikai nyomást gyakorolnak az egyénre, hogy a közösség érdekeit szolgálja. Így például az erőszakosan történő szekták valójában állkőzösségek, mert elnyomják tagjaik szabadságát, bitorolják az emberi összetartozás legszentebb értékeit, és ezért ember- és társadalomellenesek.

A szolidaritáselv szerint az ember társadalmisága és a közösség java erkölcsi kötelezettségekkel jár. Az így értelmezett közjó és szolidaritás a keresztény pártok és szakszervezetek együttes tevékenységén keresztül vezetett a második világháború utáni Európában a „szociális állam” megalkotásához (Tomka 2006).

Ez azt jelenti, hogy az állam vállalja a hátrányos helyzetűek (öregék, betegek, munkanélküliek) méltányos ellátását, a munkavállalók – vagy képviselőik – részt vesznek a vállalati döntésekben, és a dolgozók érdekeit erős szakszervezetek védik az állammal és a munkaadókkal szemben.

„A szociális állam korántsem kifogástalan rendszer a 40-es, 50-es évek fordulóján óriási előrelépést jelentett. A szolidaritás elve mára két szempontból is növekvő jelentőségre tett szert. Először is a közjó fogalmának világméretű kiterjesztésével. A jelen kor feladata a szegény népek fejlődésének támogatása, a nemzetek közötti igazságosság elősegítése” (VI. Pál pápa 76, 1993).

A másik – nyomatékosabb s elméletileg sokkal kidolgozottabb – szempont „a szegények melletti döntés és elítélés való megkülönböztetett szeretet” (II. János Pál pápa 42, 1988).

A szolidaritáselvet mai kifejezéssel közösségi vagy társadalmi elvnek is nevezhetnénk. Egyszerre tartalmazza az egyén és a közösség kölcsönös felelősségét; a társadalmi szerveződésekkel szemben azt az igényt, hogy bennük a közösségi elem, ami a személyes részvételt tartalmazza, tölti meg, megmaradjon; s harmadszor, a formális struktúrákkal szemben azt az igényt, hogy a közösségi és társadalmi szerveződéseknek és aktivitásoknak teret hagyjanak.

A szolidaritáselv terén a keresztény társadalmi tanítás jelentős utat tett meg (Tomka 2006). Első szakaszában másokért való felelősség a tökéletesebb társadalmi rend

utáni absztrakt igényen túlmenően csupán tisztességet és jótekonyságot követelt. A második lépést a közügyekben való részvételre való felszólítás képezte. Eszerint a szolidaritás nem korlátozódhat a személyes ismeretségekre, hanem szolidárisnak kell lenni minden rászorulóval, mindenkivel, akinek anyagi és kulturális lehetőségei vagy emberi jogai csorbítva vannak.

Végül a harmadik lépés, hogy a szolidaritás nem realizálható csupán tüneti kezeléssel, a struktúrák megváltoztatására is ki kell, hogy terjedjen.

Az ember a bűn által megsebzett világba születik, a bűnös világ „struktúrája” (eltorzult rendje) veszi körül (Beran–Lenhardt 2003). Ez ellen a bűn ellen az emberek csak közös összefogással tudnak védekezni. Mivel pedig a bűn az egész társadalmat áthatja, társadalmi összefogásra van szükség. Ezt a társadalom részéről megnyilvánuló jóakaratot nevezük szolidaritásnak. Hiba lenne azonban azt gondolni, hogy a szolidaritásnak csak az a feladata, hogy a társadalomban mutatkozó problémákat „helyi beavatkozásokkal” orvosolja.

A szolidaritásnak elsősorban nem az egyes bűnök felszámolására kell irányulnia, hanem arra, hogy ne alakuljon ki olyan igazságtalan helyzet, amely szükségszerűen bűnök láncolatát okozhatja. Emiatt a szolidaritásnak például védenie kell az emberi méltóságot, harcolnia kell az emberi munka megbecsüléséért, a javak igazságos elosztásáért.

II. János Pál a Centesimus Annus kezdetű szociális enciklikájában elemzi a szocializmus alatt létezett rossz szolidaritási gyakorlatot (II. János Pál pápa 1991). A rosszul értelmezett szolidaritás csökkentheti az állampolgárok kezdeményező-készségét, aktivitását, a gazdasági növekedést pedig gátolhatja. Kialakulhat ugyanis az ún. „paternalista”, atyáskodó állam, amely nem indokolt esetben is segítséget nyújthat az embereknek, és ezáltal nem serkenti őket a nagyobb szellemi és fizikai erőfeszítésre. A helytelen állami beavatkozás ugyanis megszünteti a társadalom felelősségét, s növeli az emberi erő felhasználását.

A szolidaritás (összetartozás, összefogás) az ember létalapja (Muzslay 1997). Az ember lét másik ember szeretetközösségébe születik, abban növekszik, abban éri el testi-lelki kiteljesedését. Az emberi személy a közösségben válik személyiséggé. A legigazibb emberi tulajdonságai – a bizalom, a hála és a szeretet – a közösségben bontakozhatnak ki.

A közösségben találja meg boldogulását és boldogságát. A közösségből való kiszakadás az ember testi-lelki léletpüléshez vezet.

A szolidaritás a közösségnek is létalapja. Nincs közösség az emberek összetartása, közreműködése, kölcsönös segítőkészsége és felelősségvállalása nélkül. Az egyéni jólét és a közjólét kölcsönösen függenek egymástól. A kö-

zösség nem elméleti képződmény, hanem az emberek életközössége, amely addig áll fenn, amíg tagjait a szolidaritás szelleme hatja át.

A szolidaritás a fejlődés terén az együtt haladás kötelezettségét rója az emberiségre. A fejlődés pedig nem egyenlő a gazdasági fejlődéssel, hanem az egész ember s egyben minden ember együtt haladását jelenti, kulturálisan és társas-közösségi mivoltából következően. A szolidaritás szellemi kapcsolatokkal, közös felelősségvállalással lesz teljessé, ezt egészíti ki az anyagi oldal (Virt 1999).

A társadalmi tanítás szolidaritásról szóló üzenete (II. János Pál: *Sollicitudo rei socialis* számos pontja) nyilvánvalóvá teszi, hogy a szolidaritás és a közjó között, a szolidaritás és a javak egyetemes rendeltetése között, a szolidaritás és az emberek, népek egyenlősége között, valamint a szolidaritás és a béke között szoros kapcsolat van.

A szolidaritás elve azt is magával hozza, hogy korunk emberének egyre inkább tudatában kell lennie kötelességével azzal a közösséggel szemben, amelyhez szorosan tartozik: adósa ugyanis ennek a közösségnek az emberi életet élhetővé tevő létfeltételekért, amelyek oszthatatlan és szétszakíthatatlan közös kultúrából, tudományos és technikai tudásból, anyagi és nem anyagi javakból összeáll örökséget alkotnak – mindazt tehát, amit az ember létrehoz (*Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* 2007). Hasonló adósságot kell lássunk a társadalmi cselekvés olyan megnyilvánulásaiban, amelyek arra irányulnak, hogy az ember előrehaladása ne szűnjék meg, hogy útja nyitva maradjon a jelenlegi és jövőendő generációk előtt is, akik mind és együttesen hivatottak szolidáris módon osztozni ugyanabban az ajándékban.

A szolidaritás az embernek a szellemi mivoltából, tehát a kommunikáció-készségéből, közösségiségéből eredő kötelessége, amely alapvetően minden emberre, ezen belül pedig a hátrányos helyzetűekre vagy éppen a hasonló élethelyzetben lévő személyekre, csoportokra és népekre hangol egyes személyeket, csoportokat és népeket. A szolidaritás befogadó attitűdjével testvéri szintre emeli a kapcsolatokat, és ezáltal békét teremt (Virt 1999).

Felhasznált irodalom

- Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* (2007) ISZIT Kézikönyvek, 12.1 SZIT, Budapest.
- Anzenbacher, Arno (1999) *Keresztény társadalomtanítás*. SZIT, Budapest.
- Beran Ferenc – Lenhardt Vilmos (2012) *Az ember útja*. SZIT, Budapest.
- Bolberitz Pál (2003) *A keresztény bölcsélet alapjai*. SZIT, Budapest.
- Dr. Cserháti József – dr. Fábián Árpád (szerk.) (1975) *A II. Vatikáni Zsinat tanítása – Gaudium et spes konstitúció*. SZIT, Budapest.
- Diguitatis Humanae, a II. Vatikáni Zsinat nyilatkozata a vallásszabadságról 2. (1975). In Cserháti József – Fábián Árpád (szerk.) *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*. SZIT, Budapest.
- Habermas, Jürgen (1992) *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*.
- Höfner, Joseph (1992) *Keresztény társadalomelmélet*. SZIT, Budapest.
- Igazságosabb és testvéresebb világot* (1996). MKPK, SZIT, Budapest.
- II. János Pál (1991) *Centesimus Annus*. SZIT, Budapest.

- II. János Pál pápa (1988) *Sollicitudo rei socialis* kezdetű körlevele 11–22. SZIT, Budapest.
- II. János Pál pápa (1990) *Veritatis splendor* kezdetű körlevele 61. SZIT, Budapest.
- VI. Pál pápa (1993) *Populorum progressio* 1967. In Tomka Miklós és Goják János (szerk.) *Az Egyház társadalmi tanítása*. SZIT, Budapest, 277–314.
- XXIII. János pápa (1993) *Pacem in Terris* 1963. In Tomka Miklós és Goják János (szerk.) *Az Egyház társadalmi tanítása*. SZIT, Budapest, 161–195.
- Kant, Immanuel: *Werkskaufgabe*, Weisschedel Kiadó, Lipcse, 1991.
- Kovács Katalin – Zolnay János (1999) *Szociálpolitika*. SOTE, Budapest.
- Messner, Johannes (1984) *Das Naturrecht*. Duncker und Humblot, Berlin.
- Nell-Breining, Oswald van (1986) *Kapitalismus-kritisch betrachtet*. Herder, Freiburg.
- Nell-Breining, Oswald van (1990) *Baugesetz der Gesellschaft: Solidarität und Subsidiarität*. Herder, Freiburg.
- Joseph Ratzinger (1986) *Libertatis Constantia* 68 – A Hitvani Kongregáció nyilatkozata a felszabadítás teológiájáról.
- Rokay Zoltán (2000) *Filozófiai antropológia*. SZIT, Budapest.
- Sen, Amartija (1992) Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség. *Esély*, 1. sz. 16–34.
- Szentírás (1990) Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest
- Tomka Miklós (2006) *Egyház a társadalomban*. IPPKE Társ. tud. műhely, 8./ Piliscsaba.
- Virth László (1999) *Katolikus társadalmi alapértékek*. Márton Áron Kiadó, Budapest.
- Zombori Gyula (1994) *A szociálpolitika alapfogalmai*. ELTE, Budapest.

A tehetséggondozás nemzetközi gyakorlata, jó gyakorlatok

A tanulmány célja egyrészt a 18 év alatti korosztály tehetséggondozásának területén használatos definíciók, megközelítések, másrészt a tehetséggondozás terén működő jelentős hazai és nemzetközi (tengeren túli) jó gyakorlatok bemutatása és elemzése, a hátrányos és az „átlagos” társadalmi helyzetűekre fókuszálva. A bemutatott három program főbb jellemzői: az első hazai jó gyakorlat hazai elemekkel, a második hazai jó gyakorlat nemzetközi elemekkel, a harmadik pedig tengeren túli jó gyakorlat nemzetközi elemekkel.

Kulcsszavak: tehetség, tehetséggondozás, tehetséggondozó programok, jó gyakorlatok, hazai, magyar, európai, tengeren túli, 18 év alatti korosztály, ifjúság

A tanulmány célja és felépítése

A tanulmányban a tehetséggondozás fogalmát és a tehetséggondozással kapcsolatos nemzetközi és hazai jó gyakorlatokat mutatjuk be. Mielőtt elkezdünk dolgozni a tanulmányon és a tanulmány vázát építettük fel, számos kérdés vetődött fel: Mit jelent, hogy tehetség? Mit jelent, hogy tehetségfejlesztés? Milyen módszereket vegyünk számba? Milyen célcsoportot? Hátrányos helyzetűeket? Vagy „eliteket”? Vagy „átlagos” társadalmi helyzetűeket? Milyen korosztályt vizsgálunk? Milyen nemzetközi színteret vegyünk górcső alá? Visegrádi országok? Európa? Tengerentúl? Ezekre a kérdésekre hosszasan gondolkodtunk, és végül az alábbi döntésre jutottunk.

A tanulmány célja egyrészt a tehetséggondozás területén használatos definíciók, megközelítések bemutatása, elemzése. Többek között arra keressük a választ, hogy mit jelent az, hogy tehetség? Létezik-e univerzálisan elfogadott definíció? Milyen különböző definíciós megközelítések léteznek?

A tanulmány célja másrészt a 18 év alatti korosztály tehetséggondozásának terén működő jelentős nemzetközi (európai és tengerentúli) jó gyakorlatok bemutatása és elemzése, a hátrányos és az „átlagos” társadalmi helyzetűekre fókuszálva. A programokat a következő három nagyobb csoportban mutatjuk be a definíciós megközelítéseket követően:

- hazai jó gyakorlat hazai elemekkel: Magyarországon alkalmazott hazai fejlesztésű program;
- hazai jó gyakorlat nemzetközi elemekkel: hazai fejlesztésű és Magyarországon alkalmazott program nemzetközi elemekkel;
- nemzetközi jó gyakorlat nemzetközi elemekkel: külföldön alkalmazott nemzetközi fejlesztésű program.

A bemutatott három program esetében törekedtünk arra, hogy célcsoportjában, módszerében meglehetősen különböző projekteket mutassunk be.

„A hazai jó gyakorlat hazai elemekkel” program esetében olyat választottunk, amely szemléletében a magyar tehetséggondozás 20. század eleji rendkívül sikeres korszakának örököse, nem pedig a mára nemzetközi szinten is levezített mechanisztikus szemléletű tehetséggondozás utolsó bástyája; és amely azt a szemléletet képviseli, hogy tehetségeket csak a tehetségek attitűdjével rendelkező tanárok képesek kibontakoztatni. A bemutatott program a Curie Alapítvány „Tehetségsegítő szolgáltatások térségi hálózatának kialakítása” című programja, amely hálózati megközelítése révén kíván szakmai módszertani képzési segítséget nyújtani általános és középiskolák tanárai számára annak érdekében, hogy az adott iskola helyzetében megtalálják a legmegfelelőbb tehetséggondozó módszereket. Az alapítvány a tehetséggondozásban részt vevő diákok számára tanulmányi versenyeket és szaktáborokat szervez.

A Magyarországon (is) futó programok közül a nemzetközi alapokra épülő vagy nemzetközi projektek elemeit adaptáló *jó gyakorlatok közül azokra fókuszáltunk, amelyek a tehetségfejlesztés területén a munkaerőpiaci készségekre és az életpálya-építésre vonatkoztak.* E két terület kiemelésének indokoltsága, hogy a serdülőkorban egyik leglényegesebb az *önismeret* fejlesztése és ezáltal a pályorientációban való segítség nyújtása. A bemutatásra kerülő ROMASTER program *különlegessége abban rejlik, hogy kizárólag roma fiataloknak szóló, több éven át tartó, kiemelt esélyegyenlőségi célokat valósít meg.*

„A nemzetközi jó gyakorlat nemzetközi elemekkel” bemutatásánál elsődlegesen olyan ország programjait

nak a leírására törekedtünk, amely a tehetségfejlesztés területén nagy hagyományokkal rendelkezik. A kiválasztott izraeli program (Excellence 2000) különlegessége abban rejlik, hogy több országban is adaptálták már – célja a gyerekek matematikai és tudományos gondolkodásának a fejlesztése –, így nemzetközileg is sikeresnek tekinthető. A program különlegessége továbbá abban is tetten érhető, hogy a kiválogatott tehetséges gyerekeket nem teljesen szegregáltan, az átlagosaktól teljesen elkülönítve tanítják, hanem részleges szegregációt alkalmaznak: a tanterv keretében az átlagos diákokkal együtt is tanulnak és különórákon is részt vesznek a tehetséges diákok.

A fenti programok mindegyikét az alábbi tematika mentén mutatjuk be:

1. a projekt neve;
2. a projektet megvalósító szervezet(ek);
3. szükségletek, igények bemutatása, amelyre reagálva a jó gyakorlatot kifejlesztették;
4. a projekt leírása;
5. a jó gyakorlat célcsoportja(i);
6. a projekt céljai;
7. a projekt megvalósítása során alkalmazott módszerek;
8. mely területen, miben jelent(ett) fejlesztést a projekt?;
9. a projekt elérhetősége.

A tehetség fogalma és a tehetség-gondozás hazai és nemzetközi viszonylatban

A fogalom meghatározásának nehézségei

A tehetséget általánosságban azért nehéz definiálni, mert mindenki mást ért alatta, és máshol húzza meg a határokat, hogy kit nevezhetünk tehetségesnek, és milyen mértékben; nincs univerzálisan elfogadott definíció.

A vonatkozó szakirodalom áttekintése alapján azt mondhatjuk, hogy a kulturális háttér határozza meg leginkább, hogy adott társadalom hogyan értékeli tagjait, kit és mit tart értékesnek (Gordon Györi 2011). Ha valakinek a tulajdonságait, képességeit hasznosabbnak, fontosabbnak, értékesebbnek tartják másokénál, akkor több támogatást kap, akár közvetlen környezetétől, akár közösségi, állami stb. szinten. Ebből következően egy tehetség érvényesülési esélyei nagyban függenek a lokális tényezőktől: kulturális közeg, (földrajzi) terület, gazdasági viszonyok stb. (Mönks-Ypenburg 2011).

Azt is megállapíthatjuk, hogy a tehetség valamilyen plusz értéktulajdonítással jár, ami elvi szinten

pozitívum, gyakorlatban azonban gyakran negatív érzelmekkel társul az egyének szintjén, ugyanis megkülönböztetést jelent, hiszen valamilyen pluszteljesítmény vagy eltérés mindig másokhoz viszonyítva fedezhető fel. A tehetségekben közös vonás tehát az átlagtól való különbözés, amit a „felfedezettekben” a stigmatizáció tovább hangsúlyoz.¹ A tehetségeknél gyakori a szokatlan gondolkodásmód, ami felerősíti a környezet szembenállását velük kapcsolatban (Gyarmathy 2013), pedig képességeik kibontakoztatásához támogató környezetre lenne szükségük.

A tehetség fogalma idővel is alakul, fejlődik, és ez a változás leginkább egy-egy konkrét kultúrán, társadalmon belül mérhető. A társadalmi, technikai vívmányok és innovációk a tehetségek kapcsán még kiemeltebb szerephez jutnak és még inkább előtérbe kerülnek – arról nem is beszélve, hogy legtöbbször nekik köszönhetőek. Az ezekből következő társadalmi változások pedig újradefiniálják a tehetség fogalmát.

A leginkább időt álló és legszélesebb körben elterjedt meghatározás Marland (1972) nevéhez fűződik, amely „A tehetségesek oktatásáról” szóló amerikai törvényben szerepel (Gordon Györi 2011). Megkülönböztet általában tehetséges személyeket (*gifted*), illetve olyanokat (*talented*), akiknek az általa meghatározott konkrét területek² legalább egyikén speciális tehetsége van. Fontos kritériumai, hogy az illető tehetségét szakértőnek kell megállapítani, és rendkívüli teljesítmény potenciálját kell hordoznia magában (U.S. Commissioner of Education 1972). Napjainkban elsősorban a fogalom kiszélesítésére van igény.

Kísérletek a tehetség fogalmának meghatározására

A témában gondolkodók leginkább modelleket próbálnak felállítani, azonban tekintettel a tehetség változatos megjelenési formáira, egyediségére és a tényező bonyolultságára, egyikük sem ad mindenre érvényes receptet sem a tehetségek „kiválasztására”, sem a megfelelő fejlesztésükre.

A legelső elgondolások az intelligenciából és az ahhoz kapcsolódó tesztekől indultak ki (Gordon Györi 2011), de egyre inkább teret nyer a kreativitás, illetve a motiváltság/motiválhatóság (Gyarmathy 2013). Az egytényezős modellek leginkább az előbbi kettőre koncentrálnak. A kutatások számának növekedésével nem egyszerűsödött a tehetség definiálása, hanem még bonyolultabbá vált. A többtényezős modellek sem elég komplexek, mégis közelebb állnak a valósághoz, mint az egyetlen komponensre koncentráló társaik. Napjainkban egyre inkább az egyénre szabott, adott környezetben való megfigyelés kerül előtérbe (Gyarmathy 2013).

A tehetségdefiníciók és a tehetség megnyilvánulása szempontjából (Gömöry 2010) négy fő modell típus különíthető el:

- képességmodellek: legfőképp az intellektuális képességekre koncentrálnak – ide tartozik a Marland-koncepció is;
- kognitív modellek: a megismerési folyamatokat és az információfeldolgozást vizsgálják a tényleges eredménnyel szemben;
- teljesítményorientált modellek: középpontjukban a képességek, a kreativitás és a motiváció állnak – itt válnak szét legélesebben a potenciális és az adottságaikat realizált tehetségek; e modellekben különös figyelmet fordítanak a serkentő/hátráltató tényezőkre;
- szociokulturális modellek: az egyéni és társadalmi tényezőkre helyezik a hangsúlyt (Mönks–Ypenburg 2011, Czeglédy–Rozgonyi 2009).

További modellek és módszerek:

- többfaktoros modell: a teljesítményorientált és szociokulturális modellek szempontjait kívánja közelíteni;
- az iskolában szerzett ismeretek felhasználási módjának (repetitív vagy problémamegoldó és -alkalmazó) vizsgálata;
- a hatékony tanítási környezet modellje;
- az autonóm tanulás modellje: az önálló élethosszig tartó tanulásra való felkészülést támogatja (Mönks–Ypenburg 2011; Balogh 2014).

A modellek és a tehetségazonosítási kísérleteik kiegészítik egymást, együttesen a tehetség sok területét lefedik, de az összes tényezőt – az élet bonyolultságából és a tehetség sokszínűségéből fakadóan – egyesíteni nem tudják. A másik fő problémájuk, hogy nincs, ami empirikusan alátámassza, hogy azok bizonyulnak tehetségesnek és tudják felnőttkorukra megfelelően kibontakoztatni képességeiket, akik a modellek és a tehetségazonosítási sémák által felállított feltételeknek eleget tesznek, akiknek a környezetét az általuk meghatározott jellemzők írják le, vagy akiket hasonló módszerrel fejlesztenek (Nahalka–Mózessy 2011).

A kreativitás és az érdeklődés

A tehetségről való gondolkodás egyik csapdája, hogy legtöbbször a kreativitást a tehetség feltételének tekintik, amihez hozzátartozik az alkotás (Sági 1979, Landau 1974, Csíkszentmihályi 2008), miközben nem hangsúlyozzák eléggé a befektetett munka (Gyarmathy 2013) szerepét, amely a legújabb kutatások³ eredményeként egyre inkább a kreativitás definíciójának részévé válik. Ha a befektetett munkát, motivációt, szorgalmat stb. mégsem tekintjük a kreativitás részének, akkor viszont vigyáznunk kell; a kimagasló kreativitás ugyan magával

vonzza a tehetséget, de ez fordítva már nem feltétlenül igaz, tehát alkotó jellegű kreativitás nélkül is lehet valaki tehetséges. Például az előadó-művészetekben – gondoljunk csak a hangszeren való játékra, éneklésre – vagy sportokban legnagyobb mértékben szorgalomra és kitartásra (tehát befektetett munkára) van szükség a tehetség érvényre jutásához (Mönks–Ypenburg 2011). Összegezve, a tehetség gondozás szempontjából a legaktuálisabb és leghasznosabb kreativitásdefiníciónak az alábbi tűnik: „...attól kreatív valami, hogy az addig létezőt meghaladja” (Gyarmathy 2013: 100).

De mi a feltétele a kreativitásnak? Hogyan lehet „meghaladni az addig létezőt”? Az érdeklődés kulcskérdés minden személy kibontakozó képességei tekintetében. Ami érdekel valakit, arra jobban oda tud figyelni, arra több energiát tud áldozni, azzal szívesebben foglalkozik, tehát ha van lehetősége, több időt szán rá (Lipp 2009). Ez is indokolja, hogy a kutatási eredmények fényében azok a tehetség gondozó programok tűnnek eredményesnek, amelyekben a tehetségek kiválasztása a gyermekek érdeklődésén alapul (Gyarmathy 2013). Részben a széles körű fejlesztés jelentősége is abban rejlik, hogy ilyen módon felkelthessék az érdeklődést azokban, akik adott területre, témára, tevékenységre stb. nyitottak (Gyarmathy 2013).

A tehetség és az életkor

Az életkor – úgy tűnik – nem strukturálja a tehetség fogalom meghatározásának kísérleteit, annak ellenére, hogy ez a szempont is megosztja a témában gondolkodókat. A fő kérdés, hogy milyen életkortól lehet felfedezni a tehetséget valakiben, és mikortól érdemes elkezdni a tehetség gondozást. A tehetség meghatározásához hasonlóan az életkor tekintetében is eltérések figyelhetők meg az egyes országok között.

- Ausztriában a tehetség gondozást a szülőknek kell elkezdenie, az óvodában, illetve az iskolában a pedagógusoknak folytatnia és a felsőfokú intézményeknek kiteljesítenie;
- Németországban is az óvodától nyílik lehetőség intézményes tehetség gondozásra;
- az USA-ban és Spanyolországban szorosan kapcsolódik a tehetség gondozás az oktatáshoz, az általános iskolában is elérhetőek már programok;
- Izraelben az általános iskola második osztályában végzik az első teszteket;
- Szingapúrban 3. osztálytól;
- Szlovéniában 4. osztálytól (Gordon Györi 2011).

Nem alakult ki egységes vélemény arról, hogy milyen kortól hatékony a tehetség gondozás, de abban megegyeznek a szerzők, hogy a minden gyermekre kiterjedő, általános alapozáshoz (képességfejlesztés,

motiválás, felzárkóztatás stb.) a lehető legkorábbi életkorban kell hozzáláttni, ezáltal a tehetségek megjelenéséhez is megfelelő teret biztosítva. Ilyen módon a társadalmi egyenlőtlenségek is csökkenthetőek. Egyre több kutatás támasztja alá, hogy a koragyermekkorban végrehajtott fejlesztés térül meg leginkább a humán tőke szempontjából (Caucutt–Lochner 2012; OECD 2011; Harvard University, Center of the Developing Child 2007; Brookings Institution 2012). Az is bizonyítottnak látszik, hogy a rosszabb körülmények között élő gyermekek esetében a tehetséggondozó programba való bevonás tinédzserkorban már elkésztett, addigra a felhalmozott hátrányok erős gátat jelentenek a tehetség kibontakoztatásával szemben (Gyarmathy 2013).

A digitális fejlődés mai szintje felerősíti az egyenlőtlenséget a gyermekek között a hozzáféréshez biztosított lehetőségek, illetve a technikára való nyitottság különbségéből adódóan is. Az a gyermek, aki használhatja például az internetet, az érdeklődésének megfelelő irányban sokkal tájékozottabbá válhat – miközben más területeken lemaradhat. Komoly veszélyeket rejt magában, hogy a kapott információk legtöbbször nem megfelelően strukturáltak, illetve nem feltétlenül megbízhatóak. Hogy rendszerezni és ellenőrizni tudják ismeretszerzésüket a gyermekek, és a társaikkal szembeni különbségek is csökkenjenek, minél korábban kell foglalkozni ezeknek a problémáknak a kezelésével (Gyarmathy 2013).

A közoktatási intézmények rendszerében gondolkodva mégis mondhatunk sematikus megállapításokat, amik bár nem lesznek érvényesek minden gyermekre vagy minden tehetségre, de kiindulópontnak tekinthetőek (Balogh 2014):

- az óvodás- és kisiskoláskor általában⁴ még korai a speciális tehetségfejlesztéshez, de az általános alapozást;
- jobb minél előbb és minél szélesebb körben elkezdeni;
- felső tagozattól érdemes tematikus tehetségfejlesztésben gondolkodni, 12-13 éves korra a gyermekek többségénél kiderül, milyen területen kiemelkedőek a képességei;
- középiskolás kortól intézményesen sok lehetőség áll rendelkezésre a képességfejlesztésre, akár tagozatos osztályokra, akár szakiskolákra gondolunk;
- a felsőoktatási intézmények nyújtják a legmagasabb szintű kiteljesedés lehetőségét.

Kiemelten fontos azonban, hogy nem szabad csak egyetlen speciális területre koncentrálni, az általános fejlesztés és a rugalmasság végig elsődleges prioritás kell hogy maradjon.

A tehetség, az állami szerepvállalás és a tehetséggondozás céljai

Az Első Európai Tehetségnap (2011)⁵ alkalmával 20 EU-tagállam⁶ vett részt az Európai Tehetségközpont Budapesten való megalapításában, ami 2012 óta dolgozik egy európai együttműködés kiépítésén. 2012 és 2013 között több próbálkozás⁷ is történt a tehetségek támogatásának intézményesítésére uniós szinten, de azóta sincsenek elfogadott irányelvek a tehetséggondozással kapcsolatban. Az Unió „konzultatív szerve”, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság⁸ fogalmazott meg véleményt⁹ a témában, ami azonban nem jár kötelezettségekkel vagy jogi következményekkel, és nem tekinthető közös állásfoglalásnak.

De nemcsak Európa-, hanem világszerte megoszlanak a vélemények arról, hogy milyen módon kell viszonyulni a tehetségekhez, hogyan „kell vagy lehet felhasználni” őket, ami visszahat magára a fogalomra, és összekapcsolódik a tehetséggondozás állam által szabályozott vonatkozásaival. Csak néhány példát említve is láthatjuk, mennyire eltérőek a felfogások (Gordon Györi 2011; Gyarmathy 2013):

- Az Amerikai Egyesült Államokban a szövetségi közoktatási törvény szerint a tehetséggondozás fő célja a tudásszint emelése, illetve a felzárkóztatás és a leszakadás megakadályozása, de a tematikus tehetségfejlesztő programok is gyakoriak.
- Ausztriában differenciált, személyre szabott tehetséggondozást kívánnak megvalósítani, a tehetséget „közkinccsnek” tekintik, amit „ki kell aknázni”.
- Finnországban széles körű fejlesztés valósul meg, a kibontakozás lehetőségét szeretnék mindenkinek egyaránt lehetővé tenni, ezáltal biztosítva a minél nagyobb teret a tehetségek felbukkanásához. A tehetséggondozási stratégiát az iskolák hatásköre kidolgozni, akik így célzottabban, a változatos megjelenési formákra tekintettel tudnak reagálni.

Magyarországon a Nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény rendelkezik a tehetségek beazonosításáról:

„4. § 13. kiemelt figyelmet igénylő gyermek, tanuló:

a) különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló:

aa) sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló,

ab) beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő gyermek, tanuló,

ac) kiemelten tehetséges gyermek, tanuló,

b) a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény szerint hátrányos és hátrányos helyzetű gyermek, tanuló,

⁵ European Talent Centre 2013.

14. *kiemelten tehetséges gyerek, tanuló: az a különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló, aki átlag feletti általános vagy speciális képességek birtokában magas fokú kreativitással rendelkezik, és felkelthető benne a feladat iránti erős motiváció, elkötelezettség.*⁹

A kiemelt figyelmet igénylő és kiemelten tehetséges gyermek definíciója egymást követi a magyar köznevelési törvényben, és mindkettő *különleges bánásmódot igénylőként* (Gyarmathy 2013) kerül meghatározásra. Ez a megfogalmazás próbál megfelelni a globális trendeknek és elképzeléseknek, de mivel a lehető legnagyobb tömörségre és célirányosságra kell törekednie műfajából kifolyólag, számos hiányossága van (Gyarmathy 2013).

A tehetséggondozó programok jelentősége és a „tehetségtípusok” beazonosítása

Az emberi képességek fejlődése dinamikus folyamat. Önmagában a tehetség megjelenése nem jelent valamilyen teljesítményt, csak potenciált; a kibontakoztatásához¹⁰ megfelelő körülményekre, támogatásra van szükség (Mönks–Ypenburg 2011). Ehhez járulnak hozzá a tehetséggondozó programok.

Számos szerző tett kísérletet a tehetségek és tehetségterületek kategorizálására, de nincs olyan tipizálás, ami a valóság leírásához kellően összetett, szerteágazó és rugalmas lenne – azonban, ahogy ezt a kérdést már többször érintettük, az általános csoportosításra talán nincs is szükség. Ellenben ha tehetséggondozó programokban gondolkodunk, feltételeznünk kell, hogy van valamilyen célkitűzésük és ehhez kapcsolódóan egy kidolgozott tervük vagy stratégiájuk; a cél megválasztásához kialakult koncepcióval kell rendelkezniük arról, hogy ki kapcsolódhat be a programba, ami a saját szempontjából determinálja a tehetség fogalmát adott megvalósítási időszakra. Tehát azt mondhatjuk, hogy a tehetséggondozó programok általában egy vagy több specifikus tehetségtípust próbálnak fejleszteni, ami legtöbbször az elméleti elgondolásoknál körülhatárolhatóbb meghatározást eredményez – a program nézőpontjából és annak hatáskörében. Így beazonosíthatóvá válnak egyes „tehetségtípusok” – míg (sokan) mások kívül rekednek tekintettel a tehetség sokféleségére (Gyarmathy 2013) –, ami adott területen segíti a tehetségek felismerését és ezáltal a tehetséggondozásba való eredményes becsatlakozást.

Tekintettel arra, hogy a tehetséggondozás hosszú távú foglalkozást igényel, és a tehetségek sok esetben¹¹ az átlagnál korábban jutnak el adott fejlettségi szintre kiemelkedő képességükben vagy képességeikben, míg más területeken társaiknál lassabbak lehetnek, komoly kérdés, hogy az életkorra szabott programok

elég rugalmasak-e. A tehetséggondozásba bekerülteknek pedig hosszabb távú támogatásra lenne szüksége – a rövid lefutású projektek után, ha magukra hagyják a tehetségeket, könnyen elveszhet a befektetett energia. Ezért lenne különösen fontos a különböző programokat összekapcsolni, azok között átjárást biztosítani (Gyarmathy 2013).

A hazai és a nemzetközi tehetséggondozás változásai egymás tükrében

A 20. század elejétől a nemzetközi tudományos életben elindult a mechanisztikus gondolkodásra épülő tehetséggondozás, amely módszer, leegyszerűsítve és lesarkítva, tesztek (sokszor intelligenciatesztek) segítségével a tehetségek kiválasztására koncentrált, majd a bevont tehetségeket bizonyos előre meghatározott dimenzió mentén igyekszik fejleszteni.

Ennek a szemléletnek a megjelenésekor a magyar iskolák kiváló tanárai egyéni odafigyelésről, gyakorlati tapasztalatokról, ítélőképességről írtak, mint a tehetség fejlődésében lényeges elemekről (Gyarmathy 2013). Magyarországon a 20-as, 30-as években megindult tehetséggondozó munka is ezen nemzetközi trendektől lényegesen eltérő szemléleten alapult. Az elsősorban Sárospatakról kiindult úgynevezett tehetségvizsgán nem a kész tudás, hanem a szellem bősége és rugalmassága volt a lényeg (Harsányi 1994). Azaz a magyar tehetséggondozás a világ élvonalánál is több évtizeddel hamarabb felismerte, hogy a tehetségek gondozásához a tehetségek különféle fajtaival rendelkező emberekre van szükség. Ennek a gondolkodásnak a legláthatóbb és legmérhetőbb eredménye a magyar iskolákból kikerült Nobel-díjasok magas száma, de ez csak a jéghegy csúcsa volt. Annak a jelenségnek, hogy egy társadalom képes észrevenni és kibontakoztatáshoz segíteni a saját tehetségeit, a tovagyrúzó társadalmi hatásait nem lehet eléggé túlbecsülni.

A mechanisztikus tehetséggondozás nem hatékony voltát világszinten csak a 20. század második felében és végén igazolták olyan kutatások, amelyek végül szemléletváltáshoz vezettek.

Lewis Terinan munkatársaival követéses vizsgálatot indított több mint 1500 magas IQ-pontszámot elért fiatal kiválogatásával (Terman 1925). A kiválogatottakból egyetlen Nobel-díjas sem lett, és nem korrelált az IQ-val a sikerességük (Oden 1968). Viszont William Shockley és Luis Alvarez későbbi fizikai Nobel-díjasokat tanáraik jelölték a termani géniuszek közé, de az intelligenciateszten nem feleltek meg.

Lipsey és Wilson (1993) átfogó vizsgálata is arra a következtetésre jutott, hogy a mechanisztikus szemlé-

letű tehetséggondozás egyáltalán nem támogatja a tehetségek fejlődését.

Mint ahogy korábban is rámutattunk, a mechanisztikus tehetséggondozás azért nem lehetett hatékony, mert a tehetség sokkal összetettebb jelenség annál, mint hogy bármilyen teszt által beazonosítható legyen. A teszteknel sokkal fontosabb szerepe van az egyéni odafigyelésnek abban, hogy a tehetség megmutatkozzon. A nemzetközi tehetséggondozásról szóló gondolkodás a 21. század elejére jutott el azokhoz a következtetésekhez és módszerekhez, amelyek a magyar tehetséggondozást a 20. század elején jellemezték.

A 20. század második felében a magyar tehetséggondozás letért addigi útjáról, és addigi intézményeit tekintve megszűnt létezni. A magyar államhatalom ugyanis az iskolakötelezettség 1948-as, tizenhat évre való kiterjesztésével megoldottnak tekintette a tehetségek védelmét. Az új, egalitáriánus szemléletű államhatalom „mindenki egyenlő” világgképébe egyébként sem fért bele a tömegből kiemelkedő tehetség tolerálása. A tehetséggondozás újjáéledését az 1970-es évekre teszik a területtel foglalkozó szakértők, bár az is igaz, hogy ekkor még csak az iskolarendszer keretein belül megvalósuló kezdeményezésekről volt szó.¹²

Az iskolák és tantestületek szétverésével a magyar tehetséggondozás kultúrája jórészt elveszett, illetve csak töredékesen, búvópatakszerűen tudott tovább élni.¹³

A 80-as évektől felértékelődő tehetséggondozás szemléletében sokkal inkább a mechanisztikus tehetséggondozás nemzetközileg mára már hanyatló szemléletére hasonlít, mint a saját 20. század eleji elődeire. Tehát a versenyeken jól teljesítő, tesztelő, leketanuló – jórészt középosztálybeli – populációt azonosítja tehetségesnek, kiválogatja a tehetségesnek vélt személyeket, nem pedig egyéni módszerekkel arra koncentrál, hogy felszínre hozza a tehetséget. Így folyamatosan veszít, nem pedig nyer tehetségeket. A téma felértékelődését segítette, hogy 1987-ben magyar közreműködéssel megalakult az Európai Tehetségtanács, és a rendszerváltás körül megjelentek a szerkezetváltó (6 és 8 osztályos) gimnáziumok.**

Ezzel együtt is elmondható, hogy a szocializmus évtizedei alatt búvópatakszerűen tovább élő, a 20. század első felét meghatározó tehetséggondozó kultúra alapjait magában hordozó kezdeményezések olyan tehetséggondozó innovációkat teremtettek, amelyek nemzetközi szinten elismert jó gyakorlatok, és egyre több országban másolják. Gondoljunk csak a Kodály-módszerre vagy a világon egyedülálló módszertanú magyar matematikaoktatásra. Ezeknek a tanítási, tehetséggon-

dozási módszereknek csak itthon kopott meg némileg a tekintélye az utóbbi években, évtizedekben – nemzetközi szintéren terjedő módszerekről van szó.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az 1990-es évektől a mai napig is voltak magyar tehetséggondozó kezdeményezések. Az 1998-tól az oktatáspolitikában ismét felerősödött a tehetséggondozás, sőt a témát törvényi szabályozás alá is került. Az ezredforduló után a tehetséggondozás iránya kezd összekapcsolódni a társadalmi egyenlőtlenségek kezelésének szakpolitikájával is. Mindezek után, 2002-től az oktatáspolitikai prioritások egyértelműen és hivatalosan is a hátrányos helyzetű tanulókra és általában az oktatási egyenlőtlenségekre helyeződtek. Ennek, illetve a friss szakmai műhelyek lendületes és kreatív munkájának következtében új kezdeményezések is megjelentek (a teljesség igénye nélkül ilyen pl. az Arany János Tehetséggondozó program, az Útravaló Program vagy a Tehetségútlevél Program).

Ezek után felmerülhet a kétely, hogy miért lennének sikeresebbek nemzetközi innovációk hazai adaptálásában, mint saját hazai innovációink megbecsülésében?

Jó gyakorlatok

Hazai jó gyakorlat hazai elemekkel: tehetségszolgáltató szolgáltatások térségi hálózatának kialakítása¹⁴

1. A projekt neve

Tehetségsegítő szolgáltatások térségi hálózatának kialakítása

2. A projektet megvalósító szervezet

Curie Alapítvány

3. Szükségletek, igények bemutatása, amelyre reagálva a jó gyakorlatot kifejlesztették

A program életre hívói úgy látják, hogy az iskolai oktatásban, a természettudományos gondolkodásban a tehetséget mutató gyerekek sokszor elhanyagolják tehetségüket kirarrás és kellő motiváció hiányában. Az alapítvány működtetői úgy gondolják, hogy a csoportos és egyéni fejlesztések, valamint a tanulmányi versenyeken való részvétel lehetősége orvosolni tudja ezt a problémát.

4. A projekt leírása

A Curie Alapítvány általános és középiskolai tanárokból, óvónőkből, pszichológusokból olyan hálózatot szervezett, amelynek a célja a tehetséges gyerekek felkutatása, tehetséggondozás és a tehetséges diákokkal foglalkozó pedagógusok képzése. A Curie Alapítvány hálózatot épített ki Szolnok környéki, valamint az or-

** Kállai 2015:9

*** Kállai 2015:9-10

szág különböző területein működő, sőt egyes határon túli iskolákkal. Ezeknek az iskoláknak egyes tanáira építi az alapítvány a tehetséggondozó programját. Az alapítvány információkat gyűjt a vele kapcsolatban lévő iskolák tehetséggondozó programjairól, és szakmai, módszertani, valamint képzési segítséget nyújt a tanároknak tehetséggondozó munkájuk megvalósításához. Az alapítvány elsősorban a természettudományos, matematikai tehetségek gondozására fókuszál. A beazonosított tehetségek egyéni készségfejlesztő programokban vesznek részt, aninek célja, hogy a résztvevők megfelelő önismerettel és kellő motivációval rendelkezzenek képességeik kibontakoztatására. Ezután a programban maradó tanulók egy része felmenő rendszerű egyéni készségfejlesztő programokban vesz részt. Ezek az órákon szaktanárok kiscsoportos szakkörök keretében foglalkoznak a tehetségekkel. Ezekre épülnek a területi és országos tanulmányi versenyek.

5. A jó gyakorlat célcsoportja

A program potenciális célcsoportjába tartozik minden velük kapcsolatban álló iskola összes általános iskolás és középiskolás tanulója. Közülük választják ki azokat a diákokat, akik végül a programba ténylegesen bekerülnek. A tehetségek beazonosítása során figyelembe veszik a tanulók osztálytermi megfigyelését, tanulmányi eredményét, a szülők véleményét, valamint a pszichológiai és motivációs tesztek. A beavogatott tehetségek a saját iskoláikban vesznek részt a nívócsoportos oktatásban, amikor a tehetségek különböző osztályokból összegyűjtve közös csoportban tanulnak. Az ezeken a csoportokon résztvevők közül kerülnek ki a Curie-tehetségverseny résztvevői. A beavogatás legfontosabb szempontjai a következők: motiváltság, kitartás, általános értelmesség, logikus gondolkodás, kooperatív tanulási készségek, szociális készségek.

6. A projekt céljai

A program célja, hogy kiscsoportos és egyéni foglalkozások, valamint versenyek szervezése által beazonosítsa és segítse a tehetségek kibontakozását elsősorban természettudományos területen, s ehhez hálózatán keresztül a helyi iskolai szaktanárok számára szakmai módszertani segítséget nyújtson.

7. A projekt megvalósítása során alkalmazott módszerek

Az alapítvány a kiválasztásnál is elsősorban a természettudományos területen tehetséget felmutató tehetségekre fókuszál, emellett a minden területen fontos kommunikációs képességekkel, személyiségfejlesztéssel is foglalkozik, így a programelemek közé bekerültek inter-, intraperszonális és nyelvi készségek fejlesztését célzó tevékenységek is. Azt, hogy milyen módszerekkel lehet egy-egy tehetséges gyermekkel vagy csoporttal

eredményesen foglalkozni, a következő információkat figyelembe véve tervezik meg:

- az érintett gyermekek életkora,
- érdeklődési körük, speciális területük,
- milyen szinten állnak, mit tudnak, milyen képességekkel rendelkeznek,
- milyen motivációk inspirálják őket, milyen a feladat iránti elkötelezettségük,
- mit tud a pedagógus nyújtani, vagy ki az, aki az adott területen szakmailag kompetens,
- mennyire lehet számítani a családi háttér támogatására,
- a tanulók énképe és perspektívái,
- milyen segítőkre (csapatra) lehet támaszkodni,
- az iskolai pedagógiai klíma kedvez-e ilyen munkának,
- milyen feltételrendszer mellett lehet dolgozni (könyvtár, laboratórium, egyéb intézményi és technikai háttér...),
- mennyi időt és energiát tudnak/kívánnak az iskolák befektetni ebbe a munkába;
- igénylik-e és elismerik-e valakik ezt az extra teljesítményt.

Az egyes esetekben a lehetséges módszereket a fentiek alapján a tehetségekkel együtt dolgozó tanárok, illetve szüleik bevonásával alakítják ki.

Míndezek figyelembevételével kerül sor az iskolai szintű egyéni képességfejlesztő programok kidolgozására, majd a tehetségek egy része számára szaktanár által tartott felmenő rendszerű szakkörökre. Csak ezek után kerül sor a Curie Alapítvány által szervezett különböző versenyekre való benevezésre. A területi versenyek után a tanárok már egyénre szabottan készítik fel a versenyzőket, így a kezdeti kiscsoportos szakkörök után sok esetben mentor-mentorált viszony alakul ki a szaktanár és diákja között. A legjobban szereplők meghívást kapnak a vajdasági Zentán szervezett szaktáborba, ahol a kiemelkedően teljesítő diákok és tanárok számára magyarországi és szerbiai szaktekintélyek tartanak előadásokat.

8. Mely területen, miben jelent fejlesztést a projekt?

A projekt messze túlmutat természettudományos versenyek szervezésén, mivel hálózatán keresztül széles körben hirdeti azt a szemléletet, mely szerint tehetséges diákokat csak tehetséges tanárok képesek képezni. Az alapítvány hálózati szerveződése miatt sok iskolának képes az adott helyi szükségleteknek megfelelő szakmai, módszertani tanárképzési segítséget nyújtani ahhoz, hogy az iskoláikban tanuló tehetségeket azonosítsák és kibontakoztassák.

9. A projekt elérhetősége

<http://www.curiealapitvany.hu/>

Hazai jó gyakorlatok nemzetközi elemekkel: Roma fiatalok tehetséggondozása

1. A projekt neve

ROMASTER-HBLF¹⁵ program

2. A projektet megvalósító szervezet(ek)

A Hungarian Business Leaders Forum támogatásával 2009 őszén jött létre a HBLF-ROMASTER Alapítvány, azzal a céllal, hogy a 2007-ben indított HBLF ROMASTER programot saját lábra állítsák és a program még hatékonyabban szolgálja céljait.¹⁶ A tehetséggondozó programhoz már az induláskor és azóta is folyamatosan számos for-profit vállalat csatlakozott.¹⁷

3. Szükségletek, igények bemutatása, amelyre reagálva a jó gyakorlatot kifejlesztették

A program több kompetencia fejlesztésére is koncentrált: a személyes és társas, valamint a munkaerőpiac által elvárt és honorált készségek fejlesztése egyaránt a célok között volt. De kiemelten fontos volt a képzési és munkaerőpiaci információk megszerzése, értékelése is. A program teljes egészében épít az egyéni és páros munkaformákban rejlő dinamikákra (mentorálás). Ezenfelül kiemelt esélyegyenlőségi (a roma fiatalok felzárkóztatása) célokat valósít meg.

4. A projekt leírása

A ROMASTER tehetséggondozó programot 2007 februárjában közösen hívta életre a Magyar Üzleti Vezetők Fóruma (HBLF) és az IBM Magyarország.¹⁸ A program általános célja a roma tanulók életpálya-építése, illetve az, hogy a roma társadalom tovább bővüljön megfelelő nyelvtudással és felsőfokú végzettséggel rendelkező értelmiségi réteggel. A program hidat kíván teremteni a cigány fiataloknak a középiskola sikeres elvégzése és a felsőfokú tanulmányok befejezése közé. A program elvárt hatásai közé tartozik továbbá a gyakorlati helyet biztosító vállalatok munkavállalói diverzitásának erősítése is.

A program lényeges elemei a következők:

- A programba bekapcsolódó cégek aktívan részt vesznek az általuk kiválasztott diák tanulmányainak segítésében és számára gyakorlati hely biztosításában.
- A cégek anyagi támogatást is nyújtanak (kvázi ösztöndíjat), melyet az adott céggel partnerségi viszonyba lépő diák kizárólag tanulmányi célokra (pl. kollégiumi díj, taneszközök, könyvek, különórák díjai stb.) használhat fel. A cégek diákonként évente 432 000 forinttal támogatják az alapítványon keresztül a diákokat, illetve az alapítvány működési költségeit, melyből kb. havi 20 000 Ft ösztöndíjat kapnak a diákok.
- A vállalatok a velük szerződéses viszonyba kerülő diák mellé saját alkalmazottaik közül mentort jelöl-

nek ki, aki szakmailag és emberileg is folyamatosan jelen van a diák életében.

Ezenfelül, csapatépítés jelleggel, tábort szerveznek a ROMASTER-programban részt vevő fiatalok részére. A mentorokkal közös kirándulások, város- és üzemplátogatások, találkozók, beszélgetések megrendezése pedig elsősorban azt a célt szolgálja, hogy megerősödjön a kapcsolat a fiatalok és a mentoraik között.

A diákokkal személyes és közvetlen kapcsolattartást lehetővé tevő, az alapítvánnyal, a mentoráló vállalatokkal és az oktatási intézményekkel szorosan együttműködő hálózat fejlesztése is kiemelt szempont volt.

Szemben egy gyakornoki lehetőséggel, ahol az iskola, a cég üzletpolitikája által támasztott elvárásoktól és az adott telephely nyitott pozícióitól függően 3–12 hónap hosszú szakmai gyakorlat tölthető el, a programban nyílt pályázati úton történő kiválasztás után 4–6 éves hosszú távú együttműködés alakul ki a kiválasztott diákok és az őket támogató cégek és szakemberek között. Általánosságban elmondható, hogy a cégek a kiváló tanulmányi eredményeket, az adott szakterülettel kapcsolatos tárgyi tudás megszerzését segítik elő – a gyakornokprogramjukban pedig várnak el. Gyakori, hogy a cégek azoknak a gyakornokoknak, akik beváltották a hozzájuk fűzött reményeket, karrierlehetőséget biztosítanak, illetve segítenek a jelölteknek elhelyezkedni.

A programba való bekerülés és kiválasztás röbfordulás: a diákok szempontjából írásbeli és szóbeli részek egyaránt vannak. A szervezethez folyamatosan jelentkezők újabb és újabb leendő támogató vállalatok és aspiráns diákok is, így a kiválasztási folyamat legfontosabb eleme az, hogy a cégek szükségletei találkozzanak a diákok kínálta készségekkel, képességekkel. A kiválasztási folyamat során a cégek rendelkezésére bocsátják minden olyan diák adatát, akik a pályázati kritériumoknak első körben megfeleltek, és továbbtanulási orientációjuk megfelel a cég adott elvárásainak. A támogató vállalat képviselői közülük választják ki azokat, akikkel személyesen is találkozónak. A személyes találkozót követően egy újabb körben az(ok) a diák(ok) kerül(nek) be, aki(ke)r az adott vállalat kiválaszt a támogatásra.¹⁹

5. A jó gyakorlat célcsoportja(i)

A program hátrányos helyzetű, roma származású, tehetséges középiskolás diákoknak szól, akik vállalták, hogy középiskolai tanulmányaik befejezése után felsőfokú gazdasági, műszaki, jogi vagy egészségügyi képzésben vesznek részt, és minimum Bsc-diplomát szereznek. A program célcsoportjai azok a középiskoláskorú (14–18 éves) roma fiatalok, akik nappali tagozat-

tos tanulói jogviszonnyal rendelkeznek, a jelentkezés pillanatában legalább 0. osztályos (előkészítő) és maximum 3. osztályos, érettségit adó gimnáziumi vagy szakközépiskolai évfolyamba járnak.²⁰

A szervezet honlapján található információ szerint jelenleg 54 diák van a támogatási programban, és 15 diák már diplomát szerzett a támogatottak közül. A diákok száma évenként eltérő, mivel a támogató vállalatok számának függvényében folyamatosan változik.

6. A projekt céljai

A program elsődleges célja az, hogy a roma társadalomban tovább fejlődjön a megfelelő nyelvtudással és felsőfokú végzettséggel rendelkező értelmiség, amelynek tagjai példát is mutatnak a többi roma fiatalnak. Másodlagos célok közé tartozik a többségi társadalomban a cigánysággal szemben élő előítéletek lebontása, valamint a részt vevő vállalatok diverzitásának megteremtése.

7. A projekt megvalósítása során alkalmazott módszerek

A programban felfedezhetők pl. a krakkói Jagelló Egyetem által létrehozott *Gyöngyhalászok* (Poławiacze Perel, Pearl-divers) program elemei, mely középiskolás tehetséges tanulók számára készült, és elsősorban a valamilyen szempontból hátrányos helyzetű, kiemelkedő képességű tanulók „felszínre hozását” célozza.²¹ A program során önismeret-fejlesztésre biztosítanak lehetőséget, illetve olyan emberekkel való találkozásokra, akik fontos döntések meghozatalában segítenek.

A program a tudásmenedzsmentbeilleszkedő mentorálás és az önálló tanulás kombinációjára épít. A mentor a munkában társként, előre megtervezett ideig, rendszeres találkozásokon keresztül tanácsokkal, kér-

désekkel segíti a mentoráltat a tudás elsajátításában, helyes beépülésében. A mentorálás célját tekintve több dimenziót érinthet, ezek közül a program legalább kettőt szeretne elérni:

- egyfelől személyes tudásátadás zajlik (mentor és mentorált között),
- másfelől képzett munkatársak beillesztése egy szervezeti kultúrába (gyakornoki hely biztosítása a programban részt vevő diákoknak).

A projekt keretében létrejött egy, az ifjúsági életpálya-építés folyamatát támogató modell, valamint e modell gyakorlati alkalmazhatóságát támogató eszköz (személyes mentorálás és hosszú távú anyagi támogatás), amelyet a programban részt vevő cégek is eredményesen használhatnak munkájukban.

A programgazda alapítvány közvetett módon – a mentorok által – ismeretek átadásával, közvetítésével és egyéni életpálya-tanácsadással, míg közvetlen módon kulturális és szabadidős programok szervezésével támogatja az oktató-nevelő munkát.

8. Mely területen, miben jelent(ett) fejlesztést a projekt?

A program lehetőséget biztosított arra, hogy a diákok fejlődjenek a sikeres életvezetéshez szükséges, de szakma-specifikus kulcskompetenciáikban, és a gyakorlatban – elsősorban az üzleti életben – is kipróbálhassák magukat. A program további fejlesztési lehetőségeket kínál a problémamegoldó képesség és a kreativitás, a tanulási és gondolkodási képesség, az indoklási és értékelési képesség, a kooperációs és kommunikációs képesség terén.

A program erősségei:

A Romaster program előnyei

Vállalatok számára

- Roma diplomások szakirányú diplomával (műszaki, gazdasági, jogi, egészségügyi)
- Roma diplomások nyelvtudással
- Roma diplomások tapasztalattal az üzleti világból
- Személyes kapcsolat tehetséges és motivált roma fiatalokkal
- Vállalati Társadalmi Felelősségvállalásban (CSR) élenjáró vállalatok
- Össztársadalmi célok szolgálata

Diákok számára

- Hátrányos helyzetből esély a tudáshoz, munkahelyhez, karrierépítéshez
- Önbizalom erősítése, munkahelyhez és sikerhez vezető pályorientáció
- Kapcsolatépítés lehetősége a privát szektorral
- Kapcsolatépítés lehetősége más hasonló ambíciójú diákokkal, Romaster alumni
- Cigányság érdekeinek képviselése, a program későbbi személyes támogatása

Társadalom számára

- Összefogás a romákkal való együttélés és harmónia megteremtéséhez
- Jövőépítés

9. A projekt elérhetősége

http://www.romaster.hu/joomla/index.phphttp://www.hblf.hu/tevekenyseg/programok/hblf_romaster_program

Nemzetközi jó gyakorlatok nemzetközi elemekkel: Tehetségfejlesztés Izraelben

1. A projekt neve

Excellence 2000 (E2K)

2. A projektet megvalósító szervezet

Israel Center for Excellence through Education

3. Szükségletek, igények bemutatása, amelyre reagálva a jó gyakorlatot kifejlesztették

A tehetséges tanulók matematikai és tudományos gondolkodásának fejlesztése, tekintve, hogy az „átlagos” iskolai közegben erre nincs mód.

4. A projekt leírása

Az Excellence 2000 program közel 20 éve működik. Az ezt megelőző programot Felfedező Programnak nevezték, amelynek célja a hátrányos helyzetű tanulók matematikai és tudományos gondolkodásának fejlesztése volt. A program számos változáson ment keresztül, emiatt módosították a nevét is Excellence 2000-re, amely rendkívül széles körben elterjedt. 2006-ban 150 iskolában működött, 500 tanár és 8000 diák vett benne részt. Folyamatosan nagy az igény a program iránt.

A program elsősorban a gyerekek matematikai és a tudományos gondolkodásának a fejlesztésére fókuszál, mindemellert szélesebben értelmezett tehetségpedagógiai célokat is kitűz. Négy részből áll (Frank–Gordon 2012: 66):

- A tanárok képzése.
- Különleges pedagógiai program, melynek tartalma nem szerepel az alaptantervekben. Ezt a programot a Society for Excellence dolgozza ki tudósok és pedagógusok közreműködésével.
- Különleges gazdagító programok, amelyek sokféle lehetőséget biztosítanak a különböző tevékenységekhez. Segít elmélyíteni az ismereteket és lehetőséget nyújt a differenciálásra.
- Az intézmény campusán nyári tábor szervezése a programot elvégzett nyolcadikosok számára.

5. A jó gyakorlat célcsoportja(i)

A program az általános iskola 5–6., valamint a felső középiskola 10–11. évfolyamára terjed ki. Kezdetben a programba való bekerüléshez nem használtak teszteket, hanem a tanároknak kellett értékelniük a programba küldendő diákokat két hónappal az iskolakezdés után (Frank–Gordon 2012: 67) az alábbi kritériumok alapján: 1. magas intellektuális teljesítmény, 2. szereti a kihívásokat, 3. különlegesség és kreativitás, 4. képesség arra, hogy átlagon felüli erőfeszítéseket tegyen, 5.

a diák elkötelezettsége, hogy az elejétől a végéig részt vegyen a programban. A kritériumok közül prioritást élvezett a motiváció.

Ma már nem csak a tanárok értékelése alapján döntik el, hogy mely tanulók kerülhetnek a programba. A kiválasztáshoz a 7. és 8. osztályban matematikai és tudományos gondolkodást, valamint a motivációt vizsgáló teszteket alkalmaznak. Ezt követően egy személyes interjúban vesznek részt a diákok, valamint két kérdőívet is kitöltenek, melyeket meghatározott szempontok szerint pontoznak a tanárok. A legmagasabb pontszámot elért diákok 10%-át ajánlják a programba.

6. A projekt céljai

A program fő célja – gyerekek matematikai és a tudományos gondolkodásának a fejlesztése – a kezdetektől ugyanaz, azonban a specifikus célok folyamatosan igazodnak a változó időkhöz és a gyerekek igényeihez. Jelenleg az egyik kiemelt cél az iskolai eredményeséget növelő tanulási kultúra fejlesztése. A projekt az alábbi specifikus célokat tűzi ki (Frank–Gordon 2012: 65–66):

- A kiválóság fontosságának hangsúlyozása, a kreativitás és a vezetői képességek fejlesztése egyenlő esélyeket nyújtva a diákpopuláció valamennyi tagjának.
- Partnernek tekinteni a gyerekeket mint gondolkodó, kreatív egyéneket.
- Kihívások elé állítani a tanulókat, és biztatni őket, hogy mélyedjenek el a problémamegoldásban, miközben kibomlanak és fejlődnek képességeik.
- A matematikai és a tudományos gondolkodás stratégiáinak és módszereinek megtanítása.
- Biztatni a diákokat, hogy a természet jelenségeit kutatás és kísérletezés útján ismerjék meg.
- Megismertetni a diákokat a művészetek, az önkifejezés eszközeivel.
- Bátorítani a diákokat, hogy küzdjenek a kiválóságért, ismereteik gyarapodásáért.
- Segíteni az iskolai tanárokat, hogy változtassanak tanítási módszereiken, a kutatást és a diákok önálló ismeretszerzését állítva a középpontba.
- Erősíteni a helyi iskolát abban, hogy fontos, központi értékévé váljon a kiválóság, a magas minőség az iskolai élet minden vonatkozásában.

7. A projekt megvalósítása során alkalmazott módszerek

- Részleges szegregáció

A tehetséggondozás koncepciója, hogy a kiválogatott tehetséges gyerekeket nem teljesen szegregáltan, az átlagosaktól teljesen elkülönítve tanítják, hanem részleges szegregációt alkalmaznak: herente egy napon (2x2 órában), iskolaidőben egy tehetséggondozó központba viszik, míg a hét többi napján együtt tanulnak átlagos

képességű társaikkal. Az Excellence 2000 osztályai-
ban átlagosan 15–20 gyerek tanul, amely lényegesen
alacsonyabb az átlagos, 40 fős osztálylétszámnál.

• **Tanterv**

Hetente 2-2 órában tanulnak matematikát és termé-
szettudományokat. Kezdetben néhány tanár – a tanu-
lók igényeinek megfelelően – folyamatosan készített
írott tantervet, azonban a többségük nem így járt el,
hanem az átlagos képességű gyerekeknek írott tan-
anyagot tanította részletesebben, vagy a felsőbb év-
folyamosok tananyagát adta le. Ezen a későbbiekben
változtattak, és a program fejlesztői (Heem–Younes–
Freedman 2006) a diákoknak feladatlapokat, a taná-
roknak pedig részletes tantervet, valamint kéziköny-
veket, segédanyagokat dolgoztak ki.

• **Kiegészítő programok**

Az alábbi kiegészítő programokat tartják az egész is-
kola számára.

▷ **Vidám tudományos nap**

Az Excellence program diákjai szervezik a többi
diák számára. Előadásokon számolnak be az év so-
rán tanultakról.

▷ **Tudományos kalandok**

Az Excellence 2000 programban részt vevő iskola
évente három, iskolán kívüli vagy belüli programot
szervez, amelynek témája kapcsolódik az előző év-
ben feldolgozott anyaghoz. Ennek a programnak a
célja részben az Excellence 2000 népszerűsítése.

▷ **Ilan Ramon-űrprogram**

Az Excellence programban több éve részt vevő isko-
lák csatlakozhatnak az Ilan Ramon-űrprogramhoz,
melyet a SEE (Society of Excellence through Edu-
cation) Asher Ūrkutató Központtal együttműködve
szerveznek. A tanulók előadáson vesznek részt, csil-
lagvizsgálóba és planetáriumba mennek, kutatólabo-
ratóriumban dolgoznak.

▷ **Online programok**

Az Excellence program online hazai és nemzetközi
versenyeket és más virtuális programokat is indít.
A nemzetközi versenyben a programot adaptáló
amerikai és szingapúri iskolák gyerekei vesznek részt.

▷ **Gildorfamily projekt**

Egy olyan verseny a kilencedikesek körében, amikor
egy tudományos-technikai produktumot kell létre-
hozniuk.

A programban való részvétel ingyenes.

• **Tanárképzés**

A program tanárai egy 56 órás képzésen vesznek részt.
Külön képezik a tapasztaltabb és kezdő tanárokat.
Azon tanárok számára, akik nem vesznek részt az
Excellence programban, 2007-ben indították az *Ex-
cellence in the Teacher's Room* (Kiválóság a tanárban)

kísérleti programot, amelynek célja, hogy a program-
ban részt vevő tanárok átadják tapasztalataikat a kol-
légáiknak, ezzel elősegítve, hogy az Excellence 2000
program még jobban beágyazódjon az iskola életébe.

• **Az Excellence Tanácsadó képzése**

Az Excellence az Oktatási Minisztériummal és a Da-
vidson Intézettel egy új projektet vezetett be. Minden
Excellence programban részt vevő iskolának ki kell
neveznie egy, a tehetséges gyerekekért felelős embert.
A kiválasztott tanárok két éves képzésen vesznek részt
mind a saját tudományterületükre, mind a módszer-
tanra vonatkozóan. Ennek a projektnek a célja, hogy
ezek a magasan képzett tanárok majd átadják tudásu-
kat a tantestületekben lévő kollégáiknak is.

• **Kapcsolat a szülőkkel**

Az Excellence program fontosnak tartja a szülők be-
vonását is, ugyanis a családon keresztül is szeretnének
hatást gyakorolni, és úgy gondolják, hogy jelentős sze-
repe van a gyerekek előmenetele tekintetében a szülői
támogatásnak.

8. Mely területen, miben jelent(ett) fejlesztést a projekt?

Az Excellence program újdonságot jelent a tekintet-
ben, hogy szakított az állami tehetségazonosítás 40
éves gyakorlatával, mely szerint intelligenciatesztek
segítségével válogatják ki a legtehetségesebb diákokat,
és csatlakozott ahhoz a világban egyre inkább elterjedő
gyakorlathoz, hogy a válogatásban nagy hangsúlyt
kap a tanári megfigyelés (Erez 2003).

A programot úgy építették fel, hogy a licenc köny-
nyen adaptálható legyen. A programot több országban
is átvették már: több USA-beli államban, Indiában,
Szingapúrban, Ausztriában és Lengyelországban.

A program hatékonyságát jelzi, hogy a különböző
teljesítményméréseken kiváló eredményeket produ-
káló oktatási rendszerrel rendelkező Szingapúr szak-
emberei is megvásárolták az E2K programot (Gordon
Györi 2006). A szakemberek szerint az Excellence
program olyan tud nyújtani a gyerekeknek, ami a szin-
gapúri oktatási rendszerből nagyrészt hiányzik: sza-
badságot és kreativitást. A program adaptálását köve-
tően a szingapúri visszajelzések pozitívak voltak mind
a tanárok, mind a diákok részéről (Luisita 2011).

9. A projekt elérhetősége

<http://www.excellence.org.il/eng/Index.asp?CategoryID=143&ArticleID=54>

Összegzés

A tanulmány első felében a tehetség fogalmát jártuk
körbe és a tehetségfejlesztéssel kapcsolatos hazai és
nemzetközi elméleteket tekintettük át. A főbb megál-
lapításaink a következők:

- A tehetséget nagyon nehéz definiálni, mert mindenki mást ért a fogalma alatt. Az, hogy ki miként definiálja a tehetséget, elsősorban kulturális meghatározottság kérdése. A tehetség fogalma idővel átalakul, és ez a változás egy kultúrán belül is tetten érhető.
- A tehetség definiálása azért is kulcsfontosságú, mert egy kultúrában az adott időben elfogadott definíció alapjaiban befolyásolja azt is, hogy az adott társadalom miként képzelel el a hatékony tehetséggondozást.
- A témában gondolkodók modelleket próbálnak felállítani, illetve beazonosítani a tehetségeket, de külön-külön ezek a módszerek és elméletek nem elég komplexek ahhoz, hogy kézzelfoghatóvá tegyék ezt a „jelenséget”.
- A legújabb kutatások tükrében a kreativitás fogalma kiegészül a befektetett munkával, ami a tehetség fontos része, illetve egyre inkább előtérbe kerül a motiváció és ehhez kapcsolódóan az érdeklődés.
- Az eltérő megközelítések eddig az Európai Unión belül is elleheterlenítették az egységes irányelvek elfogadását a tehetséggondozással kapcsolatban.
- A tehetséggondozó programok általában egy vagy több specifikus tehetséggörőt próbálnak fejleszteni, így beazonosíthatóvá válnak egyes „tehetségtípusok”, ami adott területen segíti a tehetségek felismerését és ezáltal a tehetséggondozásba való eredményes becsatlakozást.
- A múlt században különösen angolszász nyelvterületen volt elterjedt a tehetséggondozás megközelítésének mechanisztikus modellje, amikor a tehetséget tesztek (elsősorban intelligenciatesztek) segítségével igyekeztek beazonosítani, majd egyes dimenziók mentén előre meghatározott sablon szerint fejleszteni. A kutatások rámutattak arra, hogy a tehetséggondozásnak ez a formája nem hatékony, sokszor kontraproduktív. Számos szerző tett kísérletet a tehetségterületek kategorizálására, egyre összetettebb modellek születtek, de végül be kellett látni, hogy nincs olyan tipizálás, amely a valóság leírásához kellően szerteágazó és rugalmas lenne. A bonyolult modellek helyét a sikeres programokban az egyéni odafigyelés fontossága vette át.
- A hazai tehetséggondozás részben fordított utat járt be. A múlt század első felében a magyar iskolák kiváló tanárai egyéni odafigyelésről, gyakorlati tapasztalatokról, ítéletképeségről írtak, mint a tehetség fejlődésében lényeges elemekről. Az elsősorban Sárospatakról kiindult úgynevezett tehetségvizsgán nem a kész tudás, hanem a szellem tágassága és rugalmassága volt a lényeg. Azaz a magyar tehetséggondozás a világ élvonalánál is több évtizeddel hamarabb felismerte, hogy a tehetségek gondozásához

a tehetségek különböző fajtáival rendelkező emberekre van szükség. Ennek a szemléletnek és gyakorlatnak a leglátványosabb eredménye a magyar Nobel-díjasok magas száma.

- Az erre a szemléletre és gyakorlatra épülő intézményrendszer a 20. század derekától politikai okokból kérekbe tört, a század második felében csak bűvópatakszerűen tudott tovább élni. Ennek ellenére vannak a magyar tehetséggondozásnak nemzetközi téren ma is csodált innovációi, például a Kodály-módszer, vagy a magyar matematikaoktatás világon egyedülálló módszertana.
 - A 80-as évektől újrainduló tehetséggondozás szemléletében sokkal inkább a mechanisztikus tehetséggondozás nemzetközileg mára már hanyatló szemléletére hasonlít, mint a saját 20. század eleji elődeire.
- A tanulmány második részében hazai és nemzetközi jó gyakorlatokat, programokat ismertettünk. A jó gyakorlatok területén olyan módszereket mutattunk be, amelyek a tehetség beazonosítását és fejlesztését, nem pedig ezen jelszó alapján a szabályosan jól teljesítő gyerekek leválogatását tekintik fő feladatuknak. Ezt szem előtt tartva ismertettünk tehát egy hazai jó gyakorlatot, egy nemzetközi jó gyakorlat hazai adaptációját és egy nemzetközi jó gyakorlatot:
- A Curie Alapítvány „Tehetségsegítő szolgáltatások térségi hálózatának kialakítása” című programja hálózati megközelítése okán jelent innovációt a magyar tehetséggondozásban. Az alapítvány információkat gyűjt a velük kapcsolatban lévő iskolák tehetséggondozó programjairól, szakmai, módszertani és képzési segítséget nyújt a tanárok számára tehetséggondozó programjaik megvalósításához. A beazonosított tehetségek egyéni készségfejlesztő programokban, majd kiscsoportok szakkörökön vesznek részt. A szakkörökre területi és országos tanulmányi versenyek épülnek; az itt legjobban teljesítő diákok meghívást kapnak a nyári szaktáborba.
 - A Magyar Üzleti Vezetők Fóruma és az IBM Magyarország által létrehozott ROMASTER tehetséggondozó program elsődleges célja a roma tanulók életpálya-építésének segítése. Ennek érdekében a programba bekapcsolódó cégek az általuk kiválasztott diákokat segítik tanulmányi előmenetelükben, gyakorlati hely biztosításában, ösztöndíjat nyújtanak számukra, és saját alkalmazottaik közül mentort neveznek ki ösztöndíjasaik mellé, akik szakmailag és emberileg is folyamatosan jelen vannak az életükben. A mentorálás célja a személyes tudásátadáson túl a mentorált fiatal beillesztése a cég szervezeti kultúrájába.
 - Az izraeli Excellence 2000 a gyerekek matematikai és tudományos gondolkodásának fejlesztésében ért

el jelentős sikereket, ami miatt a programot már számos ország adaptálta. A program szakított az intelligenciatesztek segítségével kiválasztott tehetségek szegregált tehetséggondozó gyakorlatával. Ehelyett a tanári megfigyelésén van a fő hangsúly a tehetségek kiválasztásánál. Herente egy napot 2x2 órában tehetséggondozó pontokba viszik a tehetséges diákokat, ahol külön képzésben részt vett, speciálisan felkészített tanárok foglalkoznak velük, a hét többi napján pedig együtt tanulnak átlagos képességű társaikkal.

Felhasznált irodalom

- Balogh L. (2010) A tehetséggondozás elvi alapjai és gyakorlati aspektusai. *Pedagógiai Műhely*, 4. sz., MPKKI, 5–20. http://www.mateh.hu/tehetségkonyvtar/Dr_Balogh_tanulmányok/A_tehetséggondozás_elvi_alapjai_es_gyakorlati_aspektusai.pdf (2015. 08. 28.).
- Balogh L. (2014) A témakör pszichológiai, pedagógiai sarokpontjai: tehetség, család, pedagógus. In Balogh László – Bolló Csaba – Dávid Imre – Tóth László – Tóth Tamás: *A pedagógusok, szülők együttműködése és a kollégiumok szerepe a tehetségfejlesztésben*. Budapest. http://tehetseg.hu/sites/default/files/konyvek/geniusz_31_net.pdf (2015. 08. 24.).
- Brookings Institution (2012) *Investing in Children. Work, Education, and Social Policy in Two Rich Countries*. Bookreview. Brookings Institution Press. <http://www.brookings.edu/research/books/2012/investinginchildren> (2015. 08. 24.).
- Caucutt, E. M. – Lochner, L. (2012) Early and Late Human Capital Investments, Borrowing Constraints, and the Family. *Working Paper 18493*, <http://www.nber.org/papers/w18493> (2015. 08. 24.).
- Csikszentmihályi M. (2008) *Kreativitás. A flow és a felfedezés, avagy a találtkönység pszichológiája*. Akadémia, Budapest.
- Czegledy I. – Rozgonyi T. (2009): *Tehetséggondozás az iskolai oktatásban*. http://www.nyf.hu/bgytk/sites/www.nyf.hu/bgytk/files/docs/03_tehetségfejlesztő_gyakorlat.pdf (2015. 08. 12.).
- Erez, R. (2003) Meditations on the realization of an educational vision: Israel Arts and Science Academy. In Mönks F. J. – Wagner H. (eds.): *Development of human potential: Investment into our future. Proceedings of the 8th Conference of the European Council for High Ability (ECHA)*, Rhodes, October 9–13, 2002, K. H. Bock, Bonn, 177–189.
- European Talent Centre [Európai Tehetséggondozó Központ [Budapest] (2012) Írásbeli nyilatkozat a tehetség támogatásáról az Európai Unióban (pdf). <http://www.talentcentrebudapest.eu/content/written-declaration> (2015. 09. 03.).
- European Talent Centre (Budapest) (2013) The European Union released the opinions of the European Economic and Social Committee. <http://www.talentcentrebudapest.eu/content/european-union-released-opinions-european-economic-and-social-committee> (2015. 09. 07.).
- Frank A. – Gordon Györi J. (2012) Szabadság és kreativitás. The Israel Center for Excellence through Education Szervezet programjai In Gordon Györi János (szerk.): *A tehetséggondozás nemzetközi horizontja. II. Jó gyakorlatok az Európai Unióban belül és kívül*. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest. 53–75. http://tehetseg.hu/sites/default/files/27_koret_net2.pdf (2015.06.01.).
- Gifford P. (2012) *Working Towards Stronger European Collaboration in Gifted Education*. <https://giftedphoenix.wordpress.com/2012/12/02/working-towards-stronger-european-collaboration-in-gifted-education/> (2015. 09. 03.).
- Gordon Györi J. (szerk.) (2011) *A tehetséggondozás nemzetközi horizontja. I. Jó gyakorlatok az Európai Unióban belül és kívül, I. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége*, Budapest. Elérhető: http://tehetseg.hu/sites/default/files/17_koret_net_color.pdf (2015. 02. 12.).
- Gordon Györi J. (szerk.) (2012) *A tehetséggondozás nemzetközi horizontja. II. Jó gyakorlatok az Európai Unióban belül és kívül, II. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége*, Budapest. Elérhető: http://tehetseg.hu/sites/default/files/27_koret_net2.pdf (2015. 08. 12.).
- Gordon Györi J. (2006) *Az oktatás világa Kelet- és Délkelet-Ázsiában: Japán és Szingapúr*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gömöry K. (2010) Bevezetés. In *Az iskolai tehetségfejlesztés pszichológiai háttértényezőinek vizsgálata felső tagozatos korban*. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, BTK, 8–27. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/104992> (2015. 08. 28.).
- Gyarmathy É. (2013) Tehetség és tehetséggondozás a 21. század elején Magyarországon. *Neveléstudomány: oktatás – kutatás – innováció*. 1. évf. 2. sz. 90–106. http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=114898 (2015. 08. 12.).
- Gyorgyovich M. – Kovács Sz. – Mészáros Z. – Pillók P. (2014) Bázisiskolai Program mérés és értékelés, Új Nemzedék Plusz, Budapest (kézirat).
- Harsányi I. (1994) *Tehetségvédelem*. Magyar Tehetséggondozó Társaság, Budapest
- Harvard University, Center of the Developing Child (2007) *A Science-Based Framework for Early Childhood Policy*. Harvard University, Center of the Developing Child. Working Papers Serie. http://developingchild.harvard.edu/index.php/resources/reports_and_working_papers/ (2015. 08. 24.).
- Heem-Younes, A. – Freedman, Y. (2006) *Excellence 2000 III.: Evaluation study report summary*. Henrietta Szold Institute, Jerusalem.
- Landau, E. (1974) *A kreativitás pszichológiája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lipp M. (2009) Kísérlet az érdeklődés értelmezési kereteinek kialakítására öt faluban történt kutatás alapján. *Szín*, 14. évf. 4. sz. 85–95. http://www.mmikl.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=12&Itemid=35 (2015. 08. 28.).
- Lipsey, M. W. – Wilson, D. B. (1993) The efficacy of psychological, educational, and behavioral treatment. *American Psychologist*, 48. 1181–1201.
- Luisita, A. (2011) Science for high-ability learners (HAL): Excellence 2000 (E2K) Science Programme. *The Exchange: The Gifted Education Newsletter*, January, 20–22.
- Mönks F. J. – Ypenburg I. H. (2011) *Ha tehetséges a gyerek... Útmutató szülőknek és tanároknak*. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége. http://tehetseg.hu/sites/default/files/22_koret_net.pdf (2015. 08. 12.).
- Nahalka I. – Mózes R. D. (2011) Elméleti összefoglaló. In Vass Vilmos (szerk.): *Tehetségkutatás a gyakorlatban. A tehetséggondozás hazai és nemzetközi komparatistikai kutatása. A kutatás keretei és elméleti kiindulópontjai*. ELTE, Pedagógiai és Pszichológiai Kar. <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWVpbnx0Y-WxlbnRlbnVsdGV8Z3g6MTg4MDM1MzgwZjJlNzdhNQ> (2015. 08. 28.).
- Oden, M. H. (1968) *The fulfillment of promise: 40-year follow-up of the Terman gifted group*. Genetic Psychology Monographs, 77. 3–93.
- OECD (2011) *Investing in high-quality early childhood education and care (ECEC)*. <http://oecdeducationtoday.blogspot.hu/2011/11/early-childhood-education-international.html> (2015. 08. 24.).
- Piéh Csaba (2010) Kreativitás, tehetség és gyakorlás: hangsúlyváltások a kutatásban. *Magyar Pszichológiai Szemle* 65. évf. 2. sz. 199–220.
- Sági M. (1979) A kreativitás problémája a pszichológiában. In Sági M. – Vitányi I.: *Két tanulmány a kreativitás problémáiról*. Népművelési Intézet, Budapest. 3–49. Tehetséggondozás EU Magyar Elnökségi Konferencia (2011): Budapesti Nyilatkozat a tehetségekről. http://geniuszportal.hu/sites/default/files/EU_Zaronyilatkozar_hu.pdf (2015. 09. 09.).
- Tehetséggondozó programok* (2015) Szerk. Kállai Gabriella. OFI, Budapest.
- U.S. Commissioner of Education (1972) Executive Summary. Background and Methodology of the Study. In *Education of the gifted and talented*. U.S. Government Printing Office, Washington. 1–5. <http://www.valdosta.edu/colleges/education/psychology-and-counseling/documents/marland-report.pdf> (2015. 08. 26.).

- Török I. (2011) Curie Alapítvány. In Polinkai M.: *Tíz jó gyakorlat a hazai tehetséggondozásban*. Magyar Tehetségszolgáltató Szervezetek Szövetsége, Budapest, 61–81.
- Terman, L. M. (1925) *Genetic studies of genius*. Vol. 1. *Mental and physical traits of a thousand gifted children*. Stanford, CA, Stanford University Press.

Törvényi hivatkozások

2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. [http://nct.jogtar.hu/jrt/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV\(2015.08.24.\)](http://nct.jogtar.hu/jrt/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV(2015.08.24.))

Honlapok

- <http://www.hblf.hu/> (utolsó letöltés: 2015. szeptember 27.)
- <http://www.romaster.hu/joomla/index.php> (utolsó letöltés: 2015. szeptember 27.)
- <http://www.romaster.hu/joomla/index.php> (utolsó letöltés: 2015. szeptember 27.)
- <http://www.curiealapitvany.hu/> (utolsó letöltés: 2015. szeptember 29.)

A bemutatott jó gyakorlatok honlapjai

- <http://www.curiealapitvany.hu/>
- <http://www.romaster.hu/joomla/index.php>
- <http://www.excellence.org.il/eng/Index.asp?CategoryID=143&ArticleID=54>

Jegyzetek

- ¹ A stigmatizálás pillanatáról az elvárások súlya a „kiválasztottak” vállára nehezedik. A későbbi elitezhez tartozás potenciálja is negatív érzelmeket szülhet (Mönks–Ypenburg 2011).
- ² Az alábbiakat különítette el Marland: általános intellektuális képesség, specifikus tanulási képesség, kreatív, illetve alkotó gondolkodás, vezetői képesség, vizuális előadói művészetek, pszichomotoros képességek (U.S. Commissioner of Education 1972).
- ³ Pl. Pléh (2010).
- ⁴ Ez nem vonatkozik azokra a gyermekekre, akikről már ilyen korai időszakban kiderül, hogy különleges képességekkel rendelkeznek – például matematikai, mozgás- vagy zenei területen. Ezekben az esetekben haladéktalanul érdemes e területekre kiemelt figyelmet

fordítani.

- ⁵ Tehetséggondozás EU Magyar Elnökségi Konferencia (2011).
- ⁶ A részt vevő országokról bővebben: <http://talentday.eu/> (2015. 09. 09.).
- ⁷ European Talent Centre (Budapest) (2012).
- ⁸ Honlapja: <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.hu.home> (2015. 09. 09.).
- ⁹ 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről.
- ¹⁰ Számos szerző megkülönböztető elnevezéseket használ a tehetséges egyénekre, attól függően, hogy ki tudták-e bontakoztatni a képességeiket, vagy csak a lehetőségek vannak meg bennük.
- ¹¹ Nem beszélhetünk linearitásról, kiegyensúlyozott ütemezésről stb. az emberek fejlődése kapcsán, nem törvényszerű, hogy a tehetségek társaiknál korábban érnek el egy szintet, akár az is előfordulhat, hogy később zárkóznak fel hozzájuk (Vass 2008).
- ¹² Tehetséggondozó programok (2015): 9.
- ¹³ Azért nem vett el minden. A korábbi pedagógiai kultúra továbbélésére példa a magyar matematikatanítás világon egyedülálló módszertana, amely módszertan ok-okozati összefüggésben van azzal, hogy a magyar matematikusok, természettudósok, műszaki szakemberek, informatikusok ma is rendkívül keresettek a globális munkaerőpiacon.
- ¹⁴ A projekt bemutatásánál a következő forrásra támaszkodtunk: Török (2011): 61–81.
- ¹⁵ Hungarian Business Leaders Forum.
- ¹⁶ <http://www.hblf.hu/>
- ¹⁷ <http://www.romaster.hu/joomla/index.php>
- ¹⁸ A programban részt vevő vállalatok (egyben mentorcégek is): IBM Magyarországi Kft., BP Business Service Centre Kft., Citi Magyarország, Cser Könyvkiadó, E.ON Hungária Zrt., EY, GE Hungary Kft., Glaxo SmithKline, Hewlett-Packard Informatikai Kft., IBM Data Storage Systems Kft., KPMG, Magyar Telekom Nyrt., MOL Nyrt., Morgan Stanley, MrSale Öltönyüzlet, National Instruments (NI Hungary Kft.), OD Partner, OTP Alapkezelő Zrt., Pfizer, Prezi.com Kft., Raiffeisen Bank, SAP Hungary Kft., Shell Hungary Zrt., Telenor Magyarország, TIGÁZ, Vodafone Magyarország, Vodafone Szolgáltató Központ Budapest (VSSB).
- ¹⁹ <http://www.romaster.hu/joomla/index.php>
- ²⁰ Uo.
- ²¹ http://www.wszechnica.uj.edu.pl/polaawiacze_perel/ (utolsó letöltés: 2015. szeptember 27.).

NTP-projektek a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézetben

Tehetség gondozást érintő programok lebonyolítására kerül sor 2015. szeptember 15-e és 2016. június 30-a között a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet irányításával. A Nemzeti Tehetség Program (NTP) támogatásával megvalósuló projektek segítik a tehetséggondozás hazai fejlődését, a szakmai irányítás tájékozódását, orientálását, valamint az operatív döntések előkészítését. A négy különböző projekt elsősorban a tehetségsegítés népszerűsítése és kutatása köré szerveződik.

A tehetséggondozás hazai helyzete

Az Országgyűlés a 126/2008. (XII. 4.) OGY-határozatával ötpárti konszenzussal fogadta el a Nemzeti Tehetség Programot, és ezzel 2008 és 2028 között kiemelt lehetőséget ad a tehetségsegítés fejlesztésére, a tehetséges fiatalok hosszú távú, folyamatos és biztonságos segítésére. A Nemzeti Tehetség Program stratégiai célkitűzése a tehetséges fiatalok képességeinek kibontakoztatása és társadalmi hasznosulása, ebből kiindulva pedig az átfogó célkitűzések a következők:

- a tehetséges fiatalok megtalálása,
- a tehetséges fiatalok folyamatos segítése,
- a tehetség hasznosulása.

A hazai tehetséggondozás hagyományos színterei, a köznevelési és a felsőoktatási intézmények mellett az utóbbi évtizedekben számos szervezet, intézmény és program alakult a tehetséggondozás, tehetségsegítés megvalósítására és támogatására. Szükség van a megkezdett intézkedések folytatására, ugyanakkor fontos szempont a tehetséggondozás folyamatának korszerűsítése is az NTP 2015/16-os cselekvési programjával összhangban.

A tehetséggondozási rendszer népszerűsítése

2016 első felében a Nemzeti-, Család- és Szociálpolitikai Intézet az NTP keretében kiírt pályázat (NTP-ITR-M-15) programjaként 7, a tehetséggondozáshoz kapcsolódó rendezvényt (Tehetség Fórum) valósít meg az ország különböző pontjain (Kecskemét, Kaposvár, Vác, Zalaegerszeg, Sárbogárd, Ózd, Nyíregyháza). A rendezvénysorozat roadshow jellegű, tehát az egyes rendezvények programjának struktúrája hasonló, de a helyi adottságok figyelembevételével, és hátrányos helyzetű térségekben, településeken is megrendezésre kerül.

A projekt célja az unikális magyar tehetséggondozási rendszer, az NTP hazai népszerűsítése, a legfontosabb tehetséggondozó programok, szervezetek, valamint jó gyakorlatok bemutatása és átadása, összességében a különböző tehetséggondozási formák minél nagyobb kör-

ben történő meghonosítása, népszerűsítése és fejlesztése, illetve a már elindult kezdeményezések életben tartása. A program további célja a köznevelésben dolgozó tehetséggondozó szakemberek, pedagógusok, oktatók, az ifjúsági és oktatási szakemberek, valamint az ifjúsági és tehetséggondozó szervezetek képviselői, illetve diákok és szüleik tapasztalatcseréjének megvalósítása.

A tehetséggondozás kutatásának kérdései

A tehetséggondozás egyik égető kérdése, hogy miként azonosíthatók a tehetségek, és milyen módszertannal mérhető egy-egy tehetséggondozó program hatékonysága. A „Tehetséggondozás módszertanának kidolgozása, tesztelése és jó gyakorlatok publikálása” (NTP-TSZV-M-15 projekt) című program pont erre a kérdéskörre keres választ. Cél, hogy olyan módszertant dolgozzon ki, amely alkalmas a különböző típusú tehetségsegítő programok mérésértékelésére. A legtöbb hazai és nemzetközi program nem rendelkezik mérésértékeléssel. Az eredményesség tekintetében versenyeredményeket, a felsőoktatásban tovább tanuló diákok, a programba bekapcsolódó diákok és iskolák számát, az adaptációk körének nagyságát szokták a szakmunkák megemlíteni. Költségigénye miatt nagyon kevés a nyomon követéses vizsgálat, amely a tehetségek iskolarendszeren kívüli sorsának feltérképezését tűzi ki célul. Nagyon fontos lenne a magyar tehetséggondozás számára, hogy egységes mérő-értékelő rendszerrel lássa el programjait, ahogy a horizontális jó gyakorlatok gyűjtése, terjesztése is fejlesztőleg hathat.

A nemzetközi tehetséggondozás nemzetközi gyakorlatát mutatja be a „Külföldi tehetségsegítő programok hazai megismertetése” (NTP-NHTR-M-15 projekt) című projekt. 15 ország példa három szinten kerül bemutatásra. Az első szinten az oktatási rendszerekbe beépülő programok szemlélő bemutatására kerül sor. Majd ebből 5 jó gyakorlat kerül részletesebb bemutatására, végül a harmadik szinten két jó gyakorlat adaptív leírására kerül

sor, ami segítheti a hazai szakemberek szakmai fejlődését, ötleteket nyerhetnek a jövőbeni fejlesztéseikhez.

A harmadik tehetséggondozó kutatási projekt pedig a „Tehetséggondozás szervezeti rendszeréhez való hozzáférés különbségeinek feltárása” címet viseli (NTP-TSZH-M-15 projekt). Ennek a kutatásnak az a praktikus célja, hogy képet nyerjünk a tehetségsegítő programok elérésének hazai esélyegyenlőségére vonatkozóan területi és fenntartói aspektusból. Hiszen feltárva a különbsége-

ket lehet célzott támogatásokat nyújtani az arra rászoruló kistérségeknek.

Összességében a három kutatási program új eredményekkel gazdagíthatja a hazai tehetséggondozás kutatását, a korábban említett negyedik program pedig lehetőség a meglévő jó gyakorlatok további népszerűsítésére, esetleges továbbadására.

Dr. Bodó Márton – Mujdricza István – Szalóki Mihály

Interjú Kocsis Ildikó Edittel, az Újpesti Önkormányzati Bölcsődék Intézménye intézményvezetőjével

A következő interjú Kocsis Ildikó Edittel, az Újpesti Önkormányzati Bölcsődék Intézménye vezetőjével készült. Újpest bölcsődéiben a törvény által előírt hagyományos keretek között történő működésrenden túl találhatunk rendhagyó, bölcsődékben ritkán alkalmazott szolgáltatási elemeket is. Az alábbi beszélgetés az általános bemutatkozáson túl erre is kitér, illeszkedve ezzel a Terep-járó rovat küldetéséhez.

Kapocs: Ismerkedjünk meg a legfontosabb tudnivalók mentén az intézménnyel, amelyet vezet. Gondolok itt a kerület sajátosságaira, az infrastrukturális adottságokra és a dolgozóitokra is.

KIE: Az első állami bölcsőde még 1949-ben épült, nemrég pedig kibővítették a káposztásmegyeri Homoktövis Bölcsődénket, ami ezzel az ország legnagyobb kapacitású bölcsődéjévé vált 170 férőhellyel. Az intézmény 1987-ben érte el a legmagasabb ellátási számot, akkor 1300 férőhelyünk volt. Ma 9 tagbölcsődével működünk 818 férőhely biztosításával. Ez egy sok tagintézménnyel, sok szakdolgozóval, magas férőhelyszámmal működő bölcsődehálózat.

1933-ban kezdődött a bölcsődei ellátás, először a gyári bölcsődékben: Pamutipar, Egyesült Izzó, börgyár stb. Kiemeltek néhány példát: a legrégebbi, a Leiningen bölcsőde szovjet típusú alapján épült, 3 gondozási egységből áll, minden értelemben megfelel a bölcsődei előírásoknak. Az Aradi bölcsőde egy '70-es években épült pavilonrendszerű bölcsőde, hasonló, de kétszintes épületű a Pozsonyi bölcsőde is. Van egy elég régi bölcsődénk, a Labdarúgó bölcsőde, ami egy egyedi terv alapján készült. A lakótelepi bölcsődék modern építészeti stílusúak, a legfiatalabb is már 25 éves épület. A karbantartások folyamatosak, a külső nyílászárók cseréje évről évre javít az épületek minőségén. Ezek a bölcsődék részben fel vannak újítva, a korszerűsítés folyamatos. A gyermeki életterben a mobilbútorzat többségét folyamatosan kicseréltük, de a beépített bútorok felújítására csak egy-egy bölcsődében volt lehetőség. 2015-ben európai uniós pályázat keretében energetikai korszerűsítés történt a Leiningen bölcsődében. A kerületben ezt a korosztályt többségében mi látjuk el, de a magánszféra is kapott szerepet. Újpesten több családi napköziről van tudomásom, de létezik egyházi fenntartású magánbölcsőde is, illetve van alapítványi fenntartású is. Intézményünk 818 férőhelyének köszön-

hetően nincs számottevő elutasított, bölcsődei ellátáshoz nem jutó család, kisgyermek Újpesten.

A Bölcsőde Központ az intézmény székhelye, a munkáltató biztosítja valamennyi bölcsőde működésének feltételeit, a gazdasági és szakmai irányítást egyaránt. A bölcsődei dolgozók szakképesítés szerint vegyes képet mutatnak: a kisgyermeknevelőink többsége „E” kategóriás kisgyermeknevelők szinte mindannyian felsőfokú szakképzésben vettek részt. A főiskolai végzettség aránya 8–10%. A bölcsődevezetők többsége főiskolai végzettséggel rendelkezik. A kisgyermeknevelők közül is többen járnak főiskolára. A tanulmányaikat végzőket segítő munkaszervezéssel, pótszabadsággal tudjuk támogatni. A kisgyermeknevelők közül államilag támogatott képzésekre is járnak.

K: Térjünk ki egy kicsit a kerületben lakó és gyermekeiket a tagbölcsődéikbe járató családok szociális jellemzőire. Ezzel szorosan összefügghet a néhány évvel ezelőtt bevezetett bölcsődei gondozási díj kérdésköre. Nálatok van ilyen? Ha igen, hogyan állapítjátok meg a mértékét?

KIE: 2012 óta van nálunk gondozási díj, az első lehetséges alkalommal bevezettük. 2100 Ft az a költség, amit a fenntartó naponta kell hogy biztosítson. Ezt az összeget a fenntartó évente köteles felülvizsgálni. Ebből 500 Ft-ot kérünk el azoktól a szülőktől, akik nem kérik kedvezményt. Kedvezményre jogosult az, aki igazolja a jövedelmét, valamint 85 ezer és 145 ezer Ft között van a havi jövedelme. Különböző mértékben kaphatnak kedvezményt: 20-40-60-80%-os kedvezmény lehetséges. Ez az egy főre eső jövedelem nagyságától függ. Aki igazolni tudja, hogy nem éri el a családban az egy főre eső nettó jövedelem a 85 501 Ft-ot, annak nem kell fizetnie. Akinek meghaladja ugyanezt az összeget, az sávosan kap kedvezményt a 142 500 Ft-ig. Az egyáltalán nem fizető,

teljes díjmentességet kapó családoknak az aránya meghaladja az 50%-ot. Vagy azért, mert a törvény által előírt mentességnek megfelelnek (rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény, tartósan beteg, 3 és több gyermekes), vagy az igazolt jövedelem alapján.

K: A kisgyermeknevelők, bölcsődevezetők milyenek ítélik meg a családok anyagi helyzetét, mennyire fedik a valóságban tapasztaltak a papíron bemutatottakat?

KIE: A kisgyermeknevelőknek, bölcsődevezetőknek nem kompetenciájuk megítélni a családok anyagi helyzetét, de a befizetési tényadatokkal rendelkeznek. A bölcsődéink különböző területeken fekszenek. A káposztásmegyeri Homoktövis bölcsiben fizetik a legtöbb gondozási díjat. Itt a legtöbb esetben szülői nyilatkozat alapján kifizetik a legmagasabb díjat. Ez havonta a 23 ezer Ft-ot nem éri el az étkezési térítés díjjal együtt. Ez az összeg sok család szerint nem nagy tétel, könnyedén kifizetik, nem bajlódnak az igazolással. Ha egy családi napközibe vagy magánbölcsibe vennék a gyerekeiket, a sokszorosát fizetnék ki ennek. Akik hoznak kereseti igazolást, és igazolják a jövedelmüket, a kollégáim szerint is a valós adatokat mutatják be. A belső városrészen van két bölcsődénk, amelyek lakótelepi területen találhatóak. Ott olyan adatokkal is találkozunk, hogy az egy főre jutó havi jövedelem 34 ezer Ft. A munkatársak véleménye szerint az igazolások többsége a valóságot tükrözheti. Én 1987-ben lettem bölcsődevezető, amikor még sávós térítési díjfizetést alkalmaztunk. A gyermekek száma és az igazolt jövedelem alapján történt az étkezési térítési díj megállapítása. Gyakori volt a bevallott és a valós jövedelmi helyzet közötti eltérés. Jelenleg a kedvezmények köre lehetőséget ad arra, hogy a szülők ne fizessenek gondozási díjat, és szeptembertől az ingyenes étkeztetés bevezetésével további segítséget kapnak a családok.

K: A gondozási díj bevezetése után érzékeltetek bármilyen változást a bölcsődei jelentkezések tendenciájában, illetve bármely más tényező tekintetében?

KIE: Nem nagyon. Azt vártuk, hogy csökkenni fog a jelentkezések száma. Abban az évben, amikor bevezettük a díjat, ez szinte egyáltalán nem történt meg. A helyzet a helyhiány miatti elutasítások tekintetében azért javul, de ennek hátterében inkább a születések számának csökkenése állt. Én úgy látom, hogy itt Újpesten legalábbis erről van szó. Viszont az ország minden területéről, de akár még külföldről is költöznek ide kisgyermekes családok. Nem túl drágák itt az ingatlanok, elérhető árúak, leginkább Káposztásmegyeren népszerű a lakópark, illetve az Újpest központjában lévő lakások még keresettek. Ká-

posztás II.-n nagyon jó minőségű lakások vannak, oda jó státuszú családok költöznek, ott akár a luxus kategóriát is megtalálhatjuk. Sok családnak van lakáshitele, kevesebb a harmadik gyermek a családokban. Az a tapasztalatom, hogy akkor van gyermekszám-növekedés a területünkön, amikor fejlődik a kerület, a lakásállomány is növekedik. 2011-ben jelentősen csökkent mind a születettek, mind a beíratott gyermekek száma. 2012-től a lakossági igényeket a bölcsődei alapellátásban ki tudjuk elégíteni, a jelentkezők közül férőhelyhiány miatt csak az év közben jelentkezőknek nem sikerül mindig férőhelyet biztosítani.

K: A bölcsődei beiratkozásokkal kapcsolatosan mindenképpen meg szeretném kérdezni, hogy a gyed extra bevezetésének érzékelték-e már a hatását? A viszonylag korai életkorban történő beiratkozások gyakoribbá váltak-e ennek hatására?

KIE: Közvetlenül utána tulajdonképpen semmilyen hatása nem volt. 2015-ben már szembetűnőbb, az előjegyzésekből is látszik. Átgondolja a szülő, hogy mi a jó a gyerekének, és mi a jó neki. Jó neki, ha hamarabb visszamegy dolgozni, mert akkor jobban vissza tud illeszkedni a munkába. Jó, hogy kapja a fizetést és a GYED-et is. De a gyereknek mi a jó? Mi szakemberként azt gondoljuk, hogy minél tovább otthon marad az anya a gyermekével, az a jó a gyereknek. De azt is tudjuk, hogy akkor jó otthon az édesanyával, ha ezt mindketten egyformán akarják. Ha nincs elég pénzük, ha felborul a családi költségvetés, ha feszült az anyuka, az apuka, esetleg nélkülöznek, az a gyermeknek sem jó. A korai kötődés időszak egyéves korig tart. Ha lehet, addig legyen kicsi az édesanyával, hogy a stabil kötődés kialakuljon. Ha ehhez esetleg az anyuka egy családbarát munkahelyet is talál, ahol részmunkaidőben vagy rugalmasan dolgozhat, még a gyermek is jól járhat a közösségben töltött idővel. A jó bölcsőde segíti a gyermek fejlődését! Szeretnénk, ha mindenkire eljutna ez a szemlélet. Van olyan szülő, aki már a négy hónapos gyermekét előjegyezteti, bölcsődét igényel. Az anya dolgozni akar, és fél, hogy majd nem lesz bölcsődei férőhelye gyermekének. Van olyan is, akinek tele van könnyel a szeme, amikor előjegyzést kér. Ő véletlenül sem szeretné bölcsődébe adni a gyermekét, de kénytelen visszamenni dolgozni, vagy munkahelyféltség, vagy anyagi okok miatt.

K: A szavaidból kitűnik, hogy sokan vannak a nehéz anyagi helyzetben élő vagy más területen segítségre szoruló családok. Hogyan segítitek őket, milyen szorosan működtek együtt a szociális és gyermekvédelmi ellátórendszer intézményeivel?

KIE: Mi ebben fejlődni szeretnénk. Lassan jutottunk el odáig, hogy hathatós együttműködést tudunk kiala-

kítani. Korábban csak a védőnői szolgálattal volt szoros a közös munka, de közülük csak azzal, aki akarta az együttműködést. Most már szinte minden védőnő a partnerünk. A kisgyermeknevelőink, bölcsődevezetők és a szaktanácsadó is részt vesznek az általuk szervezett programokon. Ha egy védőnő javasol gyermeket bölcsődei felvételre, azt lehetőség szerint rövid időn belül teljesítjük. Ők a külső kapcsolati hálóban az első helyen szerepelnek nálunk. A rászoruló családok gyermekeit bölcsődei ellátásban részesítjük. Az információáramlás az utóbbi években a Bölcsődék és a Gyermekjóléti Központ között nagyon sokat javult. A bölcsődevezetők, gyermekvédelmi felelősök vagy az érintett kisgyermeknevelők rendszeresen vesznek részt esetkonferenciánkon, eszmegbeszéléseken. A legtöbb bölcsődevezetőnk szociálpedagógus oklevéllel rendelkezik, van fogalmuk a gyermekvédelemről, sok tapasztalattal rendelkeznek, átlátják a rendszert, és részt vesznek annak működésében.

K: A jelzőrendszert tehát igyekeztek használni, ha segítségre szoruló gyermekekről, családokról szereztek tudomást. Az intézményi határaitokon belül van-e még valamilyen eszköztök a családok segítésére? Olyasmire gondolok, ami egyedi, esetleg csak kevés bölcsődében létezik.

KIE: A gyerekek étkeztetését máshogyan oldjuk meg, mint a legtöbb bölcsődében szokás. Van egy központi előkészítő konyhánk is, ahol az ételmezőgazdálkodást, a beszerzést és az előkészítést végzik. Ezekhez tartoznak a főzőkonyhák, ahol a gyerekek igényeinek megfelelő időpontban és minőségben készülnek az ételek.

A másik „különlegességünk”, hogy van egy bölcsődei központunk, ahol gyermekellátás ugyan nem folyik, de itt található a 60 fős nagy előadótermünk, ahol előadásokat, továbbképzéseket tudunk szervezni. Ide és a 818 férőhelyünkről hiányzó helyére vagy az esetleges üres férőhelyekre szeretnénk szolgáltatást szervezni. Tervezzük játszócsoport beindítását és időszakos gyermekfelügyelet. Óránként 600–700 Ft-os díjat tervezünk, bízunk benne, hogy ez Újpesten is megfizethető, és lesz rá igény. Ilyen vagy hasonló szolgáltatás a kerületben csak alig van. A családok többsége a családi napközis napi 3–4 ezer Ft-os díjait nem tudja megfizetni. A tervezett szolgáltatással nem versenyezni szeretnénk, hanem az állami kereteken belül kihasználni a szabad kapacitást, de legfőképpen a lakossági igényeket kielégíteni, segíteni az újpesti családokat és az anyákat.

A Központban működik az intézmény ruhajavító szolgálata is. Nálunk a bölcsődei ellátáshoz tartozik a gyerekruha-ellátás. A bölcsődei gyermekruházat évtizedekkel ezelőtt is létezett, de ez már teljesen más, mint régen volt. A családok változó mértékben veszik igénybe

a ruhákat, kezdetben sokan mondják azt, hogy nem kérik. Egy idő múlva elkezdik kérni gyermekeik számára a bölcsis ruhát. Gyakorlatilag nem látszik, hogy melyik a saját és melyik a bölcsődei ruha, olyan a minőségük. A ruházat színben sokféle, anyagában jó minőségű pamut. Rendelkezünk különböző fajtájú minőségi ruhákkal: nadrágok, rövidnadrágok, hosszú nadrágok, pólók, kislányruhák, nyári ruhák, melegítő, alsók, felsők. Nem öltöztetjük a gyerekeket a mindenkori divat alapján, de jó ruhákat adunk, amik érdekesek és szépek.

A bölcsődei ruha a szolgáltatásunk része. A szülő be-megy a fürdőszobába, kihúzza a fiókot, és azt a ruhát veszi ki, amelyik tetszik és méretes a gyermekére. Egy idő után mindig ugyanazt választja, mert a szülőnek és a gyermekének is az tetszik. A gyerekek ragaszkodnak a „saját” bölcsis ruhához. Van egy bölcsődei kiadványunk, amiben tanácsokat adunk a szülőknek, hogy milyen ruha a jó, milyen felel meg a bölcsődés gyermekeknek. Pl. egy 9-10 hónapos kislányra nem szívesen adunk térd alatt érő ruhát, mert ha még mászik, abban elesik. De kantáros nadrágot, már nem szívesen adunk a két és fél éves gyerekekre, mert azt szeretnénk, ha le tudná tolni önállóan a nadrágját és erre bátorítjuk őt. De ha már a gombolásra tanítjuk, akkor éppen gombos ruhát adunk rá. A jó ruházat többek között sikerélményt adhat, segíti az önállósági törekvéseket és az önállóságra nevelést.

K: A bölcsőde által biztosított ruhákat a családok maguk mossák ki?

KIE: A bölcsőde által biztosított ruhákat mi mossuk. Ez még inkább vonzóvá teszi a bölcsis ruha használatát. Nagy segítség ez a dolgozó édesanyáknak. A mosónőn kívül intézményi szinten – kilenc bölcsődére – két fő varrónő dolgozik, akik ágyneműket, matrachuzatokat, törülközőket, abroszokat, előkéket és más dolgokat is varrnak. Ezeket szintén minőségi alapanyagból készítjük, a gyermekek egyéni igényeinek megfelelően. Az anyagi nehézségekkel küzdő családoknak nagy segítség a bölcsődei ruha, mert nagy megterhelést jelent számukra, hogy naponta több váltás (szobai, udvari, csere- stb.) ruhát biztosítsanak. Ez a szolgáltatás ritka, nem tudok másik ilyen bölcsődehálózatról. A bölcsődeellátás egy szociális, gyermekvédelmi alapellátás, ezért nagyon fontos, hogy sok más mellett ezt is képesek vagyunk megszervezni. Újpest számára fontosak a legkisebb gyermekek, a bölcsisek is!

K: Köszönöm az interjút!

Abstracts

Mónika Földvári – Petra Arnold – Orsolya Béres – Tibor Papházi

Factors Affecting Fertility in Hungary

Research results about the last 30 years

The following study undertakes a review of the main results of research and analysis on the factors affecting fertility in Hungary.

Research results show that the following factors affect fertility; the system of family support, opportunities for work and family reconciliation, family and children related norms and values and housing facilities. These listed factors however, can only provide effective support for bearing and bringing up children when they become part of a coherent system. The success of family policy- which aims to increase fertility- depends on the extent to which it raises the security, and improves child bearing conditions. Application should take place in a complex and flexible manner so that it gears to the social reality as well.

László Kisémet

School and Religiosity. Students of Religious Schools in the First Decade of the New Millennium

In the following study, I will examine student religiosity of religious schools in the light of *Youth 2000, 2004, 2008* research. Firstly, the major trends of religiosity in Hungary will be presented. Then, I will investigate the age groups occurring among young religious people, their socio-economic background, their cultural capital supply, and some features that characterize their network of relationships and satisfaction with life. This will be followed by a presentation on the situation of religious schools from the End of Communism up to the present. I will briefly describe the religiosity of alumni from religious schools based on a few inland researches. Following this overview, I will present the results of my secondary analysis, which was conducted by using a subsample that only including students from religious schools. The subsample originates from the above mentioned research, which aimed to investigate the age group of young people. Then, a review of the main indicators of religiosity follows, which are religious conviction, frequency of church visits, religious distribution, acceptance of the content of faith, membership in a small religious community. After the review, I will try to reveal the effectiveness of religious socialization by analyzing the relationships between religious education within family and frequency of church visits. Lastly, I will examine the subsample of students from religious schools based on some of the previously mentioned viewpoints. In this study, I aim to compare the group called *Youth* – examined in the total sample of the survey – with the subsamples consisting of people who call themselves religious.

Péter Farkas

Dignity of People, Freedom and Solidarity

When people are born they have the right for freedom. At the same time however, people also have responsibility towards each other. Men do not live by themselves and they cannot survive on their own. The mere existence of 'personality principle' shows that society and its structure are designed for people and not vice versa. The description of the self even fulfils a dialogue; the 'Me' can be only be described by the 'You'.

Human rights are based on this personalism. Freedom means both the life without compulsions and the free will to make their own decisions. Freedom however presumes equality and vice versa. Freedom makes us capable of practicing acts of good moral.

Solidarity means personal responsibility for the common good and towards each other. No one can live away from others. Both freedom and solidarity are the existential basis of man. Human existence is based on and supported by love for and from other people. The most righteous human attributes – trust, gratitude and love – can all be fulfilled in community.

**Petra Arnold – Ákos Szabó –
Zoltán Mészáros – Virág Sebestyén**

The International Practice of Talent Support – Good Practices

The aim of this study is to summarize the already existing concepts of talent and describe remarkable good practices in talent management on national and international levels including two Hungarian and one overseas example. The programs are focusing on young people- under 18 years of age- with average and disadvantaged backgrounds. The main characteristics of the three presented programs are the following: a Hungarian program with national elements, a Hungarian program with international elements and an overseas program with international elements.

Szerzőink

ARNOLD PETRA

szociológus, kurató, Nemzeti Egészségfejlesztési Intézet

BÉRES ORSOLYA

szociológus, mentálhigiénés szakember, a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutató-elemzője

DR. FARKAS PÉTER

szociológus, teológus, a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet főigazgatója

DR. FÖLDEVÁRI MÓNIKA

szociológus, statisztikatanár, a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet Család-, Népesedéspolitikai és Kutatási Igazgatóságának igazgatója

KISNÉMET LÁSZLÓ

szociológia alapszakos szakelőadó, történelem alapszakos bölcész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar szociológia mesterszakos hallgatója

LISZNYAI BEÁTA

szociálpolitikus, a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutató-elemzője

MÉSZÁROS ZOLTÁN

szociológus, a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet Család-, Népesedéspolitikai és Kutatási Igazgatóság, Kutatási és Stratégiai Iroda vezetője

DR. PAPHÁZI TIBOR

szociológus, a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet Család-, Népesedéspolitikai és Kutatási Igazgatóságának igazgatóhelyettese

SEBESTYÉN VIRÁG

szociológus, a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutató-elemzője

SZABÓ ÁKOS

szociológus, Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutató-elemzője

Szakmai lektoraink

Arnold Petra, Dr. Bodó Márton, Dr. Engler Ágnes, Dr. Füzéné Dr. Pikó Bettina, Dr. Kapitány Balázs, Kostyál Árpád, Dr. Udvardy Tamás, Dr. Pillók Péter, Prof. Dr. Pusztai Gabriella, Dr. Rosta Gergely, Szabó Ákos, Dr. Szabó-Tóth Kinga, Dr. habil. Török Péter, Szombathelyi Szilvia